

**T.C.
İZMİR KATIP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI**

**TÜRKİYE’DE AİLE KURUMUNUN VE EĞİTİM
POLİTİKALARININ İDEOLOJİNİN
MİLİTARİZASYONUNDAKİ ROLÜ**

Yüksek Lisans Tezi

AYDOĞAN ALBAYRAK

İZMİR-2021

**T.C.
İZMİR KATİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI**

**TÜRKİYE'DE AİLE KURUMUNUN VE EĞİTİM
POLİTİKALARININ İDEOLOJİNİN
MİLİTARİZASYONUNDAKİ ROLÜ**

Yüksek Lisans Tezi

AYDOĞAN ALBAYRAK

DANIŞMAN: DOÇ. DR. AHMET BARBAK

İZMİR-2021

YEMİN METNİ

Tezli Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**Türkiye’de Aile Kurumunun ve Eğitim Politikalarının İdeolojinin Militarizasyonundaki Rolü**” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

05/08/2021

AYDOĞAN ALBAYRAK

ÖZET

Tezli Yüksek Lisans Tezi

TÜRKİYE’DE AİLE KURUMUNUN VE EĞİTİM POLİTİKALARININ İDEOLOJİNİN MİLİTARİZASYONUNDAKİ ROLÜ

AYDOĞAN ALBAYRAK

İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Militarizm; bazı güvenlik kaygılarını öne sürerek, bir düşman tehdidi ile askeri değerleri yüceltme eğilimindedir. Militarizmin askeri değerleri yücelterek, sivil değerleri ve alanı baskılaması birçok olumsuz durumu beraberinde getirmektedir. İtaate ve baskıya dayalı bir anlayışın genişleyerek, sivil alanı baskılaması; düşünce özgürlüğünden, ekonomik gelişime kadar birçok sosyal ve ekonomik parametreyi olumsuz yönde etkilemektedir. Militarizmin, baskıcı yapısı ve olumsuz yönlerine rağmen toplumsal düzeyde bir karşılık bulunduğu görülmektedir. Militarizmin, tüm olumsuzluklarına rağmen toplumsal düzeyde ideolojik bir karşılık bulması, militarist unsurların benimsetildiği bir sürecin yani militarizasyon sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Militarizasyon sürecine etki eden olguları açığa çıkarmak, militarizmi bütüncül bir biçimde anlamak adına önem arz etmektedir.

Bu çalışmada amaç; Türkiye’de militarizasyon sürecinin iki önemli aktörü olan eğitim ve aile kurumunu barındırdıkları militarist unsurlar üzerinden değerlendirmektir. Türkiye’de militarizmin varlığını sürdürebilmesinin sebeplerini açığa çıkarmak adına bu çalışma önem arz etmektedir. Militarizmin ortaya çıkmasında ve var olmasında rol alan aktörlerin çeşitliliği göz önüne alındığında çalışmanın kapsamı; temel eğitim ve aile ile sınırlı tutulmuştur. Temel eğitim incelenirken, örgün eğitim almayanlarında, okul dışı faaliyetler ve dernekler vasıtası ile militarizasyon sürecine tabii oldukları değerlendirilmiş ve bu okul dışı faaliyetlerde inceleme kapsamına dahil edilmiştir. Aile kurumunda ise özellikle cinsiyet rolleri üzerinden bir militarizasyon süreci yürütüldüğü saptandığı için

militarist cinsiyet ayrımı üzerinden bir inceleme gerçekleştirilmiştir. Militarizm, eğitim ve cinsiyet üzerine çalışmalar mevcut olsa da bu çalışma eğitim ve aile kurumunun militarizasyon sürecindeki etkileşimli rollerini bütüncül bir biçimde incelemesi bakımından önemlidir.

Çalışmada elde edilen bulgular değerlendirildiğinde; temel eğitimde militarizasyona yönelik öğelerin yoğun bir şekilde bulunduğu tespit edilmiştir. Askerlik derslerinin, doğrudan militarizasyonla ilişkisinin yanı sıra diğer derslerinde militarizasyon sürecinde rol oynadığı görülmüştür. Örgün eğitim dışındaki, spor faaliyetleri ve etkinliklerin de militarizasyona yönelik unsurlar barındırarak aynı kitleyi hedeflediği tespit edilmiştir. Aile kurumunun ise ideolojik bir temellendirme için uygun yapısı, militarizasyonun aile kurumu üzerinden sağlanmasını beraberinde getirmiştir. Aile kurumu bağlamında militarizasyon sürecinin cinsiyet rolleri üzerinden şekillendiği tespit edilmiştir. Sonuç olarak aile kurumunun ve temel eğitimin etkileşim içerisinde birbirlerine tamamlayıcı bir biçimde Türkiye’de militarizmin var olması noktasında önemli etkilere sahip olduğu ortaya koyulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Militarizm, Milliyetçilik, Militarizasyon, Sivil-asker ilişkileri, Aile, Eğitim.

ABSTRACT

Master's Thesis

THE ROLE OF FAMILY INSTITUTION AND EDUCATION POLICIES IN THE MILITARIZATION OF IDEOLOGY IN TURKEY

AYDOĞAN ALBAYRAK

İzmir Katip Çelebi University

Graduate School of Social Sciences

Department of Political Science and Public Administration

Militarism is disposed to glorify military values with the threat of an enemy over some security concerns. It has aggrandized military values and suppressed civilian values, which causes many adverse conditions. Militarism is based on oppression and obedience and causes many indicators to be negative. Militarism, has an authoritarian nature. However, as a result of the militarization process, militarism exists in society and ideology. In order to understand militarism holistically, it is necessary to reveal the things that affect the militarization process.

In this study, education and family institutions are examined through their militarist elements as two important actors of the militarization process. This study is important because it reveals the reasons for the existence of militarism in Turkey. The scope of this study is limited to basic education and family because there are many factors in the existence of militarism. When basic education was examined, it was determined that uneducated people were also involved in militarization. Uneducated people were involved in militarization, through extracurricular activities and youth associations. And so extracurricular activities and youth associations were also examined. It has been determined that militarization is done through gender roles in the family institution. There are studies on militarism and gender, but this study holistically examined the interactive roles of family and education in the militarization process, and that's why this study is important.

In this study, some findings were acquired. Accordingly, there were too many militaristic elements in basic education for militarization. It has been seen that military lessons are directly related to militarism. Militaristic elements were also found in other lessons in basic education. Nonformal education was targeted to the same people as basic education, and it has been determined that sports activities in nonformal education also contribute to militarization. The militarization process was completed with the family institution because family is an ideological apparatus. It has been determined that militarization is completed through gender roles in the family institution. As a result, family institution and basic education complement each other in interaction, and thus its ensure the existence of militarism in Turkey.

Keywords: Militarism, Nationalism, Militarization, Civil-military relations, Military coups, Family, Education.

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR.....	ix
ÖNSÖZ.....	x
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MİLİTARİZM VE İDEOLOJİLER

1. MİLİTARİZMİN KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVESİ.....	10
1.1. Sivil-Asker İlişkileri Teorileri	21
1.2. Askerlik: Roma İmparatorluğu'ndan Yurttaş Askerliğine	25
1.3. Liberalizm ve Militarizm İlişkisi.....	31
1.4. Sosyalizm-Marksizm ve Militarizm İlişkisi.....	36
2. MİLLİYETÇİLİK VE MİLİTARİZM.....	41
2.1. Milliyetçilik Kavramı	41
2.2. Ulus Devlet ve Milliyetçilik	50
2.3. Ortak Dil ve Millet.....	52
2.4. Liberalizm ve Sosyalizm Bağlamında Milliyetçilik	56
2.5. Militarist Milliyetçilik.....	61

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE MİLİTARİZM

1. TÜRKİYE'DEKİ MİLİTARİZMİN KÖKLERİ.....	65
1.1. Erken Cumhuriyet Dönemi.....	77
1.2. Çok Partili Dönem.....	88
1.3.1960 Darbesi ve Darbeler Dönemi.....	92
2. TÜRKİYE'DE SIVİL ASKER İLİŞKİLERİ.....	104

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE İDEOLOJİNİN MİLİTARİZASYONU

1. TEMEL EĞİTİM VE MİLİTARİZASYON.....	112
1.1. Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne: Askerlik Dersleri.....	114
1.2. Milli Güvenlik Dersi ve Diğer Derslerdeki Militarist Unsurlar.....	120
2. GENÇLİĞİN MİLİTARİZASYONU.....	126
2.1. Osmanlı'da Paramiliter Gençlik Oluşumları.....	126
2.2. Türkiye'de Gençlik, Spor ve Militarizasyon.....	131
3. MİLİTARİZM VE AİLE.....	135
3.1. Aile, Roller ve Dönüşüm.....	136
3.2. Türkiye'de Ailenin Dönüşümü.....	144
3.3. Erkekler: Militarizm ve Zorunlu Askerlik.....	148
3.4. Kadınlar: Militarizm ve Aile.....	152
SONUÇ.....	157
KAYNAKÇA.....	162

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BM	: Birleşmiş Milletler
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DP	: Demokrat Parti
Ed.	: Editör
MBK	: Milli Birlik Komitesi
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu
MSB	: Millî Savunma Bakanlığı
MSYK	: Milli Savunma Yüksek Kurulu
OYAK	: Ordu Yardımlaşma Kurumu
RTÜK	: Radyo ve Televizyon Üst Kurulu
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCF	: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TİCİ	: Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
Vs.	: Vesaire
YÖK	: Yükseköğretim Kurulu

ÖNSÖZ

Bu tez; entelektüel yolculuğumun bir parçası olarak, kendime bir şeyler katabilme çabamın sonucudur. Tez çalışmam boyunca; tecrübelerini ve bilgisini esirgemeyen, zor salgın şartlarına rağmen bana yol gösteren ve yönlendirmeleri ile ufkumu genişleten çok kıymetli hocam Doç. Dr. Ahmet Barbak'a saygı ve minnetle şükranlarımı sunarım.

Bütün bu süreç boyunca; desteğini esirgemeyen ve beni sürekli cesaretlendiren babama, sevgisi ve merhameti ile her zaman çocukları için çabalayan biricik anneme ve canımdan çok sevdiğim kardeşlerim Ezginur ve İbrahim'e teşekkürlerimi sunarım.

Tez çalışmam boyunca; beni destekleyen, alçakgönüllülüğü ve her zaman saygı duyulan kişiliği ile bizlere mütevazılığı öğreten, saygıdeğer amirim ve abim İnfaz ve Koruma Baş Memuru Arslan Akkurt'a ve bütün İzmir Çocuk ve Gençlik Kapalı Ceza İnfaz Kurumu personeline teşekkürü bir borç bilirim.

Arkadaşlıkları ile her zaman yanımda olduklarını hissettiren, sohbetleri ve fikirleri ile hayatıma değer katan, varlıkları bana güç veren kıymetli dostlarım Tunahan Küçük'e, Ahmet Ulusoy'a ve Hüseyin Yıldız'a yürekten teşekkürlerimi sunarım.

Ve her şeyin ötesinde: beni her zaman dinleyen, anlayan, destek ve moral veren, beraber geçirdiğimiz hiçbir anın üstünkörü geçmediği, bu yola beraber çıktığım yol arkadaşım İlayda Aleyna Çapkur'a sonsuz sevgimi ve minnetlerimi sunarım.

Aydoğan ABAYRAK

İzmir-2021

GİRİŞ

Sosyal bilimlerde araştırma yapılırken araştırma sorunsalının belirlenmesi, araştırma sorularının açıkça ortaya koyulması ve kavramsal/kuramsal çerçevenin çizilmesi önem arz etmektedir. İlk olarak yapılacak araştırmanın konusu belirlenerek araştırmanın sorunsalı saptanmalıdır. Saptanan sorunsal araştırmanın merkezine konumlanmakta ve böylece araştırmanın diğer aşmalarını da biçimlendirmektedir. Bu nedenle sorunsal belirlenirken gösterilecek titizlik, araştırmanın ilerlemesini olumlu yönde etkileyecektir (Yıldırım ve Şimşek, 2008: 85). Çalışmada ise Türkiye’de militarizmin etkileri araştırma sorunsalını biçimlendirmiş fakat asıl sorunsal Türkiye’de var olan militarizmden ziyade ideolojinin militarizasyonu süreci üzerinden tanımlanmaya çalışılmıştır.

Ordu bazen siyasetten uzak bir görünümde dururken bazen de darbeler ve askeri müdahaleler aracılığı ile doğrudan yönetimi ele geçirmektedir. Ordunun, doğrudan yönetimi elinde bulundurmadığı fakat siyasette ise bir şekilde müdahil olduğu zamanlarda Milli Güvenlik Kurulu (MGK) vasıtası ile sivil siyaseti yönlendirdiği görülmektedir. Böylece Türkiye’de militarizm kimi zaman bir kenara çekilmekte, kimi zaman ise ağırlığını hissettirmektedir. Fakat Türkiye’de militarizm her ne olursa olsun sosyal ve politik yaşamda etkisini göstermeye devam etmektedir. Gerek ortaya konulan akademik çalışmalarda gerekse pratikte militarizmin dünya genelinde ve Türkiye özelinde itaate dayalı otoriter bir yapı çerçevesinde; sivilliğin karşıtı bir sorunsal olarak tanımlandığı görülmektedir. Bu çalışmayı şekillendiren asıl sorunsal ise Türkiye’de militarizmden ziyade, her askeri müdahaleden sonra yaşanan refah düşüşüne rağmen, militarizmin toplumsal ve ideolojik düzeyde karşılık bulmasıdır. Örneğin 15 Temmuz 2016’daki darbe girişiminin Türkiye ekonomisine yaklaşık zararının 50 milyar Türk Lirası olduğu tahmin edilmektedir (Duran, 2017). Türkiye’de 1960, 1971 ve 1980 askeri müdahalelerinin ardından ciddi ekonomik daralmalar yaşadığı ve milli gelirin hiçbir surette artmadığı görülmektedir (Kadıoğlu, 2016). Türkiye’de yaşanan doğrudan ve dolaylı askeri müdahaleler sadece ekonomik göstergeleri değil toplumsal yaşamı da olumsuz etkilemiştir. 1960, 1971 ve 1980 askeri müdahaleleri uluslararası düzeyde Türkiye’nin imajını olumsuz etkilediği gibi sosyal ve ekonomik çöküntüler yarattığı da bir gerçeklik olarak karşımıza

çıkılmaktadır (Ünay ve Dilek, 2017: 8). Askeri müdahalelerin hem kısa vadede hem de uzun vadede hissedilen olumsuz etkilerine rağmen, Türkiye’de askeri müdahalelerin varlığını sürdürmeye devam etmesi çelişkili bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Araştırma sorunsalını militarizmin bütün olumsuzluklarına rağmen varlık göstermesi noktasından şekillendirmeye başlamak, bizi doğal olarak militarizmin benimsetilmesi sürecine götürmektedir. Türkiye’de militarizmin iki farklı açıdan incelenmesini gerektirmektedir. Bu açılardan ilki kuşkusuz militarizmin ideolojik boyutudur. Militarizmin çeşitli ideolojilerle girdiği ilişki, militarizmin algılanışını biçimlendirmektedir. Türkiye’de militarizmin milliyetçilik ile olan ilişkisi; militarizmin pejoratif bir biçimde algılanmasını engellemekte ve militarizasyonun sürekliliğinin sağlanması noktasında önemli etkilere sahip olmaktadır. Bu nedenle Türkiye’de militarizmin milliyetçilik ile olan ilişkisi, militarizmin varlığını anlamlandırmak adına bazı noktalara açıklık getirecektir. İkinci açı ise toplumun militarizasyonu üzerinden ilerlemektedir. Militarizmin, barındırdığı bütün olumsuzluklara karşın toplumda yer edinebilmesinin ya da yaygınlaşmasının nedeni olarak, militarizmin algılanışındaki değişim gösterilebilir. Militarizm ideolojik boyutunun yanı sıra eğitim politikalarının ve toplumun temel yapısı olan aile kurumunun militarizasyon sürecindeki rolleri ile olduğundan farklı algılanmaktadır. Özellikle bireylerin kendilerine sunulan fikirleri sorgulayamayacakları erken yaşta başlayan ve siyasi etkiye açık olan zorunlu eğitim bu noktada etkili olmaktadır. Zorunlu eğitim ile beraber bireylerin fikirsel altyapıları biçimlendirilmektedir. Fakat eğitim çok geniş bir alan üzerinden değerlendirilebileceği için bu çalışma kapsamında eğitim, ilköğretimden başlayarak yükseköğretime kadar süren (yükseköğretim dahil edilmemiştir) ve örgün olan, temel eğitim manasında kullanılmıştır. Yapılan araştırmada gençlik oluşumlarının, devlet tarafından verilen temel eğitimin bazen ikamesi bazen de tamamlayıcısı olarak işlev gösterdiği belirlendiğinden çalışma kapsamına dahil edilmiştir. Bireylerin fikirlerini biçimlendirme sürecinde eğitimin yanı sıra ailenin önemli konumu da önem arz etmektedir. Binlercesinin toplumu oluşturduğu aile kurumu, bireylerin ve dolayısıyla toplumun algısını ve fikirlerini şekillendirme noktasında oldukça etkilidir. Aile kurumunda görülen militarist etkilerin militarizmin algılanışını da biçimlendireceği açıktır. Bu nedenle temel eğitimin ve aile kurumunun militarizmle ilişkili yönlerinin

incelenmesi Türkiye’de militaristleşmeyi anlamak adına bazı noktaları açıklığa kavuşturması amaçlanmaktadır.

Türkiye’de militarizm sorunsalını hem ideolojik açıdan hem de eğitim ve aile açısından ele alırken, militarizm ile ilişkili tarihi olayları incelemek gerekmektedir. Osmanlı’nın modernleşme hareketinden, günümüzün Türkiye’sine kadar gelişen olaylar ve özellikle sivil-asker ilişkileri, militarizmin temelini oluşmasında ve şekillenmesinde önemli etkilere sahip olmuştur. Bu nedenle çalışmada bir sorunsal olarak ele alınan militarizmin çözümlenmesinde, gelişen tarihi olayların incelenmesi önem arz etmektedir. Özellikle Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) ve sivil siyaset ilişkisi bağlamında incelenecek olaylar, Türkiye’de ideolojik ve politik değişimin tarihsel arka planını sunmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti’nin özellikle ilk yıllarında, ordu-millet tezi ile yeni rejimin kökenleri, Osmanlı öncesi Türk devletlerine dayandırılmaya çalışılmıştır fakat buna rağmen yeni kurulan cumhuriyet uygulamada Osmanlı’dan birçok mirası devralmıştır (Akıncı, 2013: 95). Osmanlı’dan kalan miraslardan biri ise merkezi örgütlenmenin askeri tabanda sağlanmasıdır; yani merkezden yürütülmek istenen işler, askeri teşkilatlar aracılığı ile yapılmıştır. Vergi, güvenlik ve adalet gibi merkezi ilgilendiren alanlar ordu aracılığı ile kontrol altında tutulmuştur. Osmanlı’nın askeri kontrolü sağlamadaki başarısı ile politik başarısının paralel olması ve Osmanlı toplumunun, askeri kahramanlık üzerine inşa edilmesi, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nde de etkisini göstermiştir (Mardin, 1991: 65-66). Cumhuriyetin ilk yıllarında ordunun neredeyse işlerliği sürdürülebilen tek kurum olarak güvenlikten, vergiye kadar birçok alanda faaliyet göstermesi, beraberinde ordunun ülkenin en önemli kurumlarından biri sayılmasına ve rejimle özdeşleştirilmesine sebep olmuştur (Bayramoğlu, 2017: 60-63). Bu gibi nedenler Türkiye’de ordunun her zaman etkinliğini korumasına ve bir askeri vesayet ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Sivil siyasetin üzerindeki askeri tahakküm Türkiye’de birçok sorunun ortaya çıkmasına, kök salmasına ve çözülememesine yol açtığı gibi demokratikleşmeyi de engellemektedir (Kalkan, 2016: 62). Osmanlı’dan Türkiye’ye miras kalan askeri kültür ve anlayış nedeni ile bu çalışmada eğitim politikaları ve aile kurumunda militarizasyon incelenmeden önce Osmanlı’nın son dönemlerinden, günümüze kadar sivil asker ilişkileri ve siyasette askeri etki tarihsel bir süreç içerisinde incelenecektir.

Bu çalışmada yukarıda değinilen problemler bağlamında, eleştirel bir bakış açısı çerçevesinde, konu üzerine çalışma yapmış sosyal bilimcilerin fikirleri ve vardıkları sonuçlar üzerinden şekillenmiştir. Özellikle militarizm ve sivil asker ilişkileri üzerine yapılan çalışmalar üzerinden farklı fikirlerin mukayesesi yapılmaya çalışılmıştır. Bu nedenle; çalışmada veriler toplanırken, çoğunlukla kaynak tarama tekniğinden faydalanılmıştır. Konu ile ilgili verilerin elde edildiği kaynakların başında militarizm ile ilgili kitaplar gelmektedir. Kitapların yanı sıra militarizm ve sivil-asker ilişkileri konusunda yapılmış akademik çalışmalar, haberler, dergiler ve internet kaynaklarından yararlanılmıştır. Elde edilen veriler değerlendirilmeye çalışılırken doküman analizi yönteminden faydalanılmıştır. Doküman analizi yönteminde basılı veya elektronik dokümanlar incelenirken amaç dokümandan bir anlam çıkarmak, ilgili konu hakkında bir anlayış çerçevesi çizmek ve yorumlanabilecek veriler elde etmektir (Kıral, 2020: 173). Bu çalışmada bir nitel araştırma yöntemi olan ve yazılı belgelerin içeriğini; titizlikle sistemli bir şekilde, analiz etmeyi öngören doküman analizi yöntemi kullanılarak militarizm bağlamındaki kaynakların içeriği sistemli bir şekilde analiz edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada doküman analizi yöntemi ile elde edilen veriler ve bulgular ışığında Türkiye’de militarizm ve militarizasyon süreci incelenmeye çalışılmıştır. Literatür incelendiğinde pasifizm ve militarizm eleştirisinin net olarak birbirinden ayrıldığı noktalar görülmüştür. Çalışmanın sorunsalı olarak değerlendirilen militarizm anlayışı pasifist bir bakış açısını kapsamamaktadır.

Sosyolog Anthony Giddens’in da belirttiği gibi maalesef, bir topluluğun başka bir topluluğa şiddeti manasında savaş, dünya tarihi boyunca hep var olmuştur. Antropoloji ve arkeoloji bilimi savaşın çağlar boyunca her daim önemli olduğu gerçeğine ışık tutmaktadır (2008: 77-78). Bu bağlamda iki büyük dünya savaşının yaşandığı ve savaş ihtimalinin her zaman bulunduğu, terörizm tehlikesinin her zaman var olduğu ve dış tehditlere karşı hissedilen güvenlik ihtiyacı gibi nedenlerle, dünyada ülkelerin askeri örgütlenmelerden vazgeçmesi ve savunma sanayisine yatırım yapmaması en azından önümüzdeki uzun yıllar boyunca mümkün gözükmemektedir. Türkiye özelinde ise jeopolitik konumdan kaynaklanan nedenler, terör örgütler, Ortadoğu’daki istikrarsızlık ve güvenlikten kaynaklı birçok neden askeri örgütlenmenin var olmasını gerekli kılmaktadır. Türkiye’nin veya başka

herhangi bir ülkenin ordu bulundurması için birçok neden sayılabilir ki militarizm veya sivil-asker ilişkileri çalışmalarını doğrudan ordulara karşı çıkmak olarak değerlendirmek yanlış olacaktır. Bir ülkede askeri örgütlenmenin güçlü olması, o ülkede militarizmin ortaya çıkacağı manasına gelmemektedir.

Militarizm askeri alan ve sivil alan arasındaki dengenin sağlanamaması durumunda ortaya çıkmaktadır ki militarizm, temelde askeri yöntem ve amaçları da ikincil plana attığı için askeri kurumların savunma ve strateji noktasında zayıf kalmasına sebebiyet vermektedir. Siviller ve askerler arasındaki dengenin sağlanması konusu ise temelde militarizm çalışmaları alanının bir konusu değil 20. Yüzyıldan itibaren farklı bir akademik alan olarak gelişen sivil-asker ilişkileri çalışmalarının bir konusudur. Bu çalışmada militarizm sorunsalı askeri kurumların, askeri alanın dışına çıkarak, sivil alana müdahalesi üzerinden tanımlanmış ve Türkiye’de militarizmin ortaya çıkma sebepleri üzerinden biçimlenmiştir. Vicdani ret veya savaş karşıtlığı gibi düşünceler, çalışmanın bakış açısının dışında tutulmuştur.

Militarizm kavramını incelerken militarizm üzerine çalışma yapmış ve militarizm kavramı üzerine yoğunlaşmış, bilim insanlarının düşünce ve tanımları incelenecektir. Militarizm konusunda sosyoloji, siyaset bilimi ve kadın çalışmaları gibi alanlarda yapılan çalışmalar, militarizm literatürüne önemli katkılar sunmaktadır. Militarizm bir sözcük olarak kullanıldığı 1800’lü yılların ortasından itibaren bazı Almanca ve Fransızca ansiklopedilerde görülmeye başlamıştır (Berghahn, 1984: 7-9). Militarizmin akademik bir çalışma alanı olarak gelişmesi ise 19. yüzyılda gerçekleşmiştir. Militarizm üzerine birçok önemli çalışma 1900’lü yılların ikinci yarısında ortaya konulmuştur

Militarizm üzerine var olan literatürü incelediğimizde alan üzerindeki en kapsamlı çalışmalardan biri olan ve Alfred Vagts’ın 1937 yılında yayımladığı kitabı *A History of Militarism*’de (1967) birçok ülkenin militarizm bağlamında mukayese edildiği görülmektedir. Almanya, Japonya, Fransa ve İngiltere gibi ülkelerdeki militarizasyon süreçlerinin incelenmesinin yanı sıra toplumun militarizasyonu da kapsamlı bir biçimde incelenmiştir. Vagts’ın bu eseri militarizm çalışmalarının öncüsü olarak nitelendirilebilir.

1970’lerden itibaren Thee (1977) ve Skjelsbeak (1979) gibi bilim insanlarının militarizm ve kökenleri üzerine çalışmalar yaptığı görülmektedir. Thee ve

Skjesbeak'ın yanı sıra Ross (1987) çalışmasında militarizmi bir süreç olarak politikada askeri gücün artışı üzerinden incelemiştir. Bir sosyolog olan Micheal Mann ise 1980'lerde 1990'larda yaptığı çalışmalar ile militarizmi, savaş ve toplum arasında kurulan bağlar üzerinden incelemiştir.

1990'lı yıllara gelindiğinde ise Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte militarizme yönelik akademik ilginin azaldığı görülmektedir. Fakat 2000'li yıllarda militarizm üzerine yapılan çalışmalar, militarizmin; medya, toplumsal cinsiyet, milli güvenlik, iktisat ve popüler kültür gibi alanlar ile ilişkisi üzerinden şekillenerek, çeşitlendiği görülmektedir (Özta, 2018: 56). Militarizmin, çalışma alanının genişlemesi ile birlikte literatürde kaynak çeşitliliği de artmaya başlamıştır.

Feminist kuramın militarizm eleştirisini çeşitlendirmesi ile literatür zenginleşmeye başlamıştır. Literatürde; Peterson ve Runyan (1999), Enloe (2000; 2004), Alexander (2010), Siagol (2013), Najmabadi (2013) gibi feminist kuramcıların militarizmi, toplumsal cinsiyet üzerinden farklı biçimlerde inceledikleri görülmektedir. Sjoberg ve Via (2010) militarizmin savaş ve toplumsal cinsiyet üzerinden inşasını kapsamlı şekilde incelemişlerdir. Bazı çalışmacılar ise yerel düzeyde militarizm ve toplumsal cinsiyet ilişkisi üzerine yoğunlaşmıştır. Mama (1998) Nijerya özelinde aile ve militarizm olgularını değerlendirmiştir. Decker (2014) cinsiyet ve militarizmin etkileşimini Uganda örneği üzerinde incelerken, Lomsky-Feder ve Ben-Ari (1999) ise İsrail toplumu bağlamında militarizmi incelemişlerdir.

Türkiye'de ise militarizm üzerine var olan literatürün 2000'li yıllara kadar oldukça sınırlı kaldığı görülmektedir. Militarizm üzerine Türkiye özelinde çalışma yapmış olan Altınay (2003; 2004) toplumsal cinsiyet üzerinden militarizmi değerlendirmiştir. Belge (2014) ise Türkiye de dahil olmak üzere kapsamlı bir biçimde dünyada birçok farklı ülkedeki militarizmi incelemiştir. Özta (2018) militarizmi zihniyet ve propaganda üzerinden ele almıştır. Bayramoğlu ve İnel (2017) Türkiye'deki militarist unsurları kurumlar ve olaylar üzerinden inceleyen ve Birikim Dergisinde yayımlanan makaleleri derlemişlerdir. Öne çıkan bu çalışmaların yanı sıra Türkiye'de militarizm üzerine yapılan birçok başka akademik çalışma bulunmaktadır.

Militarizm üzerine yapılan akademik çalışmalara baktığımızda bu çalışmalar hem artış hem de çeşitlilik göstermektedir. Bu çalışmalara baktığımız zaman Türkiye’de eğitim ve cinsiyet gibi konularda çalışmalar yapılmış olduğu görülmektedir. Bu çalışmaları incelediğimizde aile, eğitim ve cinsiyet ilişkisinin sınırlı bir biçimde ele alındığı görülmektedir. Bu çalışmaya ise genel literatürden farklı olarak, özellikle aile ve temel eğitim arasındaki ilişki üzerinden militarizasyon sürecini incelemeyi hedeflemektedir.

Militarizm çalışmaları gerek sahip olduğu ideolojik yapısıyla gerekse diğer ideolojilerle girdiği ilişki bakımından siyaset biliminin önemli çalışma alanlarından biri oluşturmaktadır. Militarizm bu boyutu, bu çalışma içerisinde hem ideoloji olarak incelenmiş hem de politik bir süreç olarak militarizasyon bağlamında ele alınmaya çalışılmıştır. Militarizasyon genellikle uzun bir süreci kapsayarak farklı değişkenlerle etkileşime girmektedir. Türkiye’de militarizm üzerine yapılan çalışmaların sayısı artış göstermektedir fakat militarizmin esnek yapısı ve etkileşime girdiği alanların çeşitliliği nedeni ile geniş bir çalışma alanı ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada ise militarizm ve militarizasyon incelenirken siyasi tarih, ideolojiler ve eğitim politikaları gibi çeşitli faktörler üzerinden değerlendirme yapılmıştır. Literatürde eğitim politikaları, kadınlar, zorunlu askerlik gibi fenomenlerin ayrı ayrı militarizmle ilişkisi üzerine yapılan çalışmaların var olduğu görülmektedir. Bu çalışmada ise genel literatürden farklı olarak eğitim politikaları ve aile kurumu birlikte etkileşimli bir biçimde ele alınarak militarizasyon bağlamında incelenmeye çalışılmıştır. Aile kurumunun militarizasyon sürecindeki rolü ele alınırken kadın ve erkeğe yüklenen farklı milliyetçi/militarist ödevler üzerinden bir inceleme yapılmaya çalışılmıştır. Erkekler zorunlu askerlik uygulaması üzerinden değerlendirilmiş, kadınlar ise toplumsal cinsiyet rolleri ve milliyetçi değer yargılarının ortaya çıkardığı baskı çerçevesinde incelenmiştir. Bu inceleme yapılırken özellikle militarizmin feminist eleştirisi dikkate alınmıştır. Türkiye’de militarizasyonun aile ve eğitim etkileşiminde incelenmesi ile literatüre katkı sunulması amaçlanmıştır.

Türkiye’de ideolojinin militarizasyonu noktasında eğitimin ve ailenin rolünü açığa çıkarmak için öncelikle birinci bölümde militarizm kavramının kökeni incelenmiştir. Çeşitli militarizm tanımlamalarının yanı sıra tarihsel süreç içerisinde askerliğin geçirdiği değişim ele alınmış ve militarizmin liberalizm, sosyalizm ve

milliyetçilik ile olan ilişkisi incelenmiştir. İkinci bölümde Türkiye’de militarizm Osmanlı’nın son dönemlerinden itibaren ele alınmış ve sivil-asker ilişkileri militarizm bağlamında incelenmiştir. Üçüncü bölümde Türkiye’de militarizasyonun iki aktörü olan eğitim ve aile incelenmiştir. Militarizasyon bağlamında eğitim ve aile birbirini tamamlayan iki unsur olarak analiz edilmiştir. Türkiye’de eğitimin ve ailenin barındırdığı militarist unsurlar tartışılmıştır.

Bu çalışmada Türkiye’de temel eğitimin ve aile kurumunun militarizasyon sürecindeki etkileri üzerinde durulmuştur. Önce eğitim sistemindeki sonra aile yapısındaki militarist içerikler ve uygulamalar analiz edilmiştir. Eğitim politikaları incelenirken sadece okullarda verilen örgün eğitim değil okullardan bağımsız kurulan gençlik dernekleri ve spor faaliyetleri de incelenmiştir. Aile kurumu ise hem geçirdiği dönüşüm üzerinden hem de militarizmin öngördüğü kadınlık ve erkeklik kurguları üzerinden ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MİLİTARİZM ve İDEOLOJİLER

Bu bölümün amacı militarizm kavramını açıklamak ve militarizmin çeşitli ideolojilerle olan ilişkisini incelemektir. Altı başlık altında incelenecek olan birinci bölümde ilk olarak militarizmin kavramsal çerçevesi çizilmeye çalışılacaktır. Bu amaçla militarizmin etimolojik kökeni ile beraber sözlük anlamları incelenecektir. Sözlük anlamlarının incelenmesi, en basit düzeyde, militarizm kavramının, nasıl bir etki uyandırdığının anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Ardından farklı düşünürlerin ve bilim insanlarının militarizm tanımları ele alınacaktır. Militarizmin akademik dünyada gördüğü ilgi ve yapılan çalışmaların kapsamı bu yöntem ile aktarılmaya çalışılacaktır.

Militarizmin ortaya çıkışını anlamak için askerliğin tarihsel sürecini incelemek gerekmektedir. Bu amaçla ikinci başlıkta ise Roma İmparatorluğundan günümüze kadar askerlik anlayışındaki değişimlere kısaca göz atılacaktır. Devlet ve asker arasındaki ilişkinin, militarizmin ortaya çıkmasına etkileri, bu sürecin incelenmesi ile ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

Üçüncü başlıkta ise militarizmi bir ideoloji olarak değerlendiren görüşler tartışılacaktır. Militarizm bir ideoloji olarak ele alındığında ortaya çıkan dinamiklerin neler olabileceği bu bölümde incelenecektir. Militarizmin tek başına bir ideoloji olarak ele alınıp alınamayacağına ilişkin görüşlere yer verilecektir.

Ardından militarizmin ideolojilerle olan ilişkisi incelenecektir. Militarizm ile ilişkisi incelenecek olan ideolojiler liberalizm, sosyalizm ve milliyetçiliktir. Militarizmin ortaya çıkışında ve şekillenmesinde bu üç ideolojinin farklı etkileri olmuştur. Farklı ideolojilerin militarizme etkisi ise militarizmin ortaya çıktığı toplumun dinamiklerine bağlı olarak değişmektedir. Bazı toplumlarda ve şartlarda militarizmin kurgulanması adına milliyetçilik önemli bir zemin hazırlarken bazı toplumlarda ise sosyalizm veya liberalizm militarizm için oldukça elverişli alanlar oluşturabilir. Bu durum esnek bir yapıya sahip olan militarizmin kurgulanma alanlarını net olarak belirlemeyi zorlaştırmaktadır. Bu çalışmada milliyetçilik diğer ideolojilere göre ön plana çıkarılacak ve daha detaylı incelenecektir. Milliyetçiliğin

ön plana çıkarılma sebebi ise Türkiye’de militarizmin milliyetçilik ile beraber kurgulanmasından kaynaklanmaktadır. Farklı ülkelerde, farklı şartlar altında militarizmi biçimlendirmek için farklı ideolojiler tercih edebilir. Fakat bu durumda bir genellemeden söz etmek mümkün değildir. Türkiye özelinde ise militarizmin genel olarak milliyetçilik ideolojisi içerisinde kurgulanması, milliyetçilik ideolojisini incelemeyi elzem kılmaktadır. Milliyetçiliği incelerken amacımız milliyetçiliği tüm yönleri ile ele almak ve açıklamak değildir. Milliyetçiliği incelerken amacımız temel düzeyde dinamiklerini ortaya koymak ve militarizm ile ilişkili olacak yönlerini incelemektir.

1. MİLİTARİZMİN KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVESİ

Dünyada militarizmin akademik açıdan ilgi çekmediği ve yeterince incelenmediği üzerine birçok akademisyen hemfikirdir. Marek Thee’ye göre militarizm bilimsel literatürde yeterince ilgi görmemiştir. Daha çok yerel bir mesele olarak ele alınmış ve küresel düzeyde uluslararası yönleri, dinamikleri, etkileri veya sonuçları yeterince incelenmemiştir. Militarizmin etkisinin gittikçe artması ve özellikle üçüncü dünya ülkelerinde artan oranda görülmeye başlaması ile akademisyenler bu alana yönelmiş olsalar da bu yöneliş militarizmin tam anlamıyla incelenmesi için yeterli olmamıştır çünkü militarizmin kökleri, ortaya çıkmasına ve devam etmesine neden olan ekonomik ve sosyal düzenin dinamikleri tam olarak ortaya çıkarılmamıştır (Thee, 1977: 296). Akademisyenler özellikle 90’lı yıllardan itibaren militarizmin yeterince sistematik incelenmediğini kabul etmeye başlamışlardır ve militarizmin akademik açıdan marjinal bir çalışma alanı olarak kaldığını kabul etmişlerdir (Stavrianakis ve Selby, 2013: 4-5, Shaw, 2013: 19). Militarizm üzerine akademik çalışmaların yeterli olmaması bu alanda, hiçbir kaynağın olmadığı anlamına gelmez fakat bu durum, kavramın ortak ve net bir tanımın yapılmasını zorlaştırdığı gibi kavramsal bir karmaşa durumu da ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle öncelikle, militarizmi yüzeysel olarak tanımlamak ve kavrama dair en basit bakış açılarını ortaya koymak amacıyla militarizmin sözlük anlamları incelenebilir.

Latince "askeri" manasına gelen *militaris* kelimesi Fransızca da yine aynı anlama gelen *militaire* kelimesini oluşturmuş ve bu kelimedenden de militarizm kelimesi

türemiştir (Online Etymology Dictionary, "military"). Militarizm Oxford sözlüğünde, bir ülkenin ulusal çıkarlarını gözetmek ve korumak için ordusunun kapasitesini yüksek tutup, ordusunu saldırganca kullanmak üzere her zaman hazır bulundurması gerektiği inancı olarak tanımlanmıştır (Lexico Oxford Dictionary, "militarism"). Cambridge sözlüğünde ise militarizm, silahlı kuvvetlerin güçlü olması ve politik ya da ekonomik kazançlar elde etmek için silahlı kuvvetlerin kullanılması gerektiğine olan inanç olarak tanımlanmıştır (Cambridge Dictionary, "militarism"). Militarizm kelimesi Oxford sözlüğünde "zararlı" (derogatory) kategorisinde yer alırken Cambridge sözlüğünde ise "uygun görülmeyen/onaylanmayan" (disapproving) kategorisinde yer almaktadır. İki tanım da görüleceği üzere ülkelerin çıkarlarına ve orduların kapasitelerinin yüksek tutulup, güçlendirilmesine bir atıf vardır. Türk Dil Kurumu ise militarizmi "Bir ülkede ordu gücünün aşırı derecede ağır basması." ve "Her tür sorunu askerî yöntemlere başvurarak çözüme, bundan dolayı silahlı kuvvetlere öncelik tanıma eğilimi." (Türk Dil Kurumu, "militarizm") olarak tanımlamıştır. II. Dünya Savaşı'nın ardından militarizmin sözlük anlamlarını; askeri ruh ile ilgili olan, askeri ideallerin takibi gibi net olmayan ifadeler oluşturmaktaydı. Yine bu dönemde doktrinler militarizmi; savaşa kıymet atfetmek, savaşa hazırlanmaya yönelik, askeri örgütlenmenin muhafazası siyasetini izlemek gibi anlamlarda ele almaktaydı (Öztaş, 2018: 30-31). II. Dünya Savaşı'nın ardından yapılan bu tanımlamalar, muğlak, yüzeysel ve militarizmi tam anlamıyla ele almayan ifadelerden oluşmaktadır. Zaten tanımlamalara bakıldığında militarizmi ideoloji olarak ele almaktan çok ordunun kurumsal yapısı ve savaşların fonksiyonları üzerinden tanımlama çabası içine girildiği göze çarpmaktadır.

Görüldüğü gibi genel olarak sözlüklerde militarizm kelimesi, pejoratif anlamda kullanılmıştır fakat bahsettiğimiz üzere kavramın sözlük anlamları yüzeysel ve basit bir indirgemeyi barındırmaktadır. Militarizm bütün bu sözlük tanımlamalarının ötesinde, kavramsal ve tarihsel olarak çok daha farklı, derin anlamlar ifade etmektedir. Militarizmi anlamak adına kavramı ortaya çıkışından itibaren ele almak ve diğer ideolojilerle ilişkisini değerlendirmek kavramın çözümlenmesi noktasında büyük fayda sağlayacaktır.

Militarizm kavramsal olarak ilk defa Pierre Joseph Proudhon tarafından 1860'larda kullanılmıştır. Proudhon militarizm kavramını erkeklerin enerjisini

mobilize ederek, savaşa yönlendiren otoriter zihniyeti olumsuzlamak amacıyla kullanmıştır. Proudhon'un özünde ordunun yönettiği, merkezi-monarşist bir yapıda olan devlet ve bu durumla ilişkili olan mali yük, olarak tanımladığı militarizm kavramı bu dönemde politik dile dahil olmuştur (Kesikli, 2013: 5). Tarihçi Volker Berghahn militarizm kavramının 19. yüzyıldan itibaren Avrupa'da yazın hayatına dahil olduğunu ve tarihsel süreç içerisinde değişim geçirdiğini ifade etmektedir (1984: 8). Militarizm 20. yüzyıldan itibaren akademik çalışmalara dahil olmaya başlamış, siyaset bilimi, sosyoloji ve tarih gibi farklı bilim dallarının inceleme alanlarına girmiştir.

Militarizm alanında önemli çalışmaları bulunan İngiliz sosyolog Michael Mann militarizmi "toplumsal hedeflere ulaşmak için örgütlü askeri şiddetin ısrarla kullanılması" olarak tanımlanmıştır (Mann, 1996: 224). Fakat militarizmin, en kapsamlı çalışmalarından biri olan Alfred Vagts'ın *A History of Militarism* (1967) kitabında militarizm savaşa ve orduya duyulan ilgiden fazlası olarak ele alınmış ve militarizm barışseverliğin değil sivillliğin tam karşıtı olarak nitelendirmiştir. Sivillliğin karşıtı olarak militarizm, sivil hayatın bütün kurumlarına ve değer yargılarına karşı çıkarak sivil alanlara askeri değerlerin nüfuz etmesi olarak tanımlanmıştır (Vagts, 1967: 17). Vagts'ın tanımında militarizmin, barışseverliğin karşıtı olmaktan öteye taşınarak, sivillliğin karşıtı olarak tanımlanması, militarizmin sadece savaşa ve orduyla alakalı olmadığını, aksine sivil ve toplumsal hayatın bütününü hedef alan bir düşünceyi ifade ettiğini göstermektedir. Savaşlar militarizmin ana koşulu olsa da militarizm savaştan daha geniş bir anlam taşıyarak; kurumların, değerlerin, uygulamaların ve kültürün temeline yerleşmeyi hedefler. Militarizm savaşa hazırlık adı altında barış zamanlarında savaş temelli uygulamaların sosyal ve politik hayata yayılmasını ifade eder ve militarizme devletlerin politik uygulamalarında veya insanların günlük yaşamlarında sıkça rastlanabilir (Sjoberg ve Via, 2010: 7).

Alfred Vagts her ordunun askeri ya da militarist bir yapıda örgütlendiğini ve bu ikisinin arasında çok temel ve ölümcül bir fark olduğunu vurgular. Askeri yöntemde kaynaklar optimum kullanılarak en az can ve mal kaybı ile hedeflenen güç kaynakları ele geçirilmeye çalışılır. Askeri yöntem başka yöne sapmaz, çerçevesi bellidir ve bilimsel bir eylemler bütünüdür. Fakat militarizm bazı prestijler sağlamak, bazı eylemleri ortaya koymak ve bazı düşüncelerin harekete geçirilmesini sağlamak

için savaşlarla ve ordularla inanılmaz bağlar kurarak askeri amaçların aşılmasıdır. Kurulan bu bağ o denli yüksektir ki militarizm, çoğu zaman askeri yöntemin hedeflerini engellemektedir. Askeri yöntemin bilimselliğine de karşı çıkan militarizm bu bilimsellik yerine otorite, kült, karizma ve imanı vurgular (Vagts, 1967:13).

Militarizm askerin sivile üstünlüğünü savunarak, ülkelerin hedefleri, değerleri ve idealleri arasında askeri taleplerin oldukça önemli olduğunu vurgulamaktadır. Militarizmde askeri isteklerin önceliğine yapılan bir atıf vardır. Öyle ki bu askeri talepler uğruna, halkın refah ve değerleri göz ardı edilmekte ve ülkeler en nitelikli vatandaşlarının iş gücünü çok daha az verimli askeri hizmetlerde harcamaktadırlar. Militarizm savaş zamanlarından daha çok barış anlarında gelişmektedir. Fakat savaş zamanlarında da zaferi elde etmek dışındaki amaçlarda militarist olarak değerlendirilmektedir (Vagts, 1967: 14-15). Orduların amacı ülkelerini ve halklarını dış tehditlere karşı korumaktır. Orduların bunu başarabilmesi içinse askeri çalışmalarını ve planlamalarını bir denge gözeterek mantıklı bir biçimde yapmaları gerekmektedir. Ordular bu dengelemeyi yaparken sadece askeri amaçları değil halkın ihtiyarlarını da göz önüne almalıdırlar. Ordular kendi çıkarları ile halkın ihtiyaçları arasındaki dengeyi kuramazlarsa, halkı korumak yerine halk için tehlike haline gelmeleri muhtemeldir.

Militarizm üzerine çalışmaları bulunan diğer bir bilim insanı ise Kjell Skjelsbeak'tır. Skjelsbeak, militarizmin tek bir evrensel tanımının yapılamayacağını düşünmektedir. Herhangi bir kısa tanımın, askeri düşünce içerisinde, militarizm olarak değerlendirilebilecek faaliyetlerin ve eğilimlerin, sonuçlarını tam olarak kapsayamayacağı görüşündedir. Bu görüşlerine gerekçe olarak ise militarizmin farklı toplumlarda, farklı biçimlerde ortaya çıktığı gerçeğini göstermektedir (Skjelsbeak, 1979, 213). O militarizmi tanımlamadan önce, militarizmin tanımlanmasını güçleştiren nedenleri ve tanımlanması için açığa çıkarılması gereken fenomenleri incelemiştir.

Skjelsbeak'a göre militarizm, birçok insanın zihninde köklerini salmış ve toplumlara yerleşmiş olan ve tek yönlü olmayan bir olgudur. Militarizmin sadece kendi fenomenlerini incelemek yerine, dışarıdan etkide bulunan diğer değişkenleri de incelemek, militarizm adına oldukça önemlidir. Militarizmin nasıl algılandığı tamamen ideolojik ve siyasal duruma bağlıdır (1979: 226). Bu nedenle Skjealsbeak

farklı ideolojiler (Marksizm ve liberalizm) çerçevesinde militarizmin algılanışını incelemiştir. Onun için asıl problem militarizmin nasıl tanımlanması gerektiği değildir. Askeri aşırılığın ve militarizmin nasıl çözüleceğidir.

Marek Thee militarizmi aşırı derece artan silahlanma, askeri kurumların ulusal veya uluslararası düzeyde etkinliğinin artması, siyasi iktidarın bir güç odağı olarak şiddet araçlarını kullanması ve sivil alanda artan askeri baskının artması tanımlamaktadır (1977: 296). Thee'ye göre militarizme çok farklı sosyal ve siyasi fenomenler kaynaklık etmektedir ve militarizmin kaynakları arasında demokrasiden sapmış yönetimler, ordunun konumu, milliyetçilik ve şovenizm gibi ideolojik aygıtların yaygınlığı, darbeler, ordunun iç güvenlikte bir aktör olarak var olması, gücün ve askeri düzenin yüceltilmesi, politik hedeflerin oluşturulmasında askeri müdahaleler ve yüksek askeri harcamaları vardır (1977: 298-299). Thee gerek militarizm tanımlamasıyla gerekse militarizmin kaynakları arasında gösterdiği fenomenlerin çeşitliliği sebebi ile militarizm çalışmalarına çok yönlü bir bakış açısı getirmiştir.

Thee'nin militarizmin kaynakları arasında saydığı fenomenler arasına 1990'larda artan bir oranla beraber toplumsal cinsiyette girmiştir. Feminist düşünürler militarizmi toplumsal cinsiyet üzerinden ele alıp kadınlık ve erkeklik üzerinden incelemiştir. Bu bağlamda Feminist düşünür Cynthia Enloe militarizmi bir ideoloji olarak ele almış ve militarizmin hayatın her alanına işleme eğiliminde olduğunu ifade etmiştir. Enloe militarizasyonu militarist değerlerin benimsetildiği bir süreç olarak tanımlayarak bu süreç kadınlık ve erkeklik olguları üzerinden incelemiştir (Enloe, 2003; Enloe, 2000: 3-4). Militarizmi feminist bakış açısı ile alan Peterson ve Runyan'a göre militarizm savaş ile sıkı bağlara sahip olsa da savaştan daha fazlasını ifade etmektedir. Onlara göre militarizasyon sivil alanda, askeri uygulamaların görülmeye başlamasıdır. Sivil alanda askeri uygulamaların görülmesi ile beraber iş hayatından giyim kuşama, çocuk oyunlarından, oyuncaklara kadar birçok alanda askeri unsurlar görülmeye başlamaktadır (Peterson ve Runyan, 1999: 258). Ronni Alexander militarizmi toplumsal cinsiyet bağlamında hiyerarşik sosyal ilişkiler üzerinden değerlendirmiştir. Ona göre militarizm ve toplumsal cinsiyet kesişmektedir ve bu kesişim bir sömürgeleştirme piramidi oluşturmaktadır. Bu piramitte beyaz olanlar, beyaz olmayanlara karşı, bazı etnik kökenler diğerlerine

karşı ve erkekler kadınlara karşı üstün tutulmaktadır (Alexander: 2010: 71-72). Feminist kuramcıların ortaya koyduğu bütüncül bakış açısı militarizmin toplumsal görünürlüğü noktasında büyük katkılar sağlamıştır.

Militarizmi toplumsal cinsiyetin yanı sıra birçok toplumsal olgu ile birlikte değerlendiren Ayşe Gül Altınay'da militarizmin modern bir kavram olduğunu ve 20. yüzyılda çeşitli şekillerde tanımlandığını söylemektedir. Ona göre yapılan militarizm tanımlamalarında, öne çıkan ortak nokta, askeri alanın, geri kalan bütün sivil alanlara olan etkisidir (Altınay, 2003: 138). Altınay'a göre askeri söylemler ve değerler toplum nezdinde normal olarak kabul görmeye başlıyorsa militarizmde amacına ulaşmaktadır. Militarizm ordunun, sosyal ve sivil hayatın bütün kurumlarında gösterdiği etkinin normal kabul edilmesi ile başarılı olur. Akademik çalışmaların eksik olması, askeri alanın etkisinin normalleşmesinin nedenlerinden biridir (Altınay, 2004: 2). Altınay militarizmi, sivil alan içinde, askeri değerlerin normal kabul edilmesi üzerinden tanımlamıştır. Toplumun, askeri alanın hegemonyasını normal kabul etmesi bir süreç mümkün hale gelmektedir. Bu normalleşme sürecine, farklı ajanlar, farklı düzeyde etki etmektedir. O militarizm konusunda akademik çalışmaların yetersiz olduğunu düşünmektedir ve bu yetersizliğin beraberinde militarizmin güçlenmesine neden olduğu görüşüne sahiptir. Altınay akademik çalışmaların yetersizliğinin yanı sıra eğitime ve politik söylemlere de vurgu yapmaktadır. Özellikle bireylerin daha sorgulama yapabilecek yetilere sahip olmadığı erken yaşlarda tabi oldukları zorunlu eğitimin militarist öğeler barındırması, militarizmin güçlenmesinin önemli diğer nedenlerinden biridir (Altınay & Kancı, 2011). Altınay'ın militarizm tanımlaması askeri alanın, sivil alana olan baskısı ve bunun toplum tarafından algılanışı üzerindedir. Altınay militarizmin, sivil alana olan etkileri üzerinden değerlendirmeler yapmış ve askeri kültürün, değerlerin, sivil kültür ve değerler ile olan ilişkisine odaklanmıştır.

Militarizm alanında kapsamlı çalışmalar yapmış olan Murat Belge tanımlamasını geniş bir perspektiften yapmıştır. Türkçe literatürde, militarizm üzerine en kapsamlı çalışmalardan biri olan Militarist Modernleşme isimli kitabında militarizmi tanımlarken ilk olarak, tüm askeri eylemlerin militarizm olarak algılanmaması gerektiğine vurgu yapmıştır. Yaşadığımız dünyada bireyler ile devletler kendi güvenliklerinden endişe etmektedir. Belge, bu nedenle kendi

devletlerinin güvenliğini sağlamak için görev yapan ve hiçbir saldırgan tutum göstermeyen orduları, militarist olarak tanımlamayı doğru bulmamaktır. Ona göre bir yapıyı militarist olarak tanımlayabilmek için, askeri kuralları ve normları, bütün topluma yayma çabasında olan, askeri değerleri, sivil kesime kabul ettirmeye çalışan bir oluşumun varlığı gereklidir. Sivil kesime, bahsi geçen askeri değerlerin kabul ettirilmesi, bu noktada sürekli bir iç tehdit veya dış tehdidin varlığı ile olabilir. Fakat bir tehdidin ya da tehlikenin olması, sivil alanı baskılamak için yeterli değildir, bu yüzden askeri değerler militarizmde, sadece koruma işlevini yerine getirdiğinden, tehditlere karşı bir güvence olduğundan üstün kabul edilmez. Askeri değerler tek doğru ve tek gerçek ve sivil değerlerden üstün olduğu için bütün asker olmayan kesime kabul ettirmeye çalışılır (Belge, 2014: 147-150). Belge militarizmi bir zihniyet ve ideoloji olarak değerlendirmiştir. Çalışmalarında militarizmi doğuran sebepleri incelemiştir. Farklı toplumlarda militarizmin, etkilerini ve varoluş biçimlerine odaklanmıştır. Tıpkı Alfred Vagts'ın "A History of Militarism" kitabında yaptığı gibi militarizmi detaylı ve tarihsel süreciyle beraber farklı toplumlarda karşılaştırmalı olarak incelemiştir.

Militarizm üzerine çalışmalar yapmış olan diğer bir akademisyen Güven Gürkan Öztan da militarizmi bir ideoloji olarak değerlendirmiştir. Ona göre militarizm, bireylerin yaşamlarını ve acılarını, önemsemeyen bir ideolojidir. Bu ideoloji bireylere sadece, savaşta kazandıkları başarılarından ve kahramanlıklarından dolayı değerli bir konum atfeder, bunun dışında topluluğun içinde bireyin hiçbir önemi yoktur. Militarizm savaş ile öylesine güçlü bağlar kurar ki, barışa ya da insanın hayatına değer veren diğer görüşlerin ve ideolojilerin gerçeklikle bağlantısı olmadığına inanır (Öztan, 2018: 46-47). Öztan militarizmi, bir ideoloji olarak ele almış ve bu ideolojinin ön kabulleri üzerinden bir tanımlama yapmıştır. Militarizmin savaşa yaptığı vurgu Öztan'ın tanımlamasının temelini oluşturmaktadır. Ona göre militarizm, disiplin ve erillik üzerinden bir acının yüceltilmesini amaçlar, topluma kabul ettirmeyi hedefler (Öztan, 2018: 47-48). Öztan da Altınay gibi militarizmin, söylemler ve mottolar aracılığı ile amacına ulaşmaya çalıştığını, bütün toplumu, askeri değerlerin baskısı altında tutmak için bu yolu seçtiğini savunmaktadır. Öztan'a göre militarizm, sivillerin hayatlarını, hiyerarşik bir biçime getirmeyi amaçlar ve bu noktada silah, güç ve rütbeyi ön plana çıkarmaktadır. Ekonomi alanından, siyasal

alana kadar bütün alanlarda, bir güvenlik sorunu ortaya atar ve zaten sorunların çözümü için yücelttiği savaş ya da şiddet imgeleri, orduyu işaret etmektedir böylece militarizm güç kazanmış bir halde askeri değerleri tüm halka aşılılamaya başlamaktadır (Özta, 2018: 48-50). Özta'nın militarizmi bir ideoloji olarak kabul edip, tanımlamasını bu çerçevede yapmıştır. Her ideolojide olduğu gibi militarizmde karakteristik özelliklerine olan vurguyu bu tanımlamalarda görmek mümkündür. Militarizmin en çok öne çıkarılan ve tartışılan özelliği ise bu noktada savaşa atfettiği değerdir. Özta'nın tanımlamasında militarizmin, savaşa yönelik yaptığı olumlama, beraberinde şiddetin ve acımasızlığın meşru kabul edilmesini getirmektedir.

Sosyolog Anthony Giddens'a göre militarizmi ortaya çıkaran sebepler hiçbir şekilde mutlak değildir ve değişebilmektedir. Militarizm ortaya çıkışından itibaren orduların gelişmesi ve savaşların sanayileşmesi ile değişimler göstermiştir. Geleneksel militarizm anlayışı zamanla günümüzdeki militarizm anlayışına dönüşmüştür. Bu dönüşüm 2. Dünya Savaşı ile beraber başlamıştır. Artık militarizm kavramı savaş alanlarında kahramanlık yiğitlik gibi kelimeleri çağrıştırmamaktadır. Ona göre günümüzde militarizm ordulardaki üst rütbeli subayların ya da sivil yöneticilerin şiddetsiz yollarla çözülebilecek meseleleri askeri yöntemler ile çözmeye çalışması ve halkında bunu karşı çıkmadan onaylamasıdır (Giddens, 2008: 423-424).

Micheal Mann militarizmi geniş bir perspektiften tanımlayarak savaşla ilişkilendirmiştir. Ona göre militarizm, savaşı ve savaş için yapılan hazırlığı toplumun doğal istemi neticesinde ortaya çıkmış sosyal bir faaliyet olarak ele alan bütün fikir ve kurumlar olarak tanımlamaktadır (Mann, 1988: 124). Mann'ın militarizm tanımlamasında vurgulanan noktanın savaşın normal bir faaliyet olarak değerlendirilmesidir. Bu noktada savaşlar veya herhangi bir nedenle savaşa yönelik yapılan hazırlıkların militarizmi tanımlamak için tek başına yeterli olmadığı görülmektedir. Militarist bir düşüncede ya da kurumda savaşın normalleştirilmesi ve arzu duyulan bir eylem olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Ülkeler savaşmak zorunda kalabilir, kurumlarda savunma veya kendi ülkelerinin meşru haklarını koruma amacıyla savaş hazırlığı yapabilir bu ülkelerin veya kurumların militarist oldukları manasına gelmemektedir. Ülkelerin, kurumların veya toplumun savaşı

arzulanacak normal bir sosyal faaliyet olarak değerlendirdiği noktada militarizmden bahsedilebilir.

Militarizmi bir ideoloji olarak değerlendiren yaklaşımlar da mevcuttur. Fakat militarizmin başlı başına bir ideoloji olduğuna yönelik genel literatürde bir uzlaş yoktur. Bir topluluğa hâkim olan ortak ideoloji anlayışı, ortak tutumlar, inançlar hatta ayrıntılı doktrinler veya ilkeler bütünü olarak tanımlanabilir. Bu noktada bir ideoloji olarak militarizm incelemeden önce ideoloji kavramının incelenmesi gerekmektedir. İdeoloji kavramı ilk defa Antonie Destutt de Tracy tarafından kullanılmıştır. O ideoloji kavramını düşüncelerin kökenini tümüyle açıklayabilecek bir bilim dalını ifade etmek için kullanmıştır (Heywood, 2013: 23). Fakat ideoloji kavramı her döneme göre çok farklı biçimlerde kullanılmış ve çok farklı anlamlar ifade etmiştir. İdeoloji kavramı günümüzde öznel bir kavram olarak değişken bir yapıda ele alınsa da bu kavram ilk ortaya çıktığında nesnel bir kavram olarak değerlendirilmekteydi. İdeoloji düşünceleri nesnel olarak inceleyebildiği gibi bu düşünceleri doğru olana ynlendirebilirdi de. Bu nedenle ideoloji kavramı ilk ortaya çıktığında fikirlerin doğruya yönlendirilmesi için çabalayan bilim dalı olarak ele alınmıştır (Mardin,1992: 121-122). Bununla bağlantılı olarak ideolog kelimesi de günümüzdeki gibi pejoratif manada değil doğruya yönlendiren manasında olumlu bir kavramı ifade etmekteydi.

İdeoloji kavramının bu değişken ve öznel yapısı birçok tanımı da beraberinde getirmektedir. İdeolojinin kesin bir tanımını ortaya koymak zordur. Heywood (2013) günümüzde algıladığımız biçimi ile ideolojinin ‘politik inanç sistemi’, ‘egemen sınıfın fikirleri’, ‘sömürülenlerin yanlış yönlendirilmesi için üretilmiş düşünceler bütünü’, ‘dünya görüşü’ veya ‘politik idealler’ gibi birbirinden farklı ve çeşitli tanımları olduğuna dikkat çekmektedir. Terry Eagleton farklı ideoloji tanımlamalarının birbiri ile çelişen özellikleri olduğuna vurgu yapmaktadır. O bazı tanımların ideolojiyi bir yanlısama olarak ele alırken, bazılarının gerçeklik ile bağdaştırmasına dikkat çekmektedir. Kimi tanımlara göre ideoloji sadece başkasında olabilecek, kötü bir şey iken kimi tanımlara göre adeta olması gereken bir erdemdir (Eagleton, 1996: 18-19).

Bu noktada militarizm de ordunun ve savaşın, diğer tüm değerlerden üstün sayılması gerektiğini varsayan ilkeler bütünüdür. Militarizmi bir ideoloji olarak kabul etmek, diğer tüm sosyal yapı, uygulama ve kurumların esas rolünü reddetmeyi

beraberinde getirmektedir. Böyle bir anlayış, amacı esasen farklı olan fikirleri, savaşın motor gücü olarak kullanmaktadır (Eastwood, 2018: 46) İdeoloji olarak militarizm, bütün sivil şeylerin savaş ve ordu için kullanılabileceği inancını içinde barındırmaktadır. Belge'ye göre bir ideoloji olarak militarizm "askeri değerler dediğimiz şeyleri veya askeri norm ve kuralları, toplumun tamamına, yani asker olmayan kesime de kabul ettirmeyi amaç edinmiş bir zihniyettir." (Belge, 2014: 147-148) Militarizmi bir ideoloji olarak incelediğimizde askeri değerlerin sivil değerleri baskılamaya başladığı noktada karşımıza çıkmaktadır.

Militarizm sivil değerleri baskılaması için savaş dönemleri oldukça idealdir. Ortada bir savaş olduğu için askeri değerlerin öne çıkması ve sindirilmesi daha kolay olabilir fakat militarizm askeri kuralları ve hiyerarşiyi, barış döneminde de bütün toplum üzerinde uygulamak, sürdürmek istemektedir. Militarizmde askeri değer yargıları toplumun tamamına empoze edilmeye çalışıldığı için, militarizm sosyolojik bir fenomen olarak incelenebilir. Militarizm sosyolojik bir fenomen olarak doğası gereği ideolojiktir ve şiddetin meşrulaştırıldığı bir ideolojik zemin sunmaktadır. (Eastwood, 2018: 7). Militarizmi ideoloji olarak kabul edenler toplumdaki her bireyin savaşı, askeri değerleri ve uygulamaları şiddetli bir şekilde arzuladığını tahayyül etmektedirler. Sivil toplumda uygulatılan askeri ritüellerin, bu tahayyülün bir sonucu olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Militarizm, sosyolojik bir fenomen olarak, eğitimde, sporda hatta aile kurumunda bile gözlemlenebilmektedir.

Etyen Mahçupyan (2017) militarizmi bir ideoloji olarak ele almadan önce ideoloji ile zihniyet arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir. Ona göre kişinin davranışları ve zihniyeti kabul ettiği ideolojiye göre şekillenmektedir. Bu noktada militarizm bir ideoloji olarak ele alındığında otoriter davranış kalıpları ve baskıcı zihniyet ile şekillenmektedir. Mahçupyan mikro ideoloji olarak militarizmi tanımlarken bir toplumda sivil yönetimin ve karar alma mekanizmalarının askeri otoritelerin baskısı ile şekillenmesine vurgu yapmaktadır. Fakat militarizmin ideoloji boyutu sadece bununla sınırlı kalmamakta ve tüm toplumun militarist zihniyeti bilinçli bir şekilde kabul etmesini hedeflemektedir (2017: 129). Mahçupyan sosyal iradesi zayıf toplumlarda militarizmin rolüne dikkat çekmektedir. Mahçupyan'a göre toplumların sosyal iradesinin zayıflığı, pasif olmalarından ve emirler ile hareket etmelerinden kaynaklanmaktadır. Mahçupyan sosyal iradeleri zayıf olan toplumların,

otoriter yönetimlere yönelmesine militarizm, mikro ideoloji olarak aracı rol oynamaktadır. Ona göre militarizm, militarist değerlerim meşru kabul edilmesi temeline dayanmaktadır. Bu yönüyle militarizm, sadece yöneten erkin ideolojisi değil, pasifize olmuş toplumunda ideolojisi konumundadır (Mahçupyan, 2017: 132-133). Mahçupyan'ın bir mikro ideoloji olarak ele aldığı militarizm genellikle toplumsal zihniyet ve sosyal aldı üzerinden tanımlanmıştır. Militarizmin bireysel düzeyde ideolojik etkileri üzerinde çok fazla durulmamış ve militarizmin toplumu ideolojik olarak biçimlendirilmesi ele alınmıştır. Fakat militarizmin ideolojik boyutu sadece toplumsal bir tezahürden ibaret değildir. Bireysel olarak vatandaşların hayatlarına ve algılarına da etki etmektedir.

Özta'n'a göre (2018: 46) militarizm, bireysel insan hayatını ve acılarını göz ardı bir ideolojidir. Bireyin bir hiç olmaktan kurtulup tekil olarak değer kazanması için militarist değerler ile biçimlenmiş liderlik veya kahramanlık kùltlerine uyum göstermesi gerekmektedir. Bu bağlamda militarizm ideolojik boyutu ile bireysel acıların birer güçsüzlük olarak kodlanmasına sebep olmaktadır. Bireyin değerinin militarist algılarla örtüşmesi sonucunda belirlenen bir zihniyette sahip olan militarizmin toplumsal meselelere yaklaşımı da oldukça farklıdır. Özta'n'a göre (2018: 49) militarist zihniyet bir toplumun karşılaştığı problemlerin mahiyeti ne olursa olsun bu problemleri, bir güvenlik sorunu ile özdeşleştirme eğilimindedir. Bu noktada militarizm ideolojik bir yaklaşımla ve genellikle gerçeklikten uzaklaşarak toplumsal sorunları bir beka meselesi haline getirmektedir. Böylece problemler ya şiddet unsurları ile basitleştirilmekte ya da birtakım komplo teorileri ile daha da karmaşık hale getirilmektedir.

Militarizmin görüldüğü alanlar çok çeşitlidir. Politikadan, toplumsal hayata kadar birçok noktada militarizmin varlığından bahsedilebilir. Navalizm ya da deniz militarizmi, militarizmin ikiz kardeşi olarak denizcilikte şiddeti ve ölümleri barındırmaktadır. Navalizm askeri denizcilik kurumlarının olağanüstü yayılmasını ifade etmektedir. Navalizmde bir deniz gücü fetişizmi vardır ve büyük donanmalar ihtişam kaynağı olarak lanse edilmektedir. Navalizm çoğu zaman denizcilikte tırmanan bir silahlanma yarışını beraberinde getirmektedir (Bönker, 2012: 1-2). Navalizm'in görünür örneklerinden birini de Türkiye ve Yunanistan arasındaki denizcilik gerilimleri oluşturmaktadır. Denizlerde yaşanan bu gerilimlerle beraber

lkeler hiç kullanmadıkları belki de hiç kullanmayacakları silahlara, savaş gemilerine büyük paralar harcamakta ve paranın yanı sıra insan gücü harcamaktadırlar.

Tanımlamalarda görüldüğü gibi militarizm oldukça esnek bir yapıya sahiptir. Çok farklı özelliklere sahip toplumlarda ortaya çıkabilir ve varlığını sürdürebilir. Militarizmin bu yapısına ilişkin en etkili örneklerden birini ise *Dijital Militarizm* kavramı oluşturmaktadır. Kuntsman ve Stein'in (2015) İsrail'in Filistin'e saldırılarının sosyal medyada boyutu üzerinden tanımladıkları dijital militarizm kavramı, askeri değerlerin, silahların, saldırıların ve militarist milliyetçiliğin sosyal ağlar üzerinden yayılmasını ve toplumsal tabanda normalleşmesini ifade etmektedir. Dijital militarizm, dijital araçlar ile askeri şiddet kültürünün benimsetilmesi sürecini bir bakıma dijital militarizasyonu da beraberinde getirmektedir (Kuntsman ve Stein, 2015: 36-38). Dijital militarizm kavramı militarizmin değişken ve uyumlu yapısının günümüzdeki örneklerinden biridir. Militarizmin değişken yapısı ve her döneme uyum gösteren özellikleri hem militarizm üzerine geniş bir çalışma alanı sunmakta hem de militarizmin tanımlanması ve görünürlüğünün sağlanması zorlaştırmaktadır.

1.1. Sivil-Asker İlişkileri Teorileri

Militarizmin, askeri değerler ile olan bağı kaçınılmaz bir biçimde sivil-asker ilişkileri ile ilişki içinde olmasına sebep olmuştur. Militarizmden farklı bir çalışma alanı olan sivil-asker ilişkileri; sivil otoriteler ile askeri otoriteler arasındaki ilişkinin boyutu ve denge mekanizmaları üzerinde çalışmaktadır. Sivil ve askeri otoriteler arasındaki ilişki, çoğu zaman militarizmi de etkilediği için militarizmi açıklığa kavuşturmak adına bu alandaki teorileri incelemek gerekmektedir

Sivil-asker ilişkilerinin bir akademik inceleme alanı olarak II. Dünya Savaşı'ndan galip çıkan ABD ve batılı ülkelerde gelişmiştir. II. Dünya Savaşı'nın ardından askeri kadroların ne çıkması ve ülkelerin yönetiminde ağırlık kazanmaları neticesinde sivil asker ilişkileri üzerine çalışmalar yoğunlaşmıştır. 1980'li yıllarda sivil asker ilişkileri üzerine çalışmalar pasif kalmış olsa da 1990'lardan sonra bu alan üzerine çalışmalar artmıştır (Kızılaslan, 2018: 2-3). Ordunun ve askeri seçkinlerin sivil yönetimler ile ilişkisinin incelendiği bir alan olarak sivil-asker ilişkileri üzerine birtakım kuramlar geliştirilmiştir. Sivil-asker ilişkilerinin farklı dinamiklerle farklı

biçimlere bürünmesi bu alan üzerinde birbirinden farklı kuramlar geliştirilmesine sebebiyet vermiştir. Sivil-asker ilişkilerini değerlendirmek adına farklı kuramları incelemek önem arz etmektedir.

Liberalizm ve militarizm ilişkisini incelerken de ele aldığımız Huntington'un liberal yaklaşımı sivil-asker ilişkileri kuramlarının en önemlilerinden biridir. Sivil-asker ilişkilerini güvenlik politikasının bir yönü olarak değerlendiren Huntington (1957: 1), askeri kurumlar ve sivil kurumlar arasında sağlanması gereken dengeye vurgu yapmıştır. Huntington sivil-asker ilişkilerinde askeri profesyonelleşme ile orduların sivil kontrolünün sağlanabileceğini ileri sürmüştür. Ona göre sivil yönetimler askeri uzmanlık gerektiren konularda yetkiyi askeri birimlere vermeli, askerler ise sivil siyasi yöneticilerin idaresinde kalmayı kabul ederek profesyonel davranmalıdırlar (Huntington, 1957: 70-71). Huntington sivil ve askeri alanlar arasında yapılacak ayrıma dikkat çekerken, askeri alanın sivil alan tarafından kontrol edilmesi sonucunda sağlanacak dengenin demokratik ülkelerde düzgün işleyen bir sivil-asker ilişkisine zemin hazırlayacağını ileri sürmektedir. Huntington orduların sivil kontrolü için sübjektif ve objektif kontrol olmak üzere iki tip kontrol modeli öne sürmüştür.

Huntington sübjektif kontrolü sivil gücün maksimize edilmesi olarak tanımlamaktadır. Sivil gücün maksimize edilmesinin en basit yolu ise askerlerin elinde bulundurduğu yönetsel gücün azaltılması ve bununla orantılı olarak sivillerin askeri yönetim içinde gücünün arttırılmasıdır. Sübjektif kontrol tipinde sivillerin gücünün arttırılması askeri teknik konularda dahil olmak üzere neredeyse bütün askeri alanlarda karar vericilerin siviller olmasıdır. Bu kontrol tipinde askeri konularda uzman olan sivillerin, bütün askeri faaliyetleri yönetmesi vasıtası ile ordunun sivil kontrolü sağlanmış olur (Huntington, 1957: 80-81). Görüldüğü üzere sübjektif kontrol tipinde askeri konular ayrı bir uzmanlık alanı olarak değerlendirilmemiş ve sivil kişilerin askeri konularda karar vermesi öngörülmüştür. Askeri alanın yönetimi konusunda neredeyse bütün yetki sivillere tanınmaktadır.

Huntington objektif sivil kontrolü ise askeri profesyonelliğin maksimize edilmesi olarak tanımlamaktadır. Bu kontrol tipi gücün siviller ve askerler arasında paylaşılmasını öngörmektedir. Bu paylaşımında idare sivillerdedir fakat askerlerin uzmanlık alanına giren konularda yetki askerlere verilmelidir. Askerlerin uzmanlık

alanına giren konuları ise sınırlı teknik askeri uzmanlık alanları oluşturmaktadır. Objektif sivil kontrol tipinde profesyonel askerler sadece askeri teknik konularla meşgul olup sivil siyasetin alanına giren konulara karışmamakta buna karşılık idareyi elinde bulunduran siviller ise askerlere askeri teknik konularla sınırlı olmak üzere bir özerklik tanınmalıdır (Huntington, 1957: 83-84). Objektif kontrol tipinde görüldüğü üzere askeri alan, askerlere has bir uzmanlık alanı olarak tanımlanmıştır. Yine profesyonelleşmiş askerlerin sivillerin yönetsel çerçevesi içinde kalması gerektiği vurgulanırken, askerlerin kendi uzmanlık alanlarına giren konularda yetkilendirilmesi esas sayılmaktadır.

Huntington'un sivil-asker ilişkileri üzerine geliştirdiği teorisi günümüzde de etkisini sürdürmektedir. Huntington'un görüşleri kabul gördüğü ölçüde eleştirilmiştir. Huntington'un orduların sivil kontrolü üzerine görüşlerinin en çok eleştiri alan noktası, görüşlerinin ve çıkarımlarının ABD odaklı olmasıdır. Huntington kuramını büyük ölçüde ABD'deki sivil asker ilişkilerinin dinamikleri üzerine inşa edilmiştir. Bu nedenle kuramının ve fikirlerinin evrensel niteliği tartışmalıdır. Huntington'un objektif ve sübjektif sivil kontrol kavramlarının ABD haricindeki birçok ülkedeki faktörleri karşılamadığı görülmektedir (Demir, 2004: 24). Huntington'un görüşlerine yönelik eleştiriler Marksist kuramcılar tarafından da yapılmıştır. Marksist kuramcılar Huntington'un orduyu sadece dış tehditlere karşı devletin bir baskı aracı olarak ele almasını eleştirmişlerdir. Devletler orduyu, dış baskı aracı olarak kullanmakta kalmayıp aynı zamanda ülke içi baskı aracı olarak kullanmaktadır. Fakat Marksist kuramcılara göre Huntington'un teorisi devletlerin, orduyu iç düzeni sağlamak için bir baskı aracı olarak kullandığını göz ardı etmektedir. Bu nedenle Huntington'un kuramı eleştirilmektedir (Uluçakar, 2013: 58). Huntington'un kuramındaki eksiklikler diğer liberal kuramcılar tarafından giderilerek geliştirilmek istenmiştir.

Sivil-asker ilişkileri alanının bir akademik disiplin olarak gelişmesinde büyük katkıları olan Morris Janowitz, Huntington'un sivil-asker ilişkileri kuramının pratikte karşılık bulmadığı boşluklar üzerinden hareket etmektedir. Janowitz de ordunun demokratik kontrolünün profesyonelleşme yolu ile sağlanacağı görüşündeydi fakat Huntington'un ordunun profesyonelleşmesi için gerekli gördüğü iş bölümünü kabul etmemektedir. Janowitz nükleer tehditler ile beraber orduların sadece savunma için

değil caydırıcılık içinde her zaman hazır tutulduğu bir dünyada orduların politize olmalarının kaçınılmazlığını göz ardı etmeden sivil kontrol kavramını ele almaktadır (Feaver, 1996: 164). Janowitz daha gerçekçi bir bakış açısı ile sivil-asker ilişkilerini ele almaya çalışmıştır. Bu bağlamda Janowitz askeri kurumların diğer bütün kurumlar gibi dış müdahalelere karşı direnç gösterdiğini bunu da sivilleşmeyi sınırlamaya çalışarak ortaya koyduğunu ifade etmektedir. Askeri kurumlar bilinçli bir şekilde inandıkları değerleri öne sürerek sivilleşmenin kısıtlanmasını hedeflemişler ve başta eğitilmiş subayların sayısını artırarak personel sayısını genişletmeyi hedeflemişlerdir (Janowitz, 1988: xiii). Janowitz'in fikirleri sadece Huntington'un boşluklarını değerlendirmekle kalmamıştır. O sivil kontrolün sağlanabilmesi için bazı öneriler de sunmuştur.

Janowitz ordularda profesyonelliğin artırılması ile sivil kontrolün artacağını fakat teknolojik ve politik bazı saiklerden dolayı tam olarak sivil kontrolün sağlanabilmesi için profesyonelleşmenin yeterli olmayacağını ileri sürmektedir. Sivil kontrolün sağlanmasında yegâne unsur askerlere, sivillerin üstünlüğünün benimsenmesi gerektiğine vurgu yapan Janowitz bunun için askeri vesayet ortadan kaldırılmasını ve politik kararlarda bütün yetkinin sivillerde olması gerektiğini ileri sürmüştür (Uluçakar, 2013: 61). Burk (1993: 181) Janowitz'in sivil-asker ilişkileri üzerine fikirlerinin birçok akademisyeni etkileyen değerli fikirler olduğunu ve kuramını değişen parametrelere göre güncellenerek daha da yaygınlaşacağını ifade etmektedir.

Huntington, Janowitz ve Nordlinger (1977) gibi geleneksel sivil-asker ilişkileri kuramcılarının yanı sıra Peter D. Feaver (2003), Rebecca L. Schiff (1995) ve Micheal C. Desch (2001) gibi çağdaş kuramcılarda sivil asker ilişkileri üzerine çalışmalar yapmışlardır. Sivil-asker ilişkileri üzerine yapılan çalışmalara ve geliştirilen kuramlara baktığımızda genellikle ABD üzerinden tanımlamaların yapıldığı görülmektedir. Sivil-asker ilişkileri kuramları genellikle demokrasinin unsurlarını yerine getirebilen liberal ve serbest piyasa sisteminin uygulanabildiği ülkeler baz alınarak geliştirildiğinden dolayı farklı dinamiklere sahip ülkelerde bu kuramların uygulamada yetersiz kaldığı görülmektedir (Barbak, 2018: 32). Türkiye özelinde de yetersiz kalan sivil-asker ilişkileri kuramlarının Türkiye'ye özgü parametreler baz alınarak revize edilmesinin ihtiyacı hissedilmektedir (Kızılaslan, 2018: 27).

1.2. Askerlik: Roma İmparatorluğu'ndan Yurttaş Askerliğine

İnsanların topluluk olarak yaşamaya başladığı andan itibaren çatışma ortamı sürekli var olmuştur. Paylaşılacak şeylerin sayısı arttıkça şiddetin arttığını da görmek mümkündür. Dünyada paylaşılması gereken şeylerin artması ve toplulukların giderek büyümesi ile beraber, bir çatışma türü olarak savaş var olmuştur. Bu nedenle gerek savunma gerekse saldırı amacı ile silahlar bulundurulduğu ve geliştirildiği bir dünya oluşmuştur.

Tarih boyunca zorunlu olarak askeri eğilim ve işlevleri olan bütün toplumların militarist olarak tanımlanması mümkün değildir. Militarizm günümüzün modern bir ideolojisidir ve askeri gibi genel bir kavramın karşılığı değil özgün bir biçimlenişidir (Belge, 2014: 125). Militarizm ve askeri kavramlarının eş anlamlı olduğu bir yanılgıdır. Bu yanılgıyı ortaya çıkaran süreçleri anlamlandırmak ve açıklamak için askerliğin tarihine ve militarizm ile olan ilişkisine odaklanmak gerekmektedir.

Roma İmparatorluğu, bu noktada bize ilk örneklerden birini teşkil etmektedir. Tam manası ile düzenli birliklerden ve ordudan söz etmeye başlamamız, bu dönemden itibaren mümkündür. Roma çok büyük ölçüde askeri temelli bir imparatorluktu. Hemen hemen eli silah tutan bütün erkekler, asker olarak görev yapmaktaydı (Şenocak, 2007: 10). Roma İmparatorluğunda ordunun profesyonelleşmesi ise İtalya sınırlarının aşılması ile başlamıştır. Bu dönemden itibaren toprakların genişlemesi ile beraber daha fazla asker devşirilmeye başlamış, bunun neticesinde ordu düzeninin ve askeri örgütlenmenin sağlanması elzem derecede önem kazanmıştır. Roma İmparatorluğunda ordu yurttaş-askerlerden oluşmaktaydı. Askerlik önemli bir meslekti ve saygı duyuluyordu. Roma'da her işi köleler yapsa da askerlik mesleğinin onurundan dolayı, köleler asker olarak görev yapamıyordu. Yurttaş erkeklerin ise askerlikten kaçması büyük bir suçtu (Belge, 2014: 126-127). Roma döneminin disiplinli ve günümüzün ordu anlayışına benzeyen sistemi, Roma İmparatorluğu'nun yıkılması ile son bulmuştur.

Romanın yıkılmasının ardından orta çağda askerlik aristokrat sınıfın yaptığı bir meslek haline geldi. Bu toprak sahibi ve aristokratik askerler şövalye olarak adlandırılmaktaydı. Şövalyeler sadece asker değillerdi aynı zamanda idari konumlara da sahiptiler. Kendi topraklarında çalışan köylülerin idaresini sağlıyorlardı. Bu

dönemde askerlik bireysel olarak yapılıyordu fakat bu bireyselliğin uzun sürmesi mümkün değildi ve kısa zaman sonra şövalyelik işlevini savaş meydanlarında aldığı darbeler ile yitirmeye başladı.

13. yüzyıldan sonra merkezi monarşilerin güçlenmeye başlaması ile feodal yapılar, merkezi monarşiler ile bir çatışma içine girmiştir. Bu dönemden itibaren merkezi monarşiler, feodal yapılarla ve diğer güçler ile mücadele etmek için daha fazla askere ihtiyaç duymaya başlamıştır. İskandinavya, İsviçre ve Katalonya gibi bölgeler genç, güçlü fakat işsiz köylülerin merkezi krallıklara getirilmesi ile asker ihtiyacını ihraç yolu ile karşılanmaya başlamış ve ücretli askerlik hızla Avrupa'da yayılmıştır (Belge, 2014: 130-132). Ücretli askerlik önemini korurken, askeri teknolojinin gelişmesi ile tüfek icat edilmiştir. Tüfeğin icadı ile askerlik için özel bir uzmanlık gerekmemeye başladı. Bu nedenle uzmanlaşmış asker yetiştirmek artık bir lüks ve maliyet olarak görülmeye başlamıştır. Bu dönemde Avrupa'da şövalye, Osmanlı'da ise yetiştirmesi uzun süren kapıkulu askeri bir maliyet olarak görülmeye başlamıştır. Bu tür askerlerin yerine eli silah tutan, genç köylüleri asker yapma eğilimi artmıştır.

19. yüzyıla kadar olan savaşların genel özelliği sınırlı olmalarıdır. Ekonomik imkanların ve örgütlenmelerin zorunlu kıldığı bir sınırlılık söz konusudur. Feodal yapıların dağınık örgütlenmesi, şövalyelerin bireysel hareket etmesi ve merkezi monarşilerin tarım için çok fazla insana ihtiyaç duyması bu sınırlılığı kuvvetlendirmiştir. Fransız ihtilali ise bu noktada sınırlı savaşlardan topyekûn savaflara geçilmesine zemin hazırlamıştır.

Fransız İhtilali'nin ardından kurulan cumhuriyet, Avrupa monarşilerini rahatsız etmişti. Taraflar arasındaki çatışmanın sonucunda birçok savaş yaşandı. 1792 yılından 1813 yılına kadar olan neredeyse bütün savaşları Fransa kazanmıştır (Embel, 2016: 156-157). Fransa için içeriden ve dışarıdan gelen tehditler çok fazla olduğu için devrim hükûmeti, Fransa'da eli silah tutan bütün yurttaşları savaşa çağırdı. Savaş çağrısına cevap oldukça kuvvetliydi. Halk gelen tehditlerin, monarşiyi yeniden diriltmek için olduğunu biliyor ve devrim kazanımlarını korumak istiyordu. Bu nedenle halk savaşa zoraki bir şekilde itaatle değil, kendi arzusu ile katılmaktaydı. Tarihte eşine az rastlanır bir güç oluşturan bu durum, ortak değerler için ölmeye hazır ve ortak bir ideolojiyi paylaşan insanlardan ordu ortaya çıkarmıştı

(Belge, 2014: 132). Böyle bir ordu ile ücretli askerlerin başa çıkamayacağı kısa bir süre sonra tüm Avrupa'da anlaşılmaya başlamıştır.

Fransız İhtilali'nin ardından cumhuriyet rejiminde kurulan ordular hiyerarşinin en üst kademesinden en alt kademesine kadar politize olmuş, gönüllü yurttaş askerlerden oluşmuştu. Fransa'da Devrim Ordularının, halk orduları halini alması, Avrupa'da askerlik anlayışının tamamı ile değişmesine neden olmuştur (Özev ve Karayazlık, 2011: 113). Ardından bütün Avrupa'da orduların düzeni ve askerlik anlayışı adına yeni arayışlar başlamıştır.

Fransa'nın askeri başarılarının ardından tüm Avrupa ülkeleri kendi askerlik sistemlerini düzenleme yoluna gitmiştir. Ateşli silahların icat edilip, kullanımının pratikleşmesi sonucunda tüm yurttaşlar askerliğe elverişli hale gelmişlerdir. Bu gelişmeler beraberinde herkesin askerlik yaptığı bir sistemin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Herkesin askerlik yaptığı bir sistemin militarizmin ortaya çıkışında tek sebep olduğu söylenemez fakat bu durum militarizmin ortaya çıkması için bir temel yaratmıştır.

Fransız tipi halk ordularından etkilenen Rusya ve Prusya kendi halk ordularını kurmuş ve yurttaşlarından oluşan büyük kitleleri asker yapmıştır. Prusya'nın yurttaşlardan oluşan orduları 1866 yılında kendilerinden daha güçlü olarak görülen Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nu 1870 yılında Fransa ile başlayan savaşta zaferi, yurttaş ordularına tüm Avrupa'da yönelimin artmasına neden olmuştur (Özev ve Karayazlık, 2011: 112-125). Gönüllü-zorunlu yurttaş ordularının başarısını Avrupa'da zaferler ile göstermesiyle yurttaşların asker olarak görev yapması militarizmin gelişmesi için oldukça uygun bir zemin hazırlamıştır.

Tilly'e göre devletin biçiminde yaşanan değişim, beraberinde sivillerin yönetime geçmesine sebep oldu fakat bu sivilleşmenin kaynağını, askeri alanın genişlemesi oluşturmuştur. İlk başta yönetimi elinde tutanlar, bizzat asker olup kendine ait ordulara ve savaş araçlarına sahip iken daha sonra yöneticiler, sivil kalarak paralı askerler aracılığı ile askeri örgütlenmeyi sağlamışlardır. En sonunda ise halktan kurulan ve gönüllülük esasına göre çalışan ordular kurulmuştur. Bu ordularda askerler aynı zamanda vatandaşlar olduğu için devlet ve ordu bir bütünleşme sürecinin içine girmeye başlamıştır (Tilly, 2001: 211-212). Askerliğin algılanışı üzerindeki bu değişimde, bazı tarihi olayların etkisi büyük olmuştur.

Militarizmin günümüzdeki haline ulaşmasında, askeri anlayıştaki değişimin ve Fransız İhtilali ardından yaşanan gelişmelerin etkileri oldukça büyüktür öyle ki Erickson ve Mommsen'e göre emperyalizm kavramı gibi militarizm kavramı da İkinci Fransız İmparatorluğu döneminde, Fransız Cumhuriyetçiler ve Sosyalistler arasındaki tartışmalar ile siyasi bir kavram niteliği kazanmıştır (Erickson ve Mommsen, 1973; aktaran Skjelsbaek, 1979). Militarizm kelimesinin kökeninin tarihsel olarak çok daha eskiye, Latince militarist kelimesine dayandığına, militarizm kavramını tanımlarken değinmiştik fakat burada bahsedilen durum militarizm kavramının siyasi bir işlevsellik ve geçerlik kazanmasıdır. Fransa'da yurttaşlardan oluşan büyük ordular kurulmasının sonuçlarından biri olarak ise devletin merkezileşmesi ve dolaylı yönetimlerden, doğrudan yönetimlere geçilmesi gösterilebilir. Büyük yurttaş orduların kurulması, askeri başarının beraberinde büyük maliyetlerde doğurmaktaydı. Yurttaş askerlerin, paralı askerlere göre, devletlerden istekleri oldukça fazlaydı. Savaş bittikten sonra paralı askerlerin devlet ile etkileşimi oldukça sınırlı kalırken, yurttaş askerler devletten iş ve yardım beklemekteydiler. Avrupalı devletler hem bu maliyetleri karşılamak hem de halkın erkeklerini eğitip kullanabileceği biçime sokmak için merkezileşmeye yönelmiştir. Halkın bütün erkekleri artık askeri düzeni etkilediği için hepsinin eğitimlerini ve sağlıklarını planlamak, kontrol etmek devletin bir fonksiyonu olarak değerlendirilmeye başlamıştır. Böylelikle askeri planlama, devletin daha önceden müdahale etmediği özel alanların, kamusal alan olarak ele alınmasına aracılık etmiştir (Tilly, 2001: 186-187). Fransa'da Louis Bonaparte'ın yönetimi ele geçirmesi ile beraber başlayan dönemde, merkezileşme eğilimlere yükselmeye başlamıştır.

Fransız İhtilali'nin ardından modern devletlerde, sivil toplum, ordu ve bürokrasi ilişkisi üzerinde önemli etkiler yaratmış kavramlardan biri olarak Bonapartizm önem arz etmektedir. Bonapartizm ilk olarak Karl Marx tarafından kullanılmış bir kavramdır. Marx bu kavramı 1851 yılında Fransa'da Louis Bonaparte tarafından yapılan darbenin ardından kullanmıştır (Marx, 2009a). Marx, Bonapartizmi işçi sınıfının devrimle yönetimi kazanamadığı fakat burjuvanın da yönetimi sürdürecektir güce sahip olmadığı için yönetimi ordu ile beraber sürdürdüğü, baskıcı yönetim biçimini tanımlamak için kullanmıştır (Dulffer, 1976: 109-110). Bonapartizm, ordu ve bürokrasinin alt sınıfları denetim altında tutabilmesi için

vatanseverlik ile sıkı bağlar kurmuştur (Alexander, 1991: 5). Marx da sivil veya asker fark etmeksizin burjuvanın, alt sınıfları kontrol etmek amacı ile gerekli gördüğü Bonapartizm'in vatanseverlik ile olan bağlarına vurgu yapmıştır. Marx, Bonapartizm ile beraber vatanseverliğin yeni bir mülkiyetçilik biçimi olarak sahneye çıktığını düşünmektedir. Yüceltilen ve her şeyden üstün sayılan ordu, değersiz görülen köylülere ve alt sınıfa artık efendi olma şansı vermekteydi. Kendilerine verilen üniformaları yani devletin onlara biçtiği kostümü giyen köylüler, kendi mülkiyetleri olduğuna inandıkları vatani savunuyor ve bunun için savaşıyorlardı. Böylece Bonapartizm'in doruk noktasını teşkil eden, ordunun üstünlüğü düşüncesi köylülere ve alt sınıfa vatanseverlik aracılığı ile benimsetilmekteydi. Alt sınıflar da kendine ait olduğunu düşündükleri mülkiyetlerini yani topraklarını/vatanlarını savunmak adına burjuvanın boyunduruğu altına asker olarak girmeyi kabul ediyorlardı (Marx, 2009a: 103-104). Bonapartizm'in ortaya çıkışı ile paralel olarak bu dönemden itibaren ordu uzmanlaşmış olarak devletlerin özerk ve faaliyet sahası en geniş parçası haline gelmiştir. Fransa'da 1850'den sonra ortaya çıkan merkezileşme ve hiyerarşik yönetim biçimleri diğer Avrupa ülkelerini de etkilemiştir (Tilly, 2001: 199-200). Almanya'da da merkezileşmeyi hedef alan ve orduların ön planda olduğu Bismarckçılık adı verilen yönetim tarzı ortaya çıkmaya başlamıştır.

Sanayileşmenin ardından toplumda gözlenen değişimler belirli ölçüde gelir dağılımını da etkilemiştir. Sanayi toplumları eskiye göre daha çok etkileşim içindedir ve bu toplumlarda kaynaklar giderek atmaktadır. Fakat sanayileşme, buna rağmen belirli bir gelir adaletsizliğini beraberinde getirmiştir. Sanayileşmenin getirdiği gelir adaletsizliğine çözüm olarak Prusya'da Bismarck bir sosyal yardım modeli geliştirmiştir (Krieger ve Tarub, 2013: 64-66). Bismarck'ın sosyal yardım modelinin konumuz açısından önemini yurttaşların katılımına ve merkezileşmeye yapılan vurgu oluşturmaktadır. Otto von Bismarck'ın 1862 senesinde Prusya Başbakanı olması modern devletlerin merkezileşme süreçlerini etkileyen en önemli olgulardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bismarck'ın yönetim anlayışı, otoriterdir ve o şiddet araçlarının ordu vasıtasıyla kullanılmasından yana bir tutum göstermektedir. Örneğin Bismarck, Avrupa'da 1848 Devrimleri olarak adlandırılan ve Prusya'yı da etkileyen olayların kontrol altına alınması için ordunun kullanılmasından yana olmuştur (Barbak, 2015: 873). Bismarck'ın ordu yaklaşımının temelini ise zorunlu askerlik ile

oluşturulmuş yurttaş orduları oluşturmaktaydı. Bismarck'ın orduyu ülkenin yönetimi için önemli bir konumda görmesi ve orduya ayrıcalıklar tanınması, 1850'li yıllarda Fransa'dakine benzer bir askeri büyümeyle beraberinde getirmiştir. Bismarck'ın askeri harcamaları genişletmek isteyen Prusya Kralı'na destek vermesi ve toplumsal sorunların çözümü için şiddet araçlarını en iyi seçenek olarak kabul etmesi Başbakanlık görevine gelir gelmez 30 bin kişilik eğitimli bir askeri birlik kurmasına sebep olmuştur. Bismarck ülkesinin iç politikasında zayıflıkları dış politika ve askeri başarılar ile gidermek istemiş, bu amaçla bazı askeri seçkinlere önemli görevler vermiştir (Altıntaş, 2012: 47-49). Bismarck ordusu, güçlü Prusya'nın bir koşulu olarak görmüştür. Ona göre savaşta elde edilen başarılar ve askeri güç, sivil politikalarından daha etkiliydi. Bismarck savaşlar ve askeri başarılar ile ulusun bütünlüğünün sağlanacağını ve iç çatışmaların büyük ölçüde azalacağını düşünmüştür. O ordunun yurttaş bilincine sahip kişilerden oluşmasının askeri başarıları büyük ölçüde arttıracığı hem de ülkenin iç siyasetinde oluşan askeri yurttaş bilinci ile istikrarın sağlanacağı görüşüne sahipti (Mann, 1987: 27-28). Bu dönemde Avrupa'da yurttaş ordularının başarıları ile Bismarck'ın görüşlerinin paralel olması merkezileşmenin artmasına ve askerlik anlayışının değişmesine sebebiyet vermiştir.

Bismarck'ın ve bismarckçılığın militarizm bağlamında en büyük etkisi milliyetçilik ile olmuştur. Otto Pflanze'ye göre bismarckçılık milliyetçilik ve militarizmin bir sentezini ortaya koymuştur ve milliyetçilik ile militarizmin sentezlenmesi önemli etkilere sahip olmuştur. Örneğin Naziler militarizm ile milliyetçiliğin ilişkiye girdiği düşünsel sürecin bir sonucu olarak gösterilebilir (Pflanze, 1955: 565-566). Bismarckçılığın ulus oluşturma sürecinde militarizmi kullanması ve orduya büyük kaynaklar ayırması militarizm ve milliyetçilik sentezinin güçlenmesine sebep olmuştur. Milliyetçilik ve militarizmin sentezi askerlik anlayışının yapısını da biçimlendirmiştir.

1800'lerde yükselen yurttaş orduları aynı zamanda modern orduların temelini de atmıştır. Fransız İhtilali'nden günümüze kadar gelen gönüllülük esasıyla veya zorunlu askerlik uygulamalarıyla kurulan yurttaş orduların yapısı da değişmeye başlamıştır. Askeri örgütlenmeleri biçiminde yaşanan değişimler özellikle Soğuk Savaş'ın bitimine kadar hızla devam etmiştir (Özgen, 2006: 10-12). Soğuk Savaş'ın ardından yani 1990'lı yıllardan itibaren orduların tutumları yapıcı olmak ve savunma

gibi kavramlarla biçimlenmiştir. Bu dönemden itibaren zorunlu askerlik uygulamasına alternatif olarak profesyonel askerlik güç kazanmıştır. Zorunlu askerliğin yanı sıra profesyonel askerlikte uygulamada kendine yer bulmuştur.

Sürece tarihsel olarak baktığımız zaman askerlik öyle ya da böyle her zaman önemini korumuştur. İnsanların, askerlik ve savaşlarla olan ilişkisi dünya görüşlerine göre şekillenmiştir. Askerlik anlayışının geçirdiği değişim ise askerliğin ve savaşın insanların dünya görüşünü şekillendirmeye başladığı dönemden itibaren militarizmle ilgili olmuştur. Özetle insanların, askerliğe bakış açısı, militarizmin ortaya çıkıp çıkmamasında ya da ne biçimde ortaya çıkacağı konusunda, derin etkilere sahip olmuştur.

1.3. Liberalizm ve Militarizm İlişkisi

Liberalizm bireylerin rasyonel olduğu varsayımı ile hareket ettiğinden, birey özgür ve bağımsız olarak değerlendirilmektedir ve ancak kendi rızası ile herhangi bir otoriteye tabi tutulabilmektedir. Bu noktada devlet bireyin rızası ile sözleşmeye dayalı bir şekilde kurulmuştur. Devlet bireyi düzensiz ve güvensiz ortamdan korumayı amaçlayan egemen bir güç olarak zorunlu kötülüktür. Fakat devletin otoritesi ile bireylerin özgürlüklerinden hangisinin önceleneceği liberal kuramda bir ikilem ortaya çıkarmaktadır (Uluçakar, 2013: 29-31). Devletin dış tehditlere karşı kullandığı ordu ve iç düzeni sağlamak için elinde bulundurduğu kolluk kuvvetleri vardır. Fakat ordu ve kolluk kuvvetleri, her zaman amaçları doğrultusunda ilerlemeyebilir. Liberal kuramda silahları elinde bulunduran kurumların, bireylerin hak ve özgürlüklerini çiğneme ihtimali göz önünde bulundurularak sivil kontrol mekanizmaları kurulmuştur. Liberal düşünce birey haklarını, özgürlüklerini tehdit ettiği ve seçilmiş sivil siyasi otoriteyi yok sayma eğiliminde olduğundan, militarizme karşı çıkmaktadır. Fakat liberal kuramın militarizme karşı çıkmasının, üretimin artması ve sanayi toplumlarının yükseldiği dönemde başlamış olduğu varsayılabilir.

İlk olarak kapitalist düzene ayak uyduran ülkelerde militarizme karşı tepkiler artmaya başlamıştır. Fakat burada net olarak bir anti-militarizm düşüncesinden bahsetmek mümkün değildir çünkü askeri ilkelere karşı bir hareket henüz ortaya çıkmamıştır. Bu noktada üretimin ortaya çıkması ile militarizme olan tepki doğru

orantılı ilerlemektedir ve artık kapitalist toplumlarda askerlerin yerini daha fazla bankacı, düşünür ve sanayici almaktaydı. Kapitalistleşen toplumlarda tepki asker kişilerin simgelerine yönelikti (Bayramoğlu, İnsel ve Laçiner, 2017: 7). Liberalizm ise böyle bir durumda sosyal devleti, kontrolcü bir devlete karşı tercih etmeye başlamıştır çünkü militarizm doğası gereği kontrolcü bir yapıya sahiptir. Böylece militarizm "Laissez-Faire" düşüncesine karşıt bir değerler bütünü olarak görülmeye başlanmıştır. Askeri kültürün itaat ve baskı mekanizmaları ile işlenmesi, liberal ilkeler ile çelişmesine sebebiyet vermektedir. Yine de liberal düşüncenin militarizme tamamen olumsuz özellikler atfettiğini söylemek mümkün değildir.

Liberal düşünce içerisinde militarizm çoğu zaman "zorunlu kötülük" olarak ele alınırken, bazen de olumlu özellikler ile ilişkilendirilmektedir. Liberal teoride militarizm ile ilgili olan en temel unsur, ordunun kendi sınırlarını aşması ve demokratik sahaya müdahalesi ile güç kullanımındaki aşırılıktır. Bu anlamda militarizm liberal düşüncede demokrasi, özgürlük ve liberal çoğulculuğun önündeki en büyük engellerden biridir (Öztan, 2018: 29-30). Bu nedenle liberalizm, militarizmi az gelişmiş ülkelerin sorunu olarak tasvir eder. Az gelişmiş ülkelerde militarizmin ve askeri müdahalelerin aşırı olması demokrasi mekanizmaların düzgün işleyememesinin temel nedeni olarak kabul edilmektedir. Fakat liberalizmin ele aldığı militarizmin aşırı olması konusu muğlak ve ordunun sınırlarının ne olduğu net değildir.

Liberal kuram ordunun alanına uzmanlık giren hangi faaliyetlerinin kabul edilebilir hangilerinin kabul edilemez olduğu ile genellikle ilgilenmez. Liberalizm için esas olan kullanılacak olan askeri gücün niteliğini kimin belirlediğidir. Hükümetin mi yoksa askerî erkanın mı askeri gücün yoğunluğunu ve müdahale zamanını belirlediği sorusudur esas olan. Eğer askeri gücü yönlendiren hükümet ise bu durum bir sorun teşkil etmez fakat askeri komuta kademesi buna karar veriyorsa bu kabul edilemez bir durumdur ve aşırılıktır (Öztan, 2018: 30). Bu nedenle sivil-asker ilişkileri üzerine yapılan çalışmalar önem kazanmıştır. Feaver'e göre sivil-asker ilişkileri üzerine yapılan çalışmaların çözmeye çalıştığı temel paradoks aslında basittir. İnsanlar, başka insanlara karşı duydukları güvensizlik ve korkudan dolayı, kendilerini korumak için şiddet araçlarını elinde bulunduran kurumlar

yaratmaktadırlar. Ardından insanlar, kendilerini korumak için yarattıkları bu kurumlardan korkmaya başlarlar (Feaver, 1996: 150).

Liberal kuramın sivil-asker ilişkileri bağlamında merkezi meselesi bireyin güvenliğinin de devletin güvenliği kadar önemli olduğudur. Hukukun üstünlüğü çerçevesinde, insan hak ve hürriyetlerinin demokrasi ile korunması gerekmektedir. Bu noktada liberallere göre ordular devletin güvenliğini öne sürerek siyasete müdahil olabilmektedir. Ordunun siyasete müdahil olması bireyin hak ve özgürlüklerine olumsuz etkide bulunabilmekte ve hukukun üstünlüğünü yok sayabilmektedir. Bu nedenle liberal demokrasilerde çoğunluk ilkesi, sivil siyasal iradenin üstünlüğü ilkesi ve siyasal hak ve özgürlükler ilkesi büyük önem arz etmektedir (Uluçakar, 2013: 131). Çoğunluk ilkesi, yapılan seçimlerde çoğunluğun daha büyük ihtimalle doğruyu bulacağı kabulüne dayanmaktadır. Çoğunluk ilkesi oy eşitliğini de kapsayarak siyasal eşitliği sağlamakta ve bu yönüyle demokrasilerin vazgeçilmez unsuru olmaktadır (Turhan, 1988: 45-49). Bir ülkede ordunun siyasete müdahil olması liberal demokrasilerin temel ilkesi olan çoğunluk ilkesi ile çelişmektedir. Militarizm bu yönüyle sivil siyasal iradenin üstünlüğü ilkesini de olumsuz etkilemekte ve siyasal hak ve özgürlükleri, çoğunluk ilkesi uygulanamadığından sağlanamamaktadır.

Liberal kuramcılar militarizmi sivil asker ilişkileri bakımından ele almışlardır. Bu amaçla Samuel P. Huntington 1957 yılında yayımlanan *The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations* adlı kitabında ulusal güvenlik sağlanırken, asker-sivil ilişkilerinin dengede tutulması gerektiğini savunmuş ve bunun için askerliğin profesyonel bir meslek olarak, sınırlarının belirlenmesi gerekliliğine vurgu yapmıştır. Huntington'un önerdiği ordu tipinde subaylar sadece askeri meselelerden sorumlu olmalı ve askeri gücün herhangi bir güvenlik tehdidine karşı hazır olmasını sağlamalıdır. Önerilen ordu tipinin oluşturulması içinse sivil kontrol mekanizmaları önem arz etmektedir. Bu amaçla teorisinde tanımladığı iki sivil kontrol tipi olan sübjektif sivil kontrol ve objektif sivil kontrol tipleri vardır. Sübjektif sivil kontrol tipi sivil yapıyı, askeri yapıya karşı güçlendirerek kontrolü sağlarken, objektif sivil kontrol tipi ise kontrolü ordunun profesyonelliğini güçlendirerek yapmaktadır. Sübjektif sivil kontrol, ordunun diğer kurumların üzerinde bağımsız bir yapı olarak kurgulanmasını engellerken, objektif sivil kontrol ise ordunun profesyonelliğini güçlendirerek, politik olarak taraf tutmasının önüne

geçmektedir (Huntington, 1957: 80-98). Huntington önerdiği iki kontrol tipi ile orduyu, siyasetten uzak tutmanın reçetesini sunarak sistemin ve ideolojinin militarizasyonunun engellenmesin bir yöntemini önermektedir. Askerlerin yetkin olmadığı siyasi konulara müdahil olmamaları, sivillerin ise askeri yöntemin uzmanlık alanına giren konulara karışmayarak orduya güvenlik konusunda özerklik tanımaları militarizmin önüne geçmede etkin bir yol olarak sunulmaktadır.

Liberal toplumlarda ve kapitalist sistemlerde orduların, sivil kontroölünün neden sağlanması gerektiği Lasswell'in 'garnizon devlet' (garrison state) kavramı ile açıklanabilir. Garnizon devlet, askerlerin bir kesim olarak toplumda kabul görmesi sonucunda, sivillerin elde ettiği kazanımları kullanarak bir askeri elit yaratması ve ülke yönetiminin bu askeri elitin elinde bulunmasıdır (Lasswell: 1941: 455). Liberal toplumlarda ve kapitalist sistemlerde, sermayedarlar ve iş insanları toplumun çok önemli bir kesimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tür toplumlarda en önemli ve etkisi en yüksek grup olarak sermayedarlar ve iş insanları gösterilebilir. Harold Lasswell'a göre liberal toplum içerisinde kontrolü elinde tutan iş insanlarından, askerlere doğru bir güç kaymasının yaşanması olasıdır. Lasswell gücü elinde bulunduran iş insanları ile askerlerin bir çatışma durumu ile karşı karşıya kalabileceklerini ifade etmektedir (Lasswell, 1941: 455). Lasswell'e göre askerler sahip oldukları şiddet araçlarının yanı sıra iş insanlarının yani sivillerin kullandıkları araçları da kendi amaçları için kullanabilirler (1941: 458). Sivillerin geliştirdikleri teknoloji, halihazırda şiddet araçlarını elinde tutan ve Lasswell'in şiddet uzmanı olarak nitelendirdiği askerler tarafından kullanılabilir. Askerlerin teknolojiyi kullanarak, gücü iş insanlarından kendilerine yöneltmeleri, Lasswell'e göre garnizon devletin yani askerlerin kontrolü elde tuttukları devlet türünün ortaya çıkmasına sebebiyet verecektir (1941: 455-460). Lasswell garnizon devletin demokrasi üzerinde oldukça derin olumsuz etkiler yaratacağı görüşündedir. Garnizon devlette, bütün göstergeler düzenlendikten sonra, demokrasi oldukça sınırlı bir halde işlemez hale getirilecektir. Parlamento, seçimler ve referandumlar göstermelik olduğu gibi yönetim üzerinde hiçbir etkiye sahip olmayacaktır. Sadece garnizon devletin yönetici siyasi eliti, ülke idaresi konusunda söz sahibi olacaktır (Lasswell, 1941: 461). Lasswell'in dikkat çektiği nokta aslında kapitalist sisteme entegre olmuş ülkelerde de askeri yönetimlerin, güç çatışmasından galip çıkıp, yönetimi ellerinde

tutabileceklerinin olasılığıdır. Garnizon devletin yani askerlerin hükümranlığının sürdüğü bir devletin demokrasi açısından yaşayabileceği sorunlara yapılan vurgu orduların sivil kontrolünün gerekliliğine dair bir vurgu olarak anlaşılabilir.

Militarizmin itaate ve disipline dayalı olması, liberal bir toplulukta tutunmasının önündeki en büyük engellerden biridir. Militarizmin, liberal toplumlarda etki göstermemesi o toplumlarda ordu olmayacağı anlamına gelmez fakat ordunun kendi profesyonel alanının dışına çıkması söz konusu değildir. Militarizmin, liberal bir toplumda tutunamamasının nedeni Belge'ye göre militarizmin, anti demokratik bir anlayış olması değildir. Bunun iki nedeni vardır: İlk neden olarak militarizm, liberalizmin var olmasına izin vermeyecektir. Böyle bir durumda toplum militarizm ya da liberalizm arasında seçim yapmak zorunda kalacaktır. İkinci neden olarak ise militarist yapının gerçekten liberal değerleri benimsemiş bir toplumda var olmasının imkânsız olduğu gösterilebilir (Belge, 2014: 155). Fakat Lasswell'in vurguladığı gibi iş adamları ile askeri seçkinlerin ilişkisi, liberal değerler etrafında hareket eden kapitalist toplumlarda militarizmin ortaya çıkması için oldukça güçlü bir etkidir. Lasswell'in garnizon devletin oluşumunun temelinde yatan sermaye-ordu ilişkisine Charles Tilly'de benzer bir bakış açısı ile yaklaşmıştır. Tilly askeri uzmanlaşmanın artması ile askeri harcamaların arttığını vurgulamış fakat sivil sermayenin büyümesi ile beraber askeri harcamaların öneminin azaldığını eklemiştir. Çünkü sivil üretimin artış hızı giderek yükselmekte ve bu durum beraberinde askeri harcamaların ulusal gelirdeki payının düşmesine sebebiyet vermektedir. Hali hazırda sivil üretim ve istihdam, askeri faaliyetlere göre daha fazla getiri sağladığından, devletler sivil ekonomiyi büyütme için daha fazla çaba harcamaktadırlar. Sivil ekonominin, devletlerden gördüğü bu destek, barış zamanı aktif olmayan ordunun devletler nezdinde öneminin azalmasında başka bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır (Tilly, 2001: 212-213). Sivil sermayenin büyümesi doğal olarak iş insanlarına mali ve teknik kazanımlar sağlayacaktır. Askerlerin büyüyen sivil sermayenin kazanımlarını kullanma ihtimali, liberal toplumlarda da militarizmin ortaya çıkma ihtimalini arttırmaktadır.

1.4. Sosyalizm-Marksizm ve Militarizm İlişkisi

Marksist düşüncenin, militarizm kavramını kullanma biçimi oldukça farklıdır. Marksist teoriye göre her sınıflı toplum, kaçınılmaz bir şekilde militaristtir. Militarizm, sosyal ve ekonomik bir karışıklığın sonucu olarak ortaya çıkmıştır ve militarizm sadece sınıflı toplumlarda var olan bir gerçekliktir. Marksist teori sosyalist ülkelerde, sınıflı bir toplum bulunmadığı için militarizmde olamayacağı iddiasındadır (Jahn, 1975: 1987). Marksizm'in, militarizmi tamamen, sınıflı toplumla özdeşleştirdiğini görmek mümkündür. Marksizm'in, militarizmi sosyal ve ekonomik bir karmaşanın sonucu olarak ele alması ise, sınıflı toplumlarda var olan sosyal ve ekonomik düzensizliğe yapılan bir vurgudur.

Sosyalist toplumlarda farklı sosyal grupların var olduğu gerçeğini Marksist teori reddetmez. Marksist teoriye göre sosyalist ülkelerde farklı çıkarlara yönelik grupların ve mesleklerin olması bu grupların, sınıf çatışması gibi bir çatışmanın içinde olduğunu göstermez ve sosyo-ekonomik bir karmaşa durumu ortaya çıkmaz. Bütün bu gruplar komünist parti aracılığıyla birbirlerine bağlıdırlar. Bu nedenle sosyalist toplumlarda, hiçbir sosyal grup kendini bir diğerinin altında, bir askeri grubun karşısında veya silah endüstrisi patronlarının karşısında bulamaz. Sonuç olarak Marksist teoriye göre, sosyalist militarizm, mantıksal olarak mümkün değildir (Jahn, 1975: 187). Marksist teorinin, militarizmi sınıflı toplumlarla ve emperyalizmle ilişkilendirildiği açıkça görülmektedir.

Skjelsbaek'e göre de Marksist kuram, militarizmin, emperyalizm ve kapitalizm ile çok sıkı bağları olduğu iddiasındadır (Skjelsbaek, 1979: 213). Marksist teorinin bu iddiasını Milovidov ve Kozlov'un şu cümlelerinde açıkça görmek mümkündür:

"Emperyalist militarizm, saldırgan kapitalist uluslar tarafından, emperyalist savaşlar çıkarmayı ve sürdürmeyi amaçlayan, ekonomik, politik, ideolojik ve doğrudan askeri önlemler sisteminden oluşan karmaşık bir sosyal fenomendir. Emperyalist savaşlar ve askeri önlemler, bir yandan finans oligarşisinin hakimiyetini sağlamlaştırmak ve genişletmek için kullanılırken diğer yandan kapitalist sistemi koruyarak, büyük karlar elde etmeyi amaçlamaktadır.

Militarizm toplumsal bir fenomen olarak, sömürücü devletin ortaya çıkması ve toplumun sınıflara bölünmesi ile doğmuştur. Militarizmi sınıf toplumlarından miras alan burjuvazi, bu toplumların içindeki en gerici unsurları devralmış ve kendi çıkarları ile ihtiyaçları doğrultusunda uyarlamıştır. Militarizm, kapitalizmin özellikle tekelci-emperyalist

aşamasında eşi görülmemiş bir ölçüğe ulaşmış ve gerçekten uğursuz bir karaktere bürünmüştür." (Milovidov ve Kozlov, 1974: 58).

Marksist teori, militarizmin sosyalist toplumlarda var olmasının imkansızlığına ne kadar vurgu yapmış olsa da 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra sosyalist ve devrimci literatüre, çok yoğun bir şekilde askeri jargonun hâkim olduğunu görmek mümkündür. Militarizmde kullanıldığı biçimi ile sosyalizmde de düşman devletler tanımlaması aynen kullanılmaktadır. Parti, öncü-kurmay olarak adlandırılmakta, seçkin militanlar komando birliği gibi tasvir edilmektedir. Askeri jargonun sosyalizm üzerindeki bu hakimiyetinin belli başlı sebepleri vardır ve bu sebepler sadece dilin kullanımını ile ilişkili değildir. Ortada bir kavrayış sorunu olduğu açıktır (Laçiner, 2017: 337). Sosyalist düşünürler ve liderler, sosyalizm ve militarizm arasında bir bağ bulunmadığını dile getirseler de pratikte durum böyle olmamıştır. Militarism and Socialist Theory (1983) isimli makalesinde kendisini de bir sosyalist olarak tanımlayan Donald MacKenzie sosyalistlerin militarizm ile olan ilişkilerinde kendilerini konumlandıkları noktayı sorgulamaktadır. MacKenzie sosyalizmin militarizmden uzak bir düşünce olduğunu ve sosyalistlerin anti militarist olduklarını dile getirmenin basit ve güven verici olduğunu fakat bu tür bir söylemin doğru olmadığını ifade etmektedir. O sosyalist bir devrimle kurulan devletlerin kesinlikle anti militarist olmadıkları görüşündedir. MacKenzie Engels, Lenin ve Mao gibi birçok sosyalist düşünür ve liderin savaşa eğilimlerine dikkat çekerek, sosyalist düşünce içinde güçlü bir militarizm olduğunu vurgulamaktadır (MacKenzie, 1983: 65). Sosyalist düşünce içinde militarist unsurların görülmesinin nedenlerinden birini ise ordunun ve şiddetin sosyalist devrimlerdeki yeri oluşturabilir. Devrimin ve devrimden sonra sosyalist yönetimlerin ordular ile olan ilişkisini militarizmin ekseninde belirleyici olduğunu söyleyebiliriz.

Sosyalist düşüncede iktidarın hangi yol ile ele geçirileceği sorusu militarizm ve sosyalizm arasındaki ilişkiyi ortaya koymakta kilit rol oynamaktadır. İktidar barışçıl yollar ile ele geçirilecekse bile cephelemler ve manevraların önemi büyüktür. Zaten iktidar devrimci bir şekilde ele geçirilecekse militarist öğeler bu noktada, muazzam derecede fazla yer almaktadır. (Laçiner, 2017: 337-338). Militarizm ve sosyalizm arasındaki asıl etkileşim bu noktadan sonra başlamaktadır. Sosyalist düşünce, devrimi gerçekleştirip iktidarı ele geçirmekte kullandığı askeri jargonla yöntemi,

devrim kazanımlarını ve elinde tuttuğu iktidarı sürdürmek için kullanır. İktidarı ele geçirmekle sağlanan sosyalizmin bu noktadan sonra ordu olmadan ayakta kalması imkânsız görüldüğünden, militarizm kendini sosyalizm içinde kurgulamaya başlar.

Marksistlere göre devrimin kazanımlarının korunmasında ordunun rolü oldukça önemlidir. Orduyu militarist bağlamda düşünmekten kaçınılır çünkü militarizm sosyalist düşüncede olumsuz anlamlar taşımaktadır. Bunun yerine ordunun devrime karşı yapılacak olan emperyalist saldırıları durdurmak için var olduğu düşünülmektedir. Sosyalist düşüncede militarizm, burjuva militarizmi manasında kullanılmaktadır yani militarizm hâkim sınıfın çıkarlarını korumanın bir yolu, devlet kapitalizminin bir fonksiyonu ve burjuvazinin en önemli araçlarından biri olarak kabul edilir (Özta, 2018: 25). Marksist-sosyalist düşünce özetle orduyu, kendi konumuna göre değerlendirmektedir. Ordu eğer iktidarın kazanılmasını ve devrimlerin koruyuculuğunu yapıyorsa gereklidir ve olumludur. Ordu aksine devrimi yıkacak emperyalist güçlerin elinde, işçi sınıfını baskılamak için kullanılıyorsa militarizmdir ve olumsuz bir anlama sahiptir. İşçi sınıfını baskılayan ve hâkim sınıfa hizmet eden bir ordunun varlığı kabul edilemez.

Marx ve Engels'in kaleme aldığı Komünist Manifesto'da kapitalist sistemin büyük fabrikaları bir orduya benzetilmiştir. Bu orduda burjuva ve sömürerler subayları temsil ederken sömürülen emekçiler ise köleleştirilen, denetlenen ve hiyerarşi altında ezilen erler olarak tasvir edilmiştir (Marx ve Engels, 2011: 124). Komünist Manifesto'da yapılan bu benzetmeyle, ordunun ve militarist düzenin sömürüyle, kölelikle özdeşleştirildiği görülmektedir. Fakat Marx ve Engels'in ordulara ve silahlara karşı bir tutum içinde oldukları söylenemez. Onların karşıt oldukları kapitalist düzene hizmet eden ordulardır ve ancak bu tür ordular, sömürü ve köleliğe sebebiyet verebilirler. Marx ve Engels halkın silahlandırılmasını ve işçilerden oluşan orduların kurulmasını öngörmektedirler. İşçilerden oluşan bir ordu sadece tüketim odaklı olmayacak savaş dışında da üretim yapacaktı (Marx ve Engels, 2011: 189). Marx orduların sadece tüketmesinin olumsuzluğuna vurgu yapmıştır. O, artış gösteren askeri harcamalarla, vergilerinde çok fazla artış gösterdiğini, iyice yoksullaşan halk sınıflarının sosyalizme yönelmek zorunda kaldığını düşünmektedir (Marx, 2009b: 137).

V.I. Lenin, sosyalist düşüncenin savaşlara karşı olduğunu ifade etmiş olsa da sınıfsız toplum yaratılmadan ve sosyalizm kurulmadan savaşların var olacağı görüşündedir. Ona göre ülkeler arası savaşlar ve iç savaşlar birbirine bağlıdır. Bu savaşlar, egemen sınıfa başkaldırı ve sömürülenlerin hakları adına olduğu sürece meşrudur (Lenin, 1976: 11-12). Lenin Kuzey Avrupalı devrimcilerin silahsızlanma fikirlerini eleştirmektedir. Kuzey Avrupalı devrimcilerin, silahsızlanmanın militarist zihniyete ve savaşlara karşı en kuvvetli tavır olacağı tezini Lenin çelişkili bulmaktadır. Ona göre temeldeki çelişki emperyalist ülkelerin burjuva baskısı ile ordularını güçlendirip daha geniş sömürü ağı oluşturma çabaları, sosyalistlerin silahlanması ile durdurulmazsa daha büyük savaşlara sebep olacaktır. Lenin, sosyalizm tek bir ülkede başarı kazansa bile o ülkenin, diğer ülkeleri burjuva baskısından kurtarmak için savaşması gerektiğini vurgulamıştır (Lenin 1976: 59-60). Özetle Lenin'e göre savaşsız ve silahsız bir sosyalizm imkansızdır. O Engels'in galibiyeti elde etmiş bir sosyalizmin, savunma savaşları ile vereceği mücadele fikrini benimsemiştir. Lenin'e göre savaşlar, ancak ve ancak tek bir ülkede değil bütün ülkelerde sosyalizmin zafere ulaşması ve burjuvazinin devrilerek, bütün mallarına el konulmasıyla son bulabilir (Lenin, 1976: 62).

Lenin, liberallerin orduyu zorunlu bir kötülük olarak değerlendirmesine benzer bir biçimde orduyu veya silahlı bir kuvveti devletin zorunlu bir parçası olarak değerlendirmektedir. Lenin'e göre devletin elinde tuttuğu bir kamu gücü olarak tanımlanan ordunun zorunlu ortaya çıkışı devrimi gerçekleştiren silahlı halkın devamı niteliğindedir. Fakat artık devlet bu silahlı gleri daha sistematik hale getirmek zorundadır. Bu nedenle silahlı halk birlikleri devletin kontrolündeki müfrezeler olarak düzenlenmelidir. Silahlı kuvvetin hizmet ettiği kesimde bu noktada önem taşımaktadır. Devrim gerçekleştikten sonra sistematik hale getirilmesi gereken silahlı birlikler egemen sınıfa karşı devrimi korumalıdır. Hali hazırda bir savaşla yıkılan egemen sınıf kendi silahlı kuvvetleri ile karşı devrime hazırlanabilir. Bu noktada silahlı halk sistematik hale getirilmeli ve bu silahlı kuvvetin smrlenlere hizmet etmesi sağlanmalıdır (Lenin, 2003: 16-19). Lenin'in görüşlerinde ordu bir zorunluluk olarak ele alınmışsa da ordunun tek ltnn, işçi sınıfını korumak olduğu görülmektedir. Bunun dışında silahlı kuvvetlerin hareket alanı geniş tutulmuştur. Böyle bir durumun ise militarizm lehine kullanılması muhtemeldir.

Ulrich Albrecht 1980 yılında yayımlanan makalesinde Sovyet Rusya'nın ilk yıllarından itibaren, sosyalist ülkelerde ordunun düzenlenmesi adına ortaya çıkarılan 'Red Militarism' (Kızıl Militarizm) kavramı üzerine yoğunlaşmıştır. Kızıl militarizm kavramı Sovyet teorisyenler tarafından negatif anlamda kullanılmış bir kavram olarak öne çıkmıştır. Özellikle SSCB ile Çin arasındaki ideolojik ayrılıkla beraber Sovyetler bu kavramı Çin'deki askeri baskıyı eleştirmek için kullanmışlardır (Albrecht, 1980: 135). Çin için aslında militarizm, yeni bir olgu değildir. Çin'de her zaman ordu yönetiminde söz sahibi olmuş ve baskısını hissettirmiştir. 1900'lü yılların başından itibaren halk zaten, düzenin sağlanması için askeri şiddetin gerekli olduğu inancını benimsemişti, ardından Çin'de 1905-1911 yılları arasında eğitimli vatandaşların askerliğe yöneltilmesi ile beraber ordu toplumun fikirlerini etkileyecek düzeye ulaşmış oldu (Harrison, 1998: 45-46). Fakat Çin'in Maoocu ideoloji ekseninde bir dönüşüm yaşaması askeri ve sivil yönetimin tek bir kişide birleşmesi ile sonuçlanmıştır (Albrecht, 1980: 138).

Mark Neocleous, polisi, burjuvanın kullandığı en önemli fenomenlerden biri olarak ele almaktadır. Ona göre polis hukuk ve güvenlik gibi kavramlar ile işçi sınıfının bastırılmasını ve kontrol altında tutulmasını sağlayan en önemli araçtır (Neocleous, 2000: x11). Neocleous polisi sadece bir kolluk kuvveti olarak ele almamıştır. Polisi, işçi sınıfı ile burjuva arasındaki çatışmanın bir parçası olarak sosyal ve ekonomik etkileri ile beraber tartışmıştır. Bu noktada Neocleous'un, polisin kullanımına yaptığı vurgunun yanı sıra liberal düşüncenin, güvenlik kavramı üzerinden yürüttüğü çözümleri çatışmalara dayandığı için (Devlet-halk, sivil-asker vb.) eleştirmektedir. Ona göre yeni bir toplumsal biçim kurularak, devlet baskı araçlarını tutan bir araç olmaktan çıkıp tüm toplum tarafından özümşenen bir yapı haline getirilirse yani sınıfların olmadığı bir bütünlük sağlanabilirse çatışmalar çözümlenebilir (Neocleous, 1996: 21). Bob Jessop'da sivil toplumu kapitalist sistem ile mücadele bakımından ele almaktadır. Sivil toplumunun, kapitalizmin hükümranlığından kurtulması ve toplumsal bütünlüğün sağlanması için mücadele vermesi gerektiğine vurgu yapan Jessop, bu durumda kapitalist sistemin bir karşı harekete başlayabileceğini ifade etmiştir. Ona göre sivil toplumun mücadelesine karşı hareket ise askeri güvenliğin ön plana çıkarılmasıdır. Jessop kapitalist devlet tipinin temel özelliklerinden birini ise zor kullanmanın bir anayasa ile

tekelleştirilmesidir. Bu noktada devletin zor kullanma aracı olarak asker ya da polis anayasal denetime tabi tutulmaktadır. Böylece kapitalist devlet, hukuka tabi olduğunu iddia ettiği zor kullanma araçlarıyla piyasanın lehine müdahalelerde bulunabilmektedir (Jessop, 2009: 74).

Marksist teorisyenler, sivil-asker ilişkileri ile militarizmin bağlantılı olduğuna yönelik görüşleri kabul etmemektedir. Onlar militarizmi açıklamak için, toplumun ekonomik yapısına vurgu yapmışlardır (Waldaron, 1991: 1084), ki militarizmi ortaya çıkaran yine kapitalist ekonomik sistemdir. Marksist teorisyenler, bir militarizm teorisi ortaya çıkarmak için çabalamak yerine militarizmin ekonomi ve sivil toplum ile olan ilişkisi üzerine yoğunlaşmışlardır. Militarizmi başlı başına bir sorun kabul etmek yerine, militarizmi bir sonuç olarak ele alıp, bu sonucun ortaya çıkmasına sebep olan fenomenleri incelemişlerdir (Smith, 1983: 18).

2. MİLLİYETÇİLİK VE MİLİTARİZM

Milliyetçilik ve militarizm kavramlarının, her ikisinin de ortaya çıkışında modern olayların etkisi büyüktür ve her ikisi de oldukça esnek yapılara sahiptir, diğer ideolojilerle kolayca kaynaşabilmektedirler. Bu iki ideolojinin ilişkisine baktığımızda ise milliyetçiliğin tabanı oluşturduğunu ve militarizmin milliyetçiliğe eklenerek var olduğu görülmektedir. Milliyetçilik ve militarizm ilişkisinde militarizmi daha görünür kılmak için milliyetçiliği, militarizm ile ilişkili olabilecek yönleri ile incelmek gerekmektedir.

2.1. Milliyetçilik Kavramı

Milliyetçilik, kendine has tutumları inançları olan bir ideolojidir. Ortaya çıkışı ve gelişmesi hakkında birçok görüş olsa da milliyetçiliğin ortaya çıkışı ile Fransız İhtilali arasında kurulan ilişki genel olarak kabul görmüştür (Belge, 2014: 99-100). Fransız Devrimi ile beraber milliyetçiliğin ortaya çıktığını ve bu olayların ardından dünyaya yayıldığını söyleyebiliriz. Siyaset bilimci Andrew Heywood da milliyetçiliğin Fransız İhtilali ile doğduğunu ifade etmektedir. O milliyetçiliğin ilk sahneye çıkışı olarak Fransa'da krala bağlı olan ve tebaa olarak adlandırılan halkın

Fransız milletine dönüşmesini göstermektedir (Heywood, 2013: 161). Milliyetçilik bu dönemden itibaren dünyada hızla yayılmaya devam etmiştir.

Milliyetçilik bir kavram olarak ilk defa 18. yüzyılda Alman düşünür Johann Gottfried von Herder tarafından kullanılmıştır. Herder'in milliyetçilik kavramını ilk kez kullanmasının ardından, bu kavram 19. yüzyılda geniş kitlelerde yaygın kullanım alanları bulmaya başlamıştır (Gökalp, 2007: 281). Milliyetçilik modern dünyada var olan, modern bir kavramdır. Avrupa'da ortaya çıkmış olsa da ne Avrupa ile sınırlı kalmış ne de sadece Avrupa'nın dini olan Hristiyanlığa özel bir anlayış olarak kalmıştır (Hayes, 2010: 11-12). Milliyetçilik birçok bölgede, birçok dinde kendine yer edinmeyi başarmıştır. Milliyetçiliğin modern bir kavram olduğuna dair atıf günümüzdeki çalışmalarda mevcuttur ve insanların bu durumun bilincinde olduğu gözlemlenebilmektedir. 1950'li yıllara kadar ise insanların bu bilince sahip olduğunu söylemek mümkün değildir. Çoğu zaman milliyetin, aile gibi, nefes almak gibi, var olması gereken doğal bir kavram olduğu düşünülmüştür (Yaşlı, 2008: 14). Bu nedenle milliyetçiliği anlamak için, milliyetin kavramının, ne olduğunun açıkça anlaşılması gerekmektedir.

Milliyet (nationality) sözcüğünün kökeni Latince, ortak bir soydan gelenleri ifade etmek için kullanılan natio sözcüğüne dayanmaktadır (Hayes, 2010: 12). Milliyetçilik ideolojisi temelde yönetim için en uygun birimin millet olduğu inancıdır. Milliyetçilik, millet kavramının yanı sıra ortak dil, ortak kimlik ve organik toplum gibi kavramlara da atıfta bulunmaktadır (Heywood, 2013: 164). Her milletin kendisi için ortak bir köken bulduğu ve tarihsel olarak soy bağı kurduğu, gerçeği karşımızda durmaktadır. Milletler, önemli gördükleri tarihi olayları, askeri başarıları ya da zafer günlerini kutlayarak tarihi ve geleneksel bağları güçlendirmektedir (Heywood, 2013: 166). Fakat sadece ortak bir köken milliyeti tanımlamak için yetersiz kalacaktır. Bir topluluğun milliyet olarak adlandırılması için coğrafya bir etken olabilir. Aynı bölgede benzer şartlarda yaşayan toplulukları milliyet olarak ele alabiliriz. Fakat Hayes'e göre milliyeti belirleyen yegâne unsur coğrafya değildir. Coğrafya, milliyet açısından birçok konuyu açıklasa da bir o kadar konuyu açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle milliyeti belirleyen unsurun coğrafya veya ırk olduğunu söylemek, yeterli olmayacaktır. Bu noktada milliyetin var olmasını sağlayan güçler, tarih anlatısı ve kültürdür (Hayes, 2010: 13). Bir

topluluğun milliyete dönüşmesi için her şeyden önce kültürel ve tarihi bağların var olması/kurulması gerekmektedir.

Özkırmılı millet kavramının ortaya çıkışında ve milliyetçiliğin tanımlanmasında bir karmaşa durumunun olduğunu ifade etmektedir. Milliyetçilik üzerine rekabet içindeki görüşlerin bulunması, kavramın net bir tanımının bulunmamasının en önemli nedenlerinden biridir. O yüzden milliyetçiliğin tanımlanması öznel ve nesnel unsurlardan hangisine ağırlık verileceğine göre değişmektedir (Özkırmılı, 2005: 15). Örneğin Josef Stalin milliyetçiliği tanımlarken; ortak bir kültüre, ortak bir dile ve toprağa vurgu yapmış ve bunlardan herhangi birinin eksikliğinde bile ulus yok olabilir. Fakat dünyada birçok farklı örnek Stalin'in 'öznel' unsurlarının dışına çıkmaktadır. Örneğin İsviçre üç dile, iki dine ve birçok ırka mensupken bir millet olabilmektedir. Ya da İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri aynı dili konuşmalarına rağmen neden tek millet değillerdir (Özkırmılı, 2005: 16). Görüldüğü gibi öznel ve nesnel unsurlara göre milliyetçilik tanımlanması değişebilmekte ve her birine uygun biçimde örneklerle rastlanabilmektedir.

Belge'ye göre eğer millet olarak adlandırılan oluşum, ortak bir dili konuşan insanlar topluluğu ise böyle bir oluşumun tarihin eski devirlerinden beri var olduğunu söyleyebiliriz. Fakat 18. yüzyılda Fransa'da gerçekleşen devrimden önce millet kavramı bugün algıladığımız manasından çok farklıydı. Millet kavramı soylular dışında kalan, hiçbir önemi olmayan ve çoğunluğu oluşturan fakir alt tabakayı tanımlamaktaydı (Belge, 2014: 114). Alt tabakayı temsil eden, hiçbir önemi olmayan yığınları tanımlayan millet kavramı nasıl oldu da kahramanlıklarla özdeşleşerek övünülecek bir nesne oldu? Daha da önemlisi böyle bir anlam kaymasının ortaya çıkmasında, millet kavramının değer kazanmasında rol oynayan araçlar nelerdir?

Ortak bir kültür, tarih, coğrafya ve etnik köken, milliyetin oluşumunda rol oynayan araçlar olarak birçok şeyi açıklasa da toplulukların milliyete dönüşme süreci hakkında çok az bilgi vermektedir. Milliyetçilik ideolojisi üzerine çalışmalar yapmış ve bu alanın en önemli isimlerinden biri olan Anthony D. Smith, 'Milli Kimlik' isimli eserinde milletlerin nasıl oluştuğu ile ilgili bir sorunun gerekli olmadığını vurgulamaktadır. Ona göre milletler her zaman vardı. Asıl sorulması gereken soru ise topluluklar bir millet olduklarının farkına nasıl ve ne zaman vardılar? (Smith, 1994:

76). Bu noktada milli ve etnik kimliğin nasıl oluştuğuna dair iki farklı görüş öne çıkmaktadır.

Bu görüşlerden ilki milletlerin, kadim zamanlardan beri var olan, herhangi bir nedensellik bağına ihtiyaç duymayan, her türlü olay ve kurumdan bağımsız bir şekilde var olduğu iddiasındaki ilköçilere aittir. Bu görüş sosyo-ekonomik olayların, etnik kökenleri etkilemediği ve etnik oluşumların herhangi bir ekonomik veya kültürel düzlemde açıklanamayacağını savunmaktadır. Modernistlerin dile getirdiği diğer görüş ise milliyetçiliğin ve milliyetlerin modern bir kavram olarak kapitalizm ile beraber ortaya çıktığı ve doğal olarak var olmadığıdır. Modernist görüşe göre milletler aslında yapaydır ve bizzat milliyetçilik ideolojisi tarafından oluşturulmuşlardır (Yaşlı, 2008: 14-16). Milletlerin oluşumu ile ilgili her iki görüşünde, doğru kabul edilebilecek önermeleri mevcuttur. Bu nedenle iki görüşten birini reddetmek, millet ve milliyetçilik kavramlarını incelememiz konusunda olumsuz etkilere sebep olacaktır. Eğer sadece milletlerin kadim zamanlardan beri var olup, herhangi bir şeyden etkilenmediği görüşünü kabul edecek olursak, milliyetçiliğin bazı olaylar ile ivme kazanmasını ya da kaybetmesini açıklamamız mümkün olmayacaktır ve farklı toplumlarda farklı şekillerde kendini gösteren milliyetçilik biçimlerini incelememiz zorlaşacaktır. Sadece modernist görüşü kabul edecek olursak, bu durumda toplulukların ortak dili, inançları gibi konuların milliyetçiliğe etkisini incelememiz zorlaşacaktır.

Smith millet kavramını, tanımlarken bir toplulukta ortak kabul edilen, hukuk kurallarından, ekonomiye, toplum kültüründen, tarihi gerçekliklere kadar birçok unsura değinmiştir (Smith, 1994 :32). Burada vurgu yapılan nokta, bu unsurların bütün topluluk tarafından ortak olarak kabul ediliyor olmasıdır.

Milliyetçilik konusunda çalışmalar yapmış olan Ernest Gellner tarım toplumundan, sanayi toplumuna geçişin milliyetçiliğin doğuşuna olan etkilerini incelemiştir. Tarım toplumundan, sanayi toplumuna geçiş ile beraber ortaya çıkan sınıfsal değişimlerin ulus olgusunun ortaya çıkması ve şekillenmesindeki etkilerini ele almıştır. Gellner, modernleşmeden çok daha önceki zamanlarda köylü sınıfı ile yönetici sınıf arasında ayırt edici keskin çizgiler olduğunu ve bu çizgileri ortadan kaldıracak herhangi bir anlayışın var olmadığını savunmaktadır. Sanayi devrimi ile beraber sınıflar arası bütünleşmeyi sağlayacak bir ideoloji gereksinimi artmaya

başlamış ve bu boşluğu dolduracak olan milliyetçilik ideolojisi ortaya çıkmıştır. Gellner bu savını kanıtlanmak için tarım toplumlarından başlayarak bazı dinamikleri incelemiştir.

Gellner modern öncesi dönem öncesini; yani milliyetçiliğin ve ulusun henüz doğmadığı dönemleri açıklamak için iktidar ve kültür arasındaki ilişkiye vurgu yapmaktadır. Ona göre milliyetçiliğin olmadığı dönemlerde bile siyasi birimlerin sınırları, nadiren ulusların sınırları ile çakışmaktaydı (Özkırımlı, 2010: 100). Gellner modern öncesi dönemi iktidar ve kültür üzerinden ele alarak milliyetçiliğe bir çaba bulma girişiminde olmuştur.

Tarım toplumlarında çoğunluğu köylüler oluşturmaktaydı. Gellner bu nedenle incelemeye köylüler ve diğer sınıflardan başlamıştır. Klasik, tarım topluluklarında temelde okuma yazma bilmeyen köylüler ve okuma yazma bilen yönetici sınıfı vardır. Özellikle yönetici sınıfı kendi içinde farklı katmanlara sahip olsa da sınıfların kendi içindeki katmanları inceleme açısından çok fazla değişikliğe sebep olmayacaktır. Bunun nedeni yönetici sınıfının en üst kademesindeki ya da en alt kademesindeki olsun fark etmez bütün yönetici sınıfın, sınıflar arası bütünleşmeden çok sınıflar arası ayrışmayı istemesidir. Tarım toplumları, tabakalaşmanın arttırılması için baskı yapan birçok dinamiğe sahiptir. Gellner bu duruma 19. yüzyıl Tunus'undan bir örnek vermektedir. 19. yüzyılda Tunus'ta yaşayan yönetici sınıfının, Türklerle herhangi bir soy bağı olmamasına, Türkçe konuşamamasına ve hatta alt tabaka ile aynı soydan olmasına rağmen kendilerini Türk olarak kabul etmelerini örnek vermektedir (Gellner, 1992: 34). Gellner'in verdiği örnekte de görüldüğü gibi yönetici sınıf herhangi bir bağlantısı olmadığı halde, alt sınıftan ayrılmak için kendini başka bir etnik kökenden varsayması, tabakalaşmanın boyutlarını açıkça göstermektedir.

Tarım toplumlarının üyeleri arasındaki iletişim oldukça basittir. Karmaşık ilişkiler sanayi devrimi ile toplumlarda gelişmeye başlamıştır. Tarım toplumunda iletişim o kadar düşüktür ki örneğin bir köylü dilini bilmediği vergi tahsildarlarına, vergisini ödeyip devletle kurduğu minimum iletişim ile yaşamaya devam etmektedir. Böyle bir durumda köylünün sahip olduğu topraklar başka bir dili konuşan, başka bir hükümdarın eline geçse bile köylü için pek bir şey değişmeyecektir. Köylü yine devletle iletişim kurmadan kendi dünyasında yaşamaya

devam edecektir. Fakat sanayi toplumunda işler çok daha farklıdır. Bireyler bir zaman sonra devletle ve diğer unsurlarla ister istemez iletişim kurmak zorunda kalacaktır.

Gellner'a göre sanayi toplumları devamlı büyüme eğiliminde olan tek toplum biçimidir. Bu büyüme sanayi toplumun temelini oluşturmaktadır. Sanayi toplumlarında büyümenin beraberinde bir gelişme sağlaması beklenmektedir (Gellner, 1992: 52). Bu sürekli büyüme durumu iletişim ihtiyacını, tarım toplumlarına göre inanılmaz boyutlarda arttırmıştır. İletişim düzeyinin böylesine yüksek olduğu bir toplumda, bireyler ve sınıflar arası etkileşimin hat safhalara çıkması kaçınılmaz bir durum olarak kendini göstermiştir.

Sanayileşme ile birlikte eğitimden, çalışma hayatına, lisandan, toplumsal hareketliliğe kadar birçok şey değişmiştir. Sanayi toplumlarının doğması, ilahi bir buyrukla veya rasgele olmamıştır. Sanayileşme, tarım toplumlarında ortaya çıkan birtakım gelişmelerin neticesidir ve sanayi toplumundan, tarım toplumlarına geri dönüş mümkün gözükmemektedir. Sanayileşme ise beraberinde kendine uygun, tarım toplumlarında görülmeyen bir ideoloji getirmiştir. Bu ideoloji milliyetçiliktir. Milliyetçilik, sanayi toplumlarının yepyeni bir şekilde örgütlenmesinin neticesinde ortaya çıkmış gelişmeler bütünüdür (Gellner, 1992: 80-82). Toplumlardaki değişimin milliyetçiliği ortaya çıkardığını ve toplumsal dinamiklerin böylesine sarsıldığı bir ortamda milliyetçiliğin kaçınılmaz bir zorunluluk olarak kendini gösterdiğini söylemek mümkündür.

Milliyetçiliğin ortaya çıkışının, sanayi devrimi ile olduğu kadar Fransız İhtilali ile de sıkı bir ilişkisi vardır. Orta çağ Avrupa'sında yönetimi elinde tutan aristokratlar bu gücün soylu oldukları için ellerinde bulunduğu inancı ile sadece söz sahibi olarak kendilerini görmüşlerdir. Aristokrasiye mensup olmak için güç ve para çok anlam ifade etmiyordu, soylularda bulunan mavi kana (blue blood) sahip olmak gerekliydi. Aristokrasinin bu kadar güçlü ve tabakalaşmış olmasının sebebi aristokratların buna inanıyor olmaları değil, asil olmayanların da bu inanca sahip olmalarıydı. Fakat Fransa'da parayı elinde tutan burjuva sınıfı artık söz sahibi olmak istiyordu (Belge, 2014: 114). Aristokrasiye karşı çıkmanın bir değişim ve kaos ortaya çıkaracağı noktada burjuva kendine yeni bir örgütlenme biçimi bulmak zorunda kalmıştır.

Özkırmılı; Hobsbawm'ın millet kavramının da milliyetçiliğin de bir sosyal mühendislik sonucunda ortaya çıktığı ve icat edilmiş gelenekler üzerinden ilerlediği görüşünde olduğunu ifade etmektedir (Özkırmılı, 2010: 92). Hobsbawm'a göre bu sosyal mühendislik sürecini anlamak için Fransız Devrimi'nin ve o dönemde kırsal nüfusun önemini kavramak gerekmektedir. 1700'lerin ikinci yarısında nüfusun çok büyük bir kısmı kırsalda yaşamaktaydı. Avrupa'da kentli nüfusun yüksek olduğu şehirler yok denecek kadar azdı. Hobsbawm bu dönem için kentli kavramını birkaç devlet binasını çevresinde görebilen sınırlıda olsa devletle iletişimi bulunan ve küçük taşra kasabalarında yaşayanları da kapsayacak şekilde kullanmıştır (Hobsbawm, 2003a: 19-20). Hobsbawm bu açıdan kent ve kentliler ele aldığı kentlerin geçimini ve refahını kırsal üzerinden sağladığını ve kentin görece refah içinde olmasına rağmen kırsalın bu refaktan yoksun kaldığını söylemektedir. (Hobsbawm, 2003a: 21). Bu dönemde Avrupa'da bulunan soylular, kırsalda çalışan serfleri sömürmekteydi ve soyluların oranı ne kadar artarsa, adaletsizlik, yoksulluk ve memnuniyetsizlik o kadar artmaktaydı (Hobsbawm, 2003a: 24). Çalışan fakat yoksul olan kırsal nüfusun çoğunluğu oluşturması ve bu kırsal nüfusun herhangi bir kazanç elde edememesi, köylülerin bir değer etrafında birleşmesi için itici bir güç oluşturmuş olabilir. Köylülerin memnuniyetsizliği etkisini Fransız Genel Meclis'inde de göstermiştir.

Fransız İhtilali'nin hemen öncesi bir dönemde kralın toplamak zorunda kaldığı Genel Meclis'te üç farklı sınıf temsil ediliyordu: 1) Soylular; 2) Din adamları; 3) Geri kalanlar. Bu meclis aslında tüm halkı yansıtmıyordu. Burjuvalar geri kalanların arasındaydı fakat diğer hiçbir tabaka temsil edilmiyordu. Bu sorunu çözmek için burjuvazi Ulusal Meclis'i kurdu. Soylular mavi kana sahipti, din adamları ilahi değerlerden güç alıyordu böyle bir durumda geri kalanlar ise kendilerini tanımlayacak değerler bulmalıydı. Bu nedenle meclislerinin isminin başına ulusal kelimesini koydular. Geri kalanlar artık ulu bir değeri milleti temsil ediyorlardı (Belge, 2004: 114-115).

Benedict Anderson 'Hayali Cemaatler' isimli kitabında milliyetçilik ve milletlerin kökenine dair çalışmalar yapmıştır. Ona göre milliyetçilik bir ideoloji olsa da milliyetçiliği, diğer ideolojilerdeki gibi olgularla düşünmek doğru olmaz. Milliyetçilik akrabalık ve din gibi olgularla beraber değerlendirilirse anlaşılması daha

kolay olacaktır. Anderson milletlerin, bir hayal edilmenin sonucu oluşmuş siyasi topluluklar olduğunu düşünmektedir. Öyle ki millet olarak nitelendirilen en küçük bir toplulukta bile bireylerin, birbirlerini tanıması imkansızdır. Bir kişi kendi ile aynı milletten olan kişilerin büyük çoğunluğu ile hiçbir iletişime geçmeyecektir ve onları görmeyecektir bunun yerine toplumun geri kalanı o kişinin zihninde hayal edilmiş olarak var olacaktır. Bu nedenle milletlerin hayali oluşumlar olduğunu söylememiz mümkündür (Anderson, 1995: 19-21). Anderson'un milletleri hayali topluluklar olarak tanımlaması, milletlerin oluşumda dinlerin ve dilin etkisini göz ardı ettiği manasına gelmez aksine oda Smith gibi ortak dil ve dinleri milletleri incelemede bir araç olarak kullanmıştır.

Anderson bir milleti hayali olarak var etmenin üç farklı kültürel tasarımın etkisini kaybetmesi ile mümkün olabileceğini savunmuştur. Bunlardan ilki bütün topluluk tarafından kutsal olduğuna inanılan ve ilahi gerçekliğe ulaşmada araç olan ortak bir dilin etkisini kaybetmesidir. İkincisi ise topluluğun bizzat, ilahi buyruktan ötürü hükmetme yetkisini elinde tuttuğuna inandığı hükümdara karşı olan inancını yitirmesi. Üçüncüsü ise zamanın ve evrenin insanları türdeş olarak tasarladığı fikrinin kaybolmasıdır (Anderson, 1995: 51). Kısaca bir topluluğun millet olarak hayal edilebilmesi, kutsal olduğuna inanılan ilahi dinin etkisiz hale gelmesi, bir otorite boşluğu ve tüm insanların türdeş olmadığının farkına varıldığı zaman mümkün olabilmektedir.

Milletin, modern öncesi zamanda var olduğu görüşündeki ilkçiler ile milletin modernite ile beraber yaratılmış bir kavram olduğuna inanan modernistlerin yanı sıra etno-sembolizm anlayışı vardır. Bu üçüncü anlayış ilkçiler ve modernistlerin her ikisini birden eleştirmektedir. Etno-sembolizm anlayışının en önemli temsilcilerinden biri olan A. D. Smith, Milletlerin modernizm ile beraber ortaya çıktıklarını kabul etmektedir fakat bu oluşumların kökenlerinin modernizmden çok daha eski dönemlerde var olan ırksal bağlarla ilgili olduğunu da kabul etmektedir. Özkırmılı'ya göre ilkçiler, milletin doğal bir kavram olduğunu savunmakta ve ulusların çok eski zamanlardan beri var oldukları inancını taşımaktadırlar (Özkırmılı, 2010: 49). Etno-sembolizm, ilkçilerin milletlerin, modern öncesi dönemlerde var olduğuna yönelik iddialarını kabul etmemektedir. Etno-sembolizm modernizmle beraber ortaya çıkan milletlerin kitlesel olduğunu, her bireyin eşit kabul edildiğini ve hukuki

uygulamalarda bir eşitlik söz konusu olduğunu vurgulamaktadır. Modern öncesi dönemde ise toplulukların ne kitlesel olduğunu ne de bu topluluklarda herhangi bir eşitliğin söz konusu olmadığına atıf yapan etno-sembolizm, ilköçiliği bu noktada reddetmektedir (Yaşar, 2008: 18-19).

Özkırımlı'ya göre etno-sembolizm modernizmin teorik eleştirisinden doğmuştur. Etno-sembolizm milliyetçiliğın oluşumunda ve devamlılığında mitlerin, değerlerin ve geleneklerin önemini vurgulamaktadır. Buna göre günümüz milletlerinin oluşumunda modernizmle beraber gelişen olayların etkisi büyük ise de geçmişe yönelik olgular hesaba katılmadan, milliyetçilik tam olarak anlaşılabilir (Özkırımlı, 2010: 143).

Smith milletlerin modernizm ile beraber ortaya çıktığına yönelik görüşlerini kabul etmektedir. O milliyetin ve milliyetçiliğın modern kavramlar olduğunu ve 17. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar olan olayların, milliyetçiliğın doğmasına sebep olduğunu görüşündedir. Milliyetçiliğın doğuşu 1648 yılında imzalanan Vestfalya anlaşmasından sonra, dinamiklerde yaşanan değişimlerle olmuştur. Smith'in modernizmi eleştirmesinin ve reddetmesinin sebebi ise modernizmin, gelenekleri, ırksal bağları ve kültürel ortaklığı reddetmesidir. Modernizm, milliyetçiliği incelerken, modern öncesi dönemde var olan gelenekleri, etnik oluşumları ve kültürü göz ardı etmektedir. Fakat Smith, milliyetçiliğe modernizm öncesi dönemde var olan ajanların etkisinin olduğunu düşündüğünden dolayı modernizmi, milliyetçiliği açıklama konusunda eksik bulmakta ve reddetmektedir (Yaşar, 2008: 19-21).

Milliyetçiliğın birbirinden farklı ve hatta uzak sayılabilecek tanımlarının olması çok geniş ve farklı kültürlerde kendine yer bulmasından kaynaklanmaktadır. Bu çalışmada ise millet ve milliyetçilik kavramlarını incelerken etno-sembolizm yaklaşımının, önerdiği yolu izlemek, milliyetçiliğın temelinde yatan tarihsel ve ırksal bağları değerlendirmemizde faydalı olacağı gibi modernizm sonrası, günümüz anlayışında bir milliyetçiliği etkileyen dinamikleri keşfetmemizde faydalı olacaktır. Milletın, hayali bir oluşum olduğunu ve kurgulanmasına dair görüşlerde militarizm bağlamında milliyetçiliği incelememiz açısından önem arz etmektedir. Bu nedenle ilk olarak milliyetçilik kavramını hangi yöntemle inceleyeceğiz olduğumuz militarizmi incelerken de önemli bir odak noktası olacaktır. Bu noktadan itibaren bu çalışmada

farklı milliyetçilik tanımlarını etno-sembolizm anlayışına yakın bir çerçevede ele almak militarizmin incelenmesi için bir temel sağlayacaktır.

2.2. Ulus Devlet ve Milliyetçilik

Fransız Devrimi'nin en önemli düşünürlerinden ve ateşleyicilerinden biri olarak adlandırılan Emmanuel-Joseph Sieyes 1748 yılında Fransa'nın Frejus isimli küçük bir kasabasında doğmuştur. Bir burjuva ailesinin çocuğu olarak yetişen Sieyes ailesi tarafından din adamlığına yönlendirilmiştir. Din alanında çalışmalar yürütürken, bu alanda başarılar hedefler. Kısa sürede kilise yapısı içerisinde saygınlık kazanmıştır fakat yönetenlerin başarılı kişiler değil sadece soylu kişiler olduğunu görmüştür (Ağaoğulları, 2010: 189-190). Fransız Genel Meclisi'nde temsil edilen üç sınıftan biri olan ruhban sınıfında olsa da kendini o an bulunduğu sınıfta değil, doğduğu sınıfın bir parçası olarak hissetmiştir. Sieyes'in Fransız Genel Meclisi'nin toplanmasının ardından kaleme aldığı ve 1789 yılında yayımladığı 'Üçüncü Tabaka Nedir?' (What is the Third Estate?) isimli kitabı devrimin en önemli eserlerinden biri olmuştur. Bu eserin ilk sayfasında Sieyes kitabın planının gayet basit olduğunu ve cevabını verdiği şu üç soruyu sormaktadır: Üçüncü tabaka (Tiers etat) nedir? Her şey; Politik düzende bugüne kadar ne anlam ifade etmiştir? Hiçbir Şey; Üçüncü tabaka ne olmak istiyor? Bir şey (Sieyes, 1789: 1). Sieyes'in sorduğu sorular Fransız Genel Meclisi'nde üçüncü tabakanın yani soylular ve ruhbanlar haricinde kalanların, durumunu ve isteklerini yansıtıyordu.

Üçüncü tabakanın politik düzende var olma çabası ve bir şey olma isteği beraberinde bir halk devrimini getirmiştir. Soylular nüfusun çok az bir kısmını oluşturuyor olsa da toprağın büyük bir kısmını ellerinde tutuyorlardı. Geri kalan yoksul halk ise soyluların ve ruhbanların refahı altında eziliyordu. Devrim öncesi Fransa'da ekonomik şartların iyice kötüleşmesinin faturası yine köylülere kesilmişti fakat artık sarayın giderleri ve soyluların masrafları bile halktan alınan vergilerle karşılanamıyordu (Ağaoğulları, 2010: 182-183). Halkın ezilmesinden ziyade ve ekonomik çöküş nedeni ile XVI. Lousi'nin Genel Meclis'i toplaması ve burada tüm yükü sırtlayan üçüncü tabakanın temsil edilmemesi üçüncü tabakanın kendine yeni bir kimlik bulmasını zorunlu hale getirmiştir.

Üçüncü tabakanın kimlik arayışı yankılarını ulus kavramında buldu. Sieyes üçüncü tabakanın ulus olmak için gereken her şeyi içinde barındırdığını dile getirdi. Onun sorduğu soru adeta bir meydan okuma niteliğindedir: Üçüncü tabakanın bir ulusu oluşturmak için yetersiz olduğunu kim söyleyebilirdi? Ayrıcalıklı sosyal ve politik düzen olmasaydı ulus taşıdığı değerden çok daha fazlasına sahip olacaktı (Sieyes, 1789: 2). Bu şartlar altında kendini ulus olarak nitelendiren üçüncü tabaka devrim ile beraber ulus devletinin temelini de atmıştır.

Ulus sözcüğü belirli bir bölgede oturan insanların bütünü ifade etmek için kullanılıyorken artık üstün bir siyasi birimi veya devleti ifade ediyordu (Hobsbawm, 1995: 30). Üçüncü tabakanın geçirdiği değişim, millet kavramının algılanışını da değiştirmiştir. Milliyetçilik kavramını incelerken, millet kavramının değişimi ile ilgili sorduğumuz soruların cevabının Fransız İhtilali ve üçüncü tabakanın geçirdiği değişim ile sıkı bağları olduğunun açığa çıktığını görmekteyiz.

Millet kavramındaki anlam kayması devletlerin yapısını da derinden etkilemeye başlamıştır. Artık geleneksel olarak adlandırılan tarım toplumlarından ve sınıflı yapılardan oluşan devlet modeli yerini ulus devletlere bırakmaya başlamıştır. Giddens da ulus devletlerin doğuşunun sanayi devrimi ve kapitalizmle sıkı bir ilişki içinde olduğunu fikrindedir. Ancak ulus devletlerin ortaya çıkışını ve yükselişini sanayileşme ve kapitalizm olmak üzere iki unsur üzerinden açıklamak mümkün ve yeterli değildir. Ona göre bu iki unsur ve ulus devlet modern dünyayı biçimlendirmiştir (Giddens, 2008: 12). Ulus devletlerin, yaşanan değişimlerle beraber yükselişi geleneksel devletlerde görülmeyen bazı yenilikleri beraberinde getirmiştir.

Ulus devletlerin getirdiği yeniliklerin başında eşitlik bulunuyordu. Geleneksel devletlerdeki gibi bazı kesimlere verilen ayrıcalık modern ulus devletlerinde hiçbir kesime verilmiyordu. Ayrıcalığı ve tekeli elinde bulunduran sadece yurttaşların egemenliğini elinde tutan devletti. Giddens geleneksel devletlerden kopuşun ilk özelliği olarak sınıf ayrımının ortadan kaldırılmasını göstermekteydi hatta ona göre geleneksel devlet sınıflara ayrılmış topluluklardan ibaretti. (Giddens, 2008: 8). Ulus devletinin özelliklerinin belki de en önemlilerinden biri sınıfsal farkların gözetilmemesidir.

Sınıfsal ayrımın ortadan kaldırılması ve yurttaşların eşitliğine yapılan vurgu Fransız Devrimi sırasında, yurttaşların haklarını garanti altına almak için yayınlanan belgede görülmektedir. İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi olarak adlandırılan bu belge yurttaş haklarının garantisi ve toplumsal eşitliğin talebi açısından oldukça önemlidir. İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nin ilk maddesinde insanların eşit doğduğu ve farklılıkların sadece sosyal fayda için olabileceği dile getirilmiştir. Yurttaşlık, eşitlik, ulus gibi kavramların çokça kullanıldığı bu belge, bir bakıma halk tarafından ulus devletin talebi niteliğindedir. Bildiride egemenliğin kaynağının, yurttaşlar yani ulus olduğu net bir şekilde ifade edilmiştir.

Ulus devletlerin ayırt edici özelliklerinden bir diğeri ise belirli bir bölgeyi sınırları net bir biçimde otoritesi altına almasıdır. Ulus devletlerden önce böyle bir denetim mekanizması kurulması mümkün değildi. Her devlet biçiminin bölgesel bir rolü vardır fakat ulus devletlerde sınırlar çok net bir biçimde belirlenmiştir (Giddens, 2008: 71). Tek otorite sahibi olan ulus devletlerin şiddeti kendi tekelinde tutması kaçınılmaz olarak gerçekleşti. Giddens'a göre ulus devletten önceki hiçbir toplum biçimi şiddet tekeli elinde bulundurmamıştır. Ulus devletin, yurttaşından talep ettiği ise tam ve resmi bir teslimiyet olmuştur. Bu nedenle ulus devletlerde, suç ve suçlu kavramları değişmiştir. Artık suç işleyen bir kişi yok edilmesi gereken 'sapkın' değil eğitilip, toplumla uyum göstermesi sağlanan yurttaş haline almıştır (Giddens, 2008: 243-244).

Giddens ulus devletlerin yükselişi ile dünyada askeri düzenin geçirdiği değişime dikkat çekmiştir. Ulus devletler ile askeri endüstrileşme paralel bir şekilde yükselmiştir. Savaşların endüstrileşmesi ulus devletin biçimlenmesinde kilit rol oynamıştır (Giddens, 2008: 12).

2.3. Ortak Dil ve Millet

Dil insanların çevreleri ile etkileşiminin anahtarı konumundadır. Dil aracılığı ile insanlar çevrelerini içselleştirdikleri gibi çevreleri tarafından kabul edilmektedirler. Dil vasıtası ile kültür aktarımı ve birikimi sağlanabilmekte ve tarihsel anlatılar hayat bulabilmektedir. Dilbilimci Noam Chomsky dilin, insanı diğer varlıklardan ayıran, yönüne dikkat çekmiştir. Dil insanların, kişisel ya da toplumsal olarak varlığını ortaya koyabildiği bir araç rolündedir. Dil olgusu, insanın bilişsel

yönünü öne çıkarabilen zihinsel süreçleri ile insanın özü konumundadır (Chomsky, 2001: 151). Dilin insanların zihinsel süreçlerinin bir yansıması ve diğer insanlar ile ilişkilerinin kaynağı olması, dili toplumsallaşma süreci açısından önemli bir konumda tutmaktadır. Dilin iletişimsel ve çevresel rolü, halkların uluslaşma sürecinde geçirdikleri değişimi anlamamızda faydalı olabilir. Bu nedenle halkların, uluslaşmasında dil faktörü farklı biçimlerde etkisini göstererek bazen birleştirici bazen de ayrıştırıcı bir rol oynamıştır.

Milliyetçilik kavramını ilk kez kullanmış olan, Alman şair ve düşünür Johann Gottfried von Herder, her halk kendi diline sahip olduğu gibi kendi ulusal terbiyesine de sahiptir (Anderson, 1995: 83) diyerek bir topluluğun ortak dili ile milletleşme süreci arasındaki bağı vurgulamıştır. Herder'in dile yaptığı bu vurgu, onun dili birleştirici bir unsur olarak öne çıkan yönünü göstermektedir. Dilin, uluslaşma sürecindeki bir diğer önemi ise halkın ve burjuvanın dil ile olan ilişkisinin soylulara göre daha derin olmasından kaynaklanmaktadır.

Burjuva sınıfının söz sahibi olmaya henüz başlamadığı dönemlerde, soylular konuştukları dilin dışında örgütlenmişlerdi. Millet olma sürecindeki halkların birliği için dil ne kadar önemli bir faktör ise soyluların birliği içinde bir o kadar önemsizdi. Bir soylu okuma yazma bilmeden veya diğer soyluların dilini konuşmadan statüsünü koruyup varlığını devam ettirebilmekteydi. Soylular başka bir dili konuşan soylularla evlendikleri zaman muhtemelen ciddi bir konu üzerinde konuşamıyordu ve bu durum bir sorun yaratmamaktaydı. Soylular net bir iletişim kurmak zorunda değildi çünkü soy bağı, dostluklar ve soylu kan gibi unsurlar onları bir arada tutmaya yetmekteydi. Fakat burjuva sınıfında durum farklıydı. Burjuva sınıfı var olabilmek için sürekli iletişim halinde olmak zorundadır. İki farklı şehirde ortak iş yapan iki fabrika sahibi burjuva birbirlerine bir belgeler zinciri ile bağlıdırlar ve iletişimlerini bu yolla sürdürmektedirler. Birbirleri ile kan bağı kurmalarına veya birbirlerinin kızları ile evlenmelerine gerek yoktu hatta birbirlerini fiilen tanımak zorunda da değillerdi, bağ kurmak için okur yazarlık, belgeler ve etiketler zinciri yeterliydi (Anderson, 1995: 93-94). Bu nedenle burjuva açısından okuma, yazma ve dil aracılığı ile iletişim sağlamak tek bağlantı noktası konumundaydı ve oldukça önemliydi. Burjuva üzerinde birleştirici etkiye sahip olan dil aynı biçimde olmasa da halklar içinde böyle bir misyona sahip olmuştur.

Halkların ortak bir dil çerçevesinde bütünleşmeleri uluslaşma süreci adına önemli bir faktördür. Ortak dil ve ulus ilişkisi bazı soruları beraberinde getirmektedir. Ortak bir dili olmayan, farklı dillere sahip bir halkın, millet olması mümkün müdür? Bu noktada ortak bir dile sahip olmayan halkların uluslaştıkları bazı örnekler görülmektedir. Fakat bu durumda bile o halkın bir bölümünün konuştuğu lehçe ya da dilin uluslaşma sürecinde öne çıktığını görmekteyiz. Peki ortak bir dil, bir halkın uluslaşması için tek ve yeterli ölçüt olabilir mi? Bu sorunun cevabı konunun incelendiği perspektife göre değişmektedir ve ortak dilin, bir halkı ulusa evirmek için yeterli bir ölçüt olup olmadığı konusunda çeşitli görüşler vardır.

Ernest Gellner milliyetçilik için konuşulan ortak dilin sınırlı bir ölçüt olarak alınabileceği görüşündedir. Ortak dil, kültürel farklılaşmayı beraberinde getirmiş olsa da milletlerin oluşumunu ve yapısını sanıldığı kadar yüksek düzeylerde etkilememektedir (Gellner, 1192: 87). Bazı tarihsel ve kültürel öncülerin dil faktörünün önüne geçtiği aşıkardır. Böyle bir kanaate dünyada konuşulan dillerin sayısı ile var olan milletlerin sayısını karşılaştırarak ulaşabiliriz.

Yaklaşık 8 bin farklı dilin konuşulduğu dünya üzerinde var olan ulus sayısı, yaklaşık olarak iki yüz tanedir. Eğer ortak dili millet olmanın bir ölçütü sayarsak ulus olma potansiyeli olan binlerce topluluk var demektir. Gellner, milliyetçilik üzerinde dilin etki düzeyinin düşüklüğünü göstermek için İskoçya örneğini vermektedir. İskoç milliyetçiliği üzerinde, dilin bir etkisi olsaydı eğer İskoçların bir kısmı İrlanda milliyetçisi olacakken bir kısmı da İngiliz milliyetçiliğini savunacaktı. İskoçların milliyetçiliği dil üzerinden ele almadıkları açıktır. Onlar ortak dil yerine, ortak tarihsel anlatıları milliyetçiliklerine temel almışlardır (Gellner, 1992: 87).

Yine de Gellner'in öne sürdüğü savlar, ortak dilin milliyetçilik üzerinde hiçbir etkisi olmadığı manasına gelmemektedir. Dilin, tarihsel bağlara, dini etkiye ve kültürel birikime kıyasla milliyetçilik üzerinde daha az etkiye sahip olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Her ulusun içinde farklı dil konuşan toplulukların, kendilerini o ulustan saymadığını söyleyemeyiz. Bazı topluluklar, kültürel ve dini bağlar ile dil farklılığını bastırmayı başarırken bazı topluluklar ise konuştukları ortak dil çerçevesinde bir milliyetçilik tasarlamaktadırlar. Fakat ait olduğu ulus ile dil farklılığını, bir biçimde bastırmayı başaran toplulukların sayısının daha fazla

olduğunu söyleyebiliriz. Aksi durumda şu ana kadar milliyetçilik adına yaşanan çatışmaların çok daha fazlası yaşanmış ve yaşanıyor olacaktı.

Hobsbawm ise dili bir topluluğun, millet olabilmesi için gereken üç unsurdan biri olarak saymıştır. Ulusal edebiyata sahip olan ve yönetimi ortak bir ana dil ile sürdüren halkların millet olması çok daha kolay gerçekleşecektir. Bir halkta, ortak dili kullanan, uzun süredir yerleşmiş olan bir kültürel elit var ise o halk, millet olma kriterlerinden birine sahiptir. Örnek olarak İtalya'da yaşayan toplulukların, kendilerini ait hissedebilecekleri tek bir devlet yoktu fakat ortak bir dil çerçevesinde birleşmeyi başarabildiler (Hobsbawm, 1995: 55-56). Ortak dilin, milliyetçiliğin asli unsurlarından biri olarak kabul edilmesi, halkın diğer milliyetçilik faktörleri ile ilişkisine göre şekillenebilmektedir.

Halkların millet olma süreçlerinde tarihsel, dini ve kültürel unsurların güç kaybetmesi halinde dilin asli unsur olarak karşımıza çıktığını görebilmekteyiz. Hobsbawm Arnavutluk örneğinde, ortak dilin nasıl asli bir rol oynadığını göstermektedir. Arnavutluk'ta ortak dil dışında neredeyse bütün faktörler, birleştiricilikten uzaktı. Bu nedenle Arnavutluk'ta milletleşme süreci, tek birleştirici unsur olan dil üzerinden başlamış ve devam etmiştir (Hobsbawm, 1995: 72). Arnavutluk'ta yaşayan ve bugün Arnavut olarak adlandırdığımız halklar, buldukları konum gereği hem doğu etkisinin hem de batı etkisinin altında kalmaktaydılar. Bu ikili etki kültürel ve tarihsel anlatıların birleştirici rolünü tersine çevirip ayrıştırıcı bir rol oynamasına sebebiyet vermiştir. Birçok örnekte birleştirici rol oynayan din ve dini unsurlar, Arnavutluk'taki dini ve mezhepsel farklılıklar yüzünden birleştirici konumunu kaybetmiştir. Diğer faktörlerin böylesine etkisini yitirdiği bir halk üzerinde dilin birleştirici özelliği çok daha fazla öne çıkarak, milletleşme sürecinin asli unsuru haline gelmektedir.

Modernleşme ile beraber sanayi toplumlarında insanların devletle ve diğer insanlarla olan iletişim ihtiyacının tarım toplumlarına göre oldukça fazla arttığına değinmiştik. Belge'de modernleşmenin bir sonucu olarak gördüğü milliyetçilikte iletişimin arz ettiği öneme değinerek, dilin milliyetçiliğin en asli unsurlarından biri olduğunu vurgulamıştır. Ona göre dil her ulusun erken dönemlerinde kültürel elit tarafından özenle edebiyat ve sanat aracılığı ile şiirsel bir biçimde kullanılmıştır. Toplumların bütün tarihsel birikiminin neticesini dilde bulmak mümkündür. Kültürel

elitlerde dil vasıtasıyla tarih anlatılarını ve toplumsal birikimi, uluslaşma sürecinde özenle kullanmaya çaba göstermişlerdir (Belge, 2014: 108-109). Gerek Türkiye özeline gerekse dünya geneline baktığımızda, uluslaşmanın erken dönemlerinde edebi metinler ve sanatsal anlatılar, halkın mobilizasyonu için kullanılmışlardır. Özellikle aydınların saf bir ortak dil oluşturma çabası, kültürel bağların güçlendirilmesinin yanı sıra tarihsel anlatılarında şekillendirilmesine hizmet etmiştir.

Belge başka bir perspektiften bakarak ulusların dili etkileme ve biçimlendirme çabalarına dikkat çekmiştir. Dil, halkları etkilemekte iken halklar bir millet olduğunda dili etkilemeye başlamıştır. Artık halk sınıfsal ayırmadan kurtulup, herkesin eşit olduğu bir millet haline geldiğinde, dili de standartlaştırmaya başlamıştır. Dilin standartlaşması için yapılan çalışmalar sonucunda yazım kuralları ve imla birliği ortaya çıkmıştır. Milliyetçilik ile beraber dillerin standardize edildiğini anlamamız için sözlük yazımlarına bakamız yeterli olacaktır. Avrupa’da ilk sözlük yazımları 18. yüzyılın sonunda, milliyetçilik hareketlerine paralel bir şekilde başlamıştır. Milliyetçi ideolojinin geç uğradığı Osmanlı’da ise ilk Türkçe sözlük yine Türk milliyetçiliğinin doğuşuna paralel olarak 1800’lerin sonunda yazılmıştır (Belge, 2014: 110-113). Günümüzdeki dillerin endüstri toplumlarının bir ihtiyacı olarak güncellendiği ve milliyetçilik ile beraber şekillendiğini söylememiz mümkündür. Dil ve milliyetçilik arasındaki ilişkinin tek taraflı olmaması, iki öznenin de birbirini biçimlendirmesine neden olmuştur.

2.4. Liberalizm ve Sosyalizm Bağlamında Milliyetçilik

Milliyetçilik ideolojisinin temelinde insanların kaçınılmaz olarak milletlere bölünmesi gerektiğine olan inanç yatmaktadır. Milliyetçilik farklı toplumların birbirleri ile benzer özellikler göstermesine rağmen hiçbir zaman aynı olamayacağını ve farklı ulusların var olmasının zorunluluğunu vurgulamaktadır. Bu nedenle milliyetçilik ideolojisi, ulusal farklılaşma zemininde milli değerlerin önemi üzerine inşa edilmiştir. Tanıl Bora’ya göre milliyetçiliğin, milli değerleri her şeyden üstün tutma çabası beraberinde milli değerlere zarar verecek bütün düşünce ve inançların engellenmesini en azından biçimlendirilmesini gerektirmektedir. Bu noktada eğer milliyetçiliğe zarar veren düşünce ile baş edilemiyorsa milliyetçilik o düşünceyi kendi içine soğurma çabasına girer ve böylece milli sosyalizm veya milli kapitalizm

gibi kavramlar ortaya çıkmaktadır (Bora, 2018: 11). Fakat Bora'nın ifade ettiği biçimde, bu etkileşimin tek taraflı olduğunu söyleyemeyiz. Milliyetçilik ideolojisi de diğer düşünce sistemlerinden etkilenmiş ve sonun oldukça farklı biçimlerde karşımıza çıkmıştır. Milliyetçilik ile gerek liberal milliyetçiliğin gerekse sosyalist milliyetçiliğin büyük farklara sahip olduğu görülmektedir.

19. Yüzyılın önemli bir bölümü boyunca milliyetçilik ideolojisinin, liberal eylemler ile özdeş tutulduğu görülmektedir. Fakat henüz devletleşmemiş birçok millet için milliyetçilik herhangi bir görüş ile özdeş olarak algılanmaktan uzak bir konuma sahipti. (Hobsbawm, 1999: 160). Bu tür devletleşmemiş milletlerde milliyetçilik ihtiyaca göre şekil almaktaydı yani liberal bir milliyetçi olunabildiği gibi Marksist bir vatanseverde olmak mümkündü. Bu nedenle Hobsbawm (1999: 161) milli kimliğin ve milliyetçiliğin, diğer bütün görüşleri kapsayan bir ideoloji olarak politik hayatın genel zeminini oluşturduğunu ifade etmiştir. Milliyetçiliğin bu yönüyle esnek bir yapıya bürünerek hem sosyalizmle hem de liberalizm ile iç içe geçebildiği ve varlığını bu tür bir esneklik ile sürdürebildiği görülmektedir. Fakat milliyetçilik, ilişkiye girdiği ideolojiye göre farklılaşmaktadır. Liberalizm ve sosyalizm özelinde milliyetçilik farklı değerlere göre kabul görmüş ve farklı biçimde algılanmıştır. Milliyetçiliğin, liberalizm ve sosyalizm ile girdiği ilişkide yaşadığı farklılaşma, aslında her iki ideolojinin de milliyetçiliğe bakış açısını göstermektedir. Bu nedenle milliyetçiliğin bu iki ideoloji ile olan ilişkisini incelemek için her iki ideolojinin milliyetçiliğe bakış açısını ve liberal milliyetçilik, sosyalist milliyetçilik gibi kavramların temel özelliklerini ortaya çıkarmak gerekmektedir.

Milliyetçilik, diğer ideolojilerle iç içe geçmeye müsait bir ideoloji olarak karşımıza çıkmış olsa da milliyetçilik ile harmanlanan düşüncelerde milliyetçiliğin unsurları kendini daha çok göstererek ağır basmaktadır. Milliyetçi unsurların ağır basması milliyetçilik ile liberalizmin harmanlandığı durumlar için de geçerli olmaktadır. Liberal düşünce, milliyetçilik ile bir ilişkili içine girdiğinde farklı boyutlar kazanmakta ve ortaya çıkan 'milliyetçi liberalizm' liberalizmden farklılaşmaya başlamaktadır. Liberalizmin içinde milliyetçi değerlerin ağır bastığı durumlara örnek olarak ise kendini liberal olarak tanımlayan ülkelerde bile özgürlükçü düşünce ile uyuşmayan, vatandaşlığın doğulan yere göre verilmesi ve göç politikaları gibi uygulamaların var olması gösterilebilir. (Özkırımlı, 2008: 3).

Milliyetçiliğin esas birim olarak değerlendirdiği millet kavramına liberalizmin bakış açısı, milliyetçilikteki liberal farklılaşmayı gösterdiği gibi liberalizmdeki millileşmeyi de açığa çıkarmaktadır. Heywood'a göre liberallerin millet kavramına bakış açısı kültürel olduğu kadar siyasidir. Ona göre liberalizmde milletler, kendi kaderini tayin hakkı ile biçimlenen, eşit ve ahlaki oluşumlardır (Heywood, 2013: 166). Liberalizmin millet kavramına, liberal ilkeler çerçevesinde biçimlendirdiği görülmektedir.

Liberal milliyetçiliğin kökeni Fransız İhtilali sırasında gelişen özgürlükçü fikirlere kadar götürülebilir. Liberal milliyetçiliğin sistematik olarak ilk temelini ise J. J. Rousseau'nun genel irade kavramı ile şekillendiği söylenebilir (Heywood, 2013: 174). Rousseau genel iradenin, bireylerin özel iradeleri ile çoğu zaman çeliştiğini fakat genel iradenin, özel çıkar yerine tüm halkın genel isteğini belirten bir kavram olduğunu ifade etmektedir (2013: 26-27). Rousseau yine Toplum Sözleşmesi eserinde ilk olarak bireyin özgürlüğüne ve özgürlüğün devredilemez olduğuna vurgu yaparken (2013:8), ilerleyen kısımda devletin bekası için yurttaşın ölmesi gerekiyorsa ölmeli görüşünü savunarak (2013: 32), liberal ve milliyetçi vurguları bir arada kullanmıştır. Rousseau'nun temelini attığı bu düşünce sistemi ile beraber milliyetçiliğin içinde liberal söylemler genişlemeye başlamıştır.

Liberalizm, milliyetçiliğin içinde var olan değerler ile kendi özgürlükçü değerlerini harmanlamaktadır. Böylece liberal milliyetçilik, milliyetçi değerleri liberal bir açıdan ele almaktadır. Liberalizm bireyin özgürlüğüne atıf yaparken liberal milliyetçilik ise milletlerin özgürlüğüne self determinasyon ile atıf yapmaktadır. Liberalizm bireylere eşitlik tanınmasından yanayken liberal milliyetçilik ise uluslara bir eşitlik tabanının sağlanmasından yana durmaktadır. Liberal milliyetçilik, farklı uluslar arasında rekabet ve çatışma ortamından ziyade milletlerarası hoşgörü ve anlaşma ortamını tercih etmektedir (Heywood, 2013: 175-176).

Liberalizm, milliyetçilik ilişkisi sadece değerler üzerinden ilerlememiş iki ideoloji arasında çıkar temelli bir ilişkide var olmuştur. Liberalizm serbest piyasanın güvencesini sağlamak adına adımlar attığında serbest piyasanın güvenliği için milliyetçilik oldukça elverişli bir araç haline gelmektedir. Milliyetçiliğin yarattığı ulusal güvenlik ortamı piyasalar içinde bir güven ortamı oluşturmaktadır (Coşar, 2008: 718). Örneğin Adam Smith'in 'Ulusların Zenginliği' (1997) adlı eserinde,

diğer ülkelerin saldırılarına karşı güvenliğin sağlanması ve kamu güvenliğinin sağlanması konularına birçok kez vurgu yapılmıştır. Smith piyasanın, sağlıklı işleyebilmesi için güvenlik ve güvence kavramlarının kilit rol oynadığını ifade etmektedir. Böylece liberalizmin ihtiyaç duyduğu güvenlik ortamının sağlanması için milliyetçilik önemli bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Carlton Hayes ise liberalizmin zorunlu olarak milliyetçi değerlere yönelen bir konumda olduğunu vurgulamaktadır. Hayes dünyada her ülkenin aynı anda ve aynı oranda sanayileşmediğinin bir gerçeklik olarak karşımıza çıktığını ve şayet tüm dünyada sanayileşmenin aynı düzeyde olması koşulu ile küresel bir liberalizmin uygulanabilirliğinden bahsedilebileceğini ifade etmektedir. Fakat farklı ülkeler, farklı düzeylerde endüstrileştiği için liberalizm uluslararası düzeyde değil, ulusal düzeyde uygulama alanı bulmuştur. Böylece liberalizm bağlamında ülkeler milliyetçiliği, kendi çıkarlarını ve vatandaşlarını yabancılara karşı korumak için kullanmışlardır. Ona göre bu durum da beraberinde iktisadi milliyetçiliğin doğmasına sebebiyet vermiştir (Hayes, 2010: 101-102). Liberalizm ve milliyetçilik sadece iktisadi temelde etkileşime giren ideolojiler değildir.

Liberal değerler ile milliyetçi değerler iktisadi alanın dışında da etkileşime girmektedirler. Tamir (1993) liberalizmin ve milliyetçiliğin genel yapısına ve ilkelerine yüzeysel bakıldığında bir çatışma ve uyumsuzluk görülebileceğini ifade etmiştir. Fakat iki ideoloji etkileşime girdiğinde birbirlerinin farklı yönlerini etkin bir biçimde kullanmaktadırlar. Örneğin liberal düşünce kişisel özerkliğe, bireysel düşünceye ve demokratik seçimlere vurgu yaparken, milliyetçi düşünce ise toplumsal aidiyet, sadakat ve dayanışma gibi öğeleri ön plana çıkarmaktadır. Bu açıdan yüzeysel bakıldığı zaman değerler arasında bir uyumsuzluk gözlenebilir fakat liberaller, milliyetçiliğin getirdiği aidiyet, sadakat ve kültürel bağların korunması gibi bazı temel unsurları kaynak olarak alıp liberal düşünceyi benimseyen bireylere ahlaki bir altyapı oluşturabilirler. Aynı biçimde milliyetçilerde, liberal düşüncenin vurguladığı kişisel özerkliği referans alıp bireysel hak ve özgürlüklerin kendi ulusları içinde garanti edilmesini sağlayabilirler (Tamir, 1993: 5-6). Tamir milliyetçilik-liberalizm ilişkisini ele alırken liberalizmin bir unsuru olan bireyselliğin ve milliyetçiliğin bir unsuru olan topluluğa aidiyet duymanın çelişmediğini düşünmektedir. Aksine bu iki unsurun birbirini tamamlar nitelikte olduğunu iddia

etmektedir çünkü Tamir'e göre hiçbir birey, toplumdan bağımsız düşünülemez fakat toplum içinde yaşayan bireylerin de özgürlüklerinin sağlanması gerekmektedir (Tamir, 1993: 14). Milliyetçilik ve liberalizmin birbirini tamamlayıcı özellikler göstermesi tesadüfi değildir. Temelde her ikisi de modern dönemde ortaya çıkmış düşünce akımlarıdır ve her iki düşüncenin ana misyonu da insan yaşamının özgür ve rasyonel bir zemine oturtulmasının sağlanmasıdır. Buna bağlı olarak her iki düşünce de insanın kendini yönetebileceğine, kendini ifade edebileceğine ve kendini geliştirebileceğine yönelik bir inanca sahiptir (Tamir, 1993: 16). Liberaller farklı bireyler tarafından ortaya koyulan farklı fikirlerin, inançların ve isteklerin, sosyal ilerlemeyi sağlayacağını düşünmektedirler. Milliyetçiler ise ulusun gelişiminde bireylerin farklı kişisel yeteneklerini ait oldukları ulus için kullanmasını önemli bir faktör olarak görmektedirler (Tamir, 1993: 17). Liberalizmin ilerleme için salt bireyselliğe yaptığı vurgunun benzerini milliyetçilik ideolojisinde ulusun gelişimi için bireyselliğe yapılan bir vurgu olarak görmekteyiz. Bu noktada iki düşüncede, farklı biçimlerde de olsa bireyselliğin, ilerleme ve gelişmedeki öneminin kesiştiği görülmektedir.

Sosyalist düşüncede milliyetçiliğin pejoratif bir anlam taşıdığı söylenebilir. Sosyalistler milliyetçiliği ve milli değerleri emekçileri baskılama aracı olarak görmüşlerdir. Fakat bu durum sosyalizm içinde milliyetçiliğin tamamıyla reddedildiği manasına gelmemektedir. Sosyalistler, sosyalist değerler ile örülmüş bir milliyetçiliğe olumlu bakmışlardır. Sosyalist değerlerin biçimlendirdiği milliyetçilik sosyalist düşünce içinde kendine yer bulmuştur. Sosyalist düşüncede salt milliyetçiliğin neden pejoratif bir mana taşıdığını anlamak için ilk olarak sosyalizmin millet kavramına bakış açısını incelememiz gerekmektedir. Heywood'a göre sosyalistler millet kavramını statükoyu koruyan ve sınıf ayrımına neden olan araçlardan biri olarak görmektedir. Millet doğal olmayan bir ayırım olduğu için sınıfsal çatışmayı beslemektedir (2013: 166). Sosyalizmin bu bakış açısı önemli düşünürler tarafından da dile getirilmiştir.

Marx ve Engels'in milliyetçiliğe bakış açısı bu noktada önem arz etmektedir. Komünist Manifesto da komünizmin, ulus ve ulus devleti kaldırmakla suçlanmasının gereksiz olduğu çünkü var olan ulusların ve milliyetçilik anlayışının işçileri kapsamadığı ifade edilmektedir. Marx ve Engels'e göre var olan milliyetçilik anlayışı

sadece burjuvanın hükümranlığını yansıtılmaktadır. Bu nedenle işçilerin başat unsur olduğu bir milliyetçilik anlayışıyla millet kavramı yeniden biçimlendirilmelidir (Marx ve Engels, 2011: 138). Marx ve Engels'in salt milliyetçilik ile oluşturulmuş bir millet kavramına karşı çıktıkları açıktır fakat Marx ve Engels'in milliyetçiliğe karşı olduğu söylenemez onlar Komünist Manifesto da ifade ettikleri gibi burjuvanın güdümündeki milliyetçiliği reddetmektedirler. Onların işçilerin önderliğindeki milliyetçiliği, onayladıklarını hatta gerekli gördüklerini söyleyebiliriz. İnsanların yanılığya düşerek burjuvanın güdümündeki milletlere, kapitalizmin şartları altında aidiyet hissetmeleri olasıdır (Bora, 2018: 12). Komünist Manifesto da öne çıkan milliyetçilik anlayışı hali hazırda toplulukların bu yanılığdan çıkararak burjuvanın baskısından münezze sınıfsız bir toplumun yaratıldığı millete ulaşmaktır.

Marx ve Engels işçilerin güdümündeki milliyetçiliği kabul ediyor olsalar da bu iki düşünürün milliyetçilik anlayışları oldukça farklıdır. Onlar milliyetçiliği iktisadi, sosyolojik ve politik özellikleri dahil bütün yönleri ile ele almamışlar, milliyetçiliğin içindeki çatışmaları sınıflı toplumların bir sorunu olarak değerlendirmemişlerdir (Bener, 2014: 173-174). İki düşünürün bu milliyetçilik anlayışı işçilerin verdiği sınıfsal mücadeleler ile milli mücadelelerin aynı düzeyde kabul edilmesine sebep olmuştur. Böylelikle sınıfsız bir toplum için çabalamak, ulusal çabalarla eşit düzeye de kabul edilmiştir. Marx ve Engels'in milliyetçiliği sınıfsız toplumlara ulaşmak için pragmatik bir araç olarak gördüğü gibi Lenin'de milliyetçiliği pragmatik bir devrim aracı olarak ele almıştır. Milliyetçiliğin  zellikle Avrupa'da çok uluslu imparatorlukları olumsuz etkilemesi  zerine Lenin Rusya'da devrimin başarıya ulaşması için milliyetçiliği elverişli bir araç olarak g rmuşt r. Lenin'e göre Rusya'ya bağlı olan toplulukların milli duyguları devrimin başarıya ulaşması için en etkili araçlardan biridir.

2.5. Militarist Milliyetçilik

Milliyetçilik ve militarizm kavramlarını/ideolojilerini incelerken ikisinin de modern döneme ait oldukça yeni akımlar olduğunu g rmuşt k. Milliyetçilik ve militarizmin çoğu zaman birlikte güçlendiği görülmektedir. İki ideoloji birbirleri ile sıkı bir ilişki içerisindedir. Milliyetçilik ve militarizmin i içe geçmelerinin birtakım sebepleri vardır. İki ideolojinin de Fransız Devrimi ile bağlantılı olduğunu ve bu

süreçle beraber biçim kazanmaya başladıklarını söylememiz mümkündür. Fransız Devrimi sonucunda halkların uluslaşması milliyetçiliği tetiklemiştir. Millet haline gelen halkların kurdukları ulus devletler yarattıkları halkın tamamını kapsayan ordu sistemleri ile militarizmin doğuşunu tetiklemişlerdir. O zaman milliyetçilik ve militarizm ideolojilerinin arasındaki ilişkiyi incelemeye Fransız Devrimi'nden başlamamız birçok noktayı açıklamamız için faydalı olacaktır.

Milliyetçilik kavramını incelerken milliyetçiliğin ortaya çıkışına kaynak olan Fransız Devrimi öncesindeki sosyal yapıya değinmiştik. Soylulara karşı burjuvanın desteği ile üçüncü tabakanın yani halkın ayaklanması, halkı bir millete dönüştürmüştür. Artık yapılan eylemlerin millet adına yapılması bir meşruiyet zemini oluşturmaktaydı. Milliyetçiliğin içinde ulusun meşrulaştırıcı bir araç olarak kullanmasını militarizmde kopyalamıştır (Belge, 2014: 160). Militarizm adına elverişli olan değerler milliyetçiliğin doğuşundan itibaren mevcut olduğu için militarizmin bu ideoloji ile birleşmesi daha kolay hale gelmektedir. Sadece iki ideolojinin değer yargılarının örtüşmesinden dolayı bu birliktelik gerçekleşmemektedir. Savaşlar da militarizmin milliyetçilik ile bağdaşmasına sebep olmuştur.

Fransız Devrimi'nin ardından Avrupa'da gördüğümüz gibi tüm dünyada modern ulus devletlerinin kurulması savaşlar neticesinde olmuştur. Bu nedenle tüm milletlerde orduların ve savaşların kurucu rol üstlendiğini söyleyebiliriz. Ulus devlet inşa edildikten sonra her bir ulus kendi milliyetçilik perspektifine ordulara farklı değerler vermiştir. Ulusların, orduları kurucu olarak görüp kutsallaştırması Fransız Devrimi'nin ardından ortaya çıkan halk orduları ile perçinlenmiştir (Altınay ve Bora, 2008: 140). Bu ordularda görev yapan zaten ve milliyetçiliğin etkilerini yaşayan yurttaşalar, hem milletin bir parçası olarak yurttaşlıklarını kanıtlamakta hem de askerliğe verdikleri kutsal değeri pekiştirmekteydiler.

Militarizmin milliyetçilik ile olan ilişkisi ulus devlet noktasında temeller bulmaktadır. Ulus devletler milliyetçiliği ortaya çıkardığı gibi militarizmi de doğurmuştur. Milliyetçiliğin vatan olarak adlandırdığı kara parçası/coğrafya fikri başlangıçta bir fikirden ibaretken, halkların bu fikre olan inancı ile vatan fikri politik bir hal almıştır. Yani o vatan artık uğruna savaşılacak bir nesne haline gelmiştir (Öztan, 2018: 10). Milliyetçiliğin, uluslara savaşmak için her şarta uygun bir bahane

üretmesi, milliyetçilik ideolojisini militarizm adına daha uygun hale gelmesini sağlamıştır. Bu yolla ordular, devlet içerisinde giderek güçlü ve söz sahibi olmaya başlamışlardır.

Ordu elinde bir baskı gücü bulundurmasının yanı sıra milli arzu üretmektedir. Militarizmin ürettiği arzular milliyetçiliğin içinde tekrar kurgulanarak daha güçlü ve çekici hale gelmektedir. Milliyetçiliğin içinde militarizmin kurgulanması beraberinde tüm toplumu biçimlendirmeyi amaçlayan militarizasyonu doğurmaktadır (Altınay, 2004: 3). Askeri değerlerin bütün ulusa yayılması için etkili olan yolu milliyetçilik ideolojisi militarizasyona açık kapı bırakarak sunmaktadır.

Militarizmin askerlik ile sıkı bağları olduğu aşikardır. Askerlik ise savaşla birlikte bir manaya kavuşmaktadır. Savaşın olması içinse ortada bir düşman olması gerekmektedir. Kısacası eğer ortada bir düşman yoksa askerlik manasını yitirmektedir. Bu noktada düşman olarak nitelediğimiz muhtemelen kendi ulusumuzdan olmayan diğer milletler olacaktır (Belge, 2014: 154). Milliyetçilik, askerliği dolayısıyla militarizmi bir anlama ve gayeye kavuşturmak adına etkili bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumsal ve ideolojik hedeflerden önce militarizm kendine meşru bir temel hazırlamalıdır. Militarizm haklı ve gerekli görünmek için milliyetçilik ile sıkı bir ilişki içine girmek durumundadır. Milliyetçiliğin getirdiği, her milletin kutsal ve diğer milletlere göre daha önemli olduğu inancı, militarizme düşman bulma konusunda oldukça fazla seçenek sunmaktadır.

Militarizmin milliyetçilik ile olan ilişkisi adına diğer bir gerçek ise ordunun devletin zorunlu bir kurumu olduğudur. Ordu devletin var olması gerekli ve kolayca vazgeçilemeyecek bir kurumu konumundadır. Dünyada hiçbir devlet ordusuz ve askersiz kalmayı göze alamamaktadır. Savaş en uzak ve en refah ülkelerde dahi askeri bir güç ve ordu bulunmaktadır. Ordunun devlete ihtiyaç duyduğu kadar, devletlerde var olmak için ordulara ihtiyaç duymaktadır (Belge, 2014: 157). Askerliğin devletle olan ilişkisi doğal olarak militarizmin milliyetçilik ile olan ilişkisini de güçlendirmiştir. Militarizm zorunlu olarak devlet ve vatan kavramları ile ilişkilidir. Devlet ve vatan kavramlarının en çok kutsallık kazandığı ideoloji olan milliyetçilik olduğundan dolayı militarizm en kolay milliyetçilik ideolojisi içinde kendini gösterebilmektedir.

Militarizmin insan doğasına bakışı ile milliyetçiliğin ulusların yapısına bakış açıları oldukça benzerdir. Militarizm insanların doğası gereği şiddet yanlısı ve saldırgan olduğunu kabul ederken milliyetçilikte ulusların saldırgan bir yapıda olduğunu kabul etmektedir (Özta, 2018: 45). Bu bakış açısı da iki ideolojiyi birbirleri ile uyumlu hale getiren unsurlardan bir tanesidir. Militarizm insanları saldırgan kabul edip, bazı güvenlik tehditleri ile militarizasyonu sağlamaktadır. Milliyetçilik ise diğer uluslardan gelebilecek potansiyel saldırılar karşısında bütün ulusu birlik haline getirmek için çabalamaktadır. Böylece militarizm güvenlik tehditlerini milliyetçiliğe transfer ederek, bütün ulusun güvenliğini sağlama vaadiyle kitlesel bir destek sağlamayı amaçlamaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE MİLİTARİZM

Bu bölümde Türkiye'de militarizm tarihsel süreci ve gelişim aşamaları ile incelenecektir. Türkiye özelinde milliyetçilik ve militarizm ilişkisi değerlendirilecektir. Bu değerlendirme yapılırken öncelikle Osmanlı'nın son dönemlerinde yaşanan ve cumhuriyet döneminde de varlığını veya etkisini sürdürmeye devam eden kurumlar, olaylar ve olgular ele alınacaktır. Ardından Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren militarizmle ve sivilliğin bastırılması ile ilgili olaylar bütüncül bir biçimde incelenmeye çalışacaktır.

Türkiye'deki militarist yansımaların değerlendirilmesinin ardından sivil-asker ilişkileri kuramları çerçevesinde Türkiye'deki sivil-asker ilişkileri incelenecektir. Sivil-asker ilişkilerinin boyutları ve geçirdiği değişim aktarılmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda önemli olaylar, yasa değişiklikleri ve etkiler ele alınacaktır. Sivil-asker ilişkilerinin dönüşümünde rol alan aktörlerin sürece etkisi değerlendirilecektir

1. TÜRKİYE'DEKİ MİLİTARİZMİN KÖKLERİ

Türkiye'nin modernleşme sürecinde ordu her zaman bir simge olarak göze çarpmaktadır. Türkiye'de modernleşmeyi sağlayan en önemli kurumun ordu kabul edilmesi, orduyu modernlik ve çağdaşlıkla özdeşleştirmiştir. Orduyu böyle bir konumda algılamak doğal beraberinde orduyu bir yol gösterici olarak kabul etmeye varmaktadır. Türkiye'de ordunun tek başına gelişimi sağlayan kurum olarak kabul edilmesi ise sivillerin karşısında askerlerin çok daha değerli oldukları düşüncesini topluma yaymaktadır (Öztañ, 2018: 39-40). Peki orduyu böyle bir konuma yükselten ve toplumda adeta bir pusula olarak görülmesine sebep olan şeyler nelerdir? Bu sorunun cevabı sadece yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti ile ilişkili değildir. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemleri Türkiye'de ordunun algılanışı üzerine büyük etkiler yaratmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu son dönemlerinde birçok sosyal ve ekonomik problemle karşı karşıyaydı. Bu sorunların çözüme kavuşturulamaması, mali gücün

zayıflamasını ve toprak kayıplarını beraberinde getirmekteydi. Bu sorunları çözmek için birçok geleneksel veya modern yöntem denenmiştir fakat sorunların tam olarak çözüme kavuşturulması sağlanamamıştır. Osmanlı İmparatorluğun duraklama döneminde sorunlarına çözüm arayışına ve reformlara ilk başlayan padişahlardan biri III. Selim olmuştur.

III. Selim'in reformları geleneksel biçimde yapılan reformlardan oluşmaktadır. Bu reformlar adeta modern reformların yapılacağı Tanzimat dönemine temel teşkil etmektedir. III. Selim imparatorluğun toprak kayıplarını önlemek adına yeniliklere ordu ve eğitimden başlamıştır. Yeniçerileri daha etkin bir askeri sisteme oturtmak ve orduda tekrar disiplini sağlamak için askeri alanda düzenlemeler yapmıştır. Askeri reformların sonucu nizam-ı cedit orduları kurulmuştur. 18. Yüzyılın sonuna doğru kurulmaya başlayan bu yeni ordu yaklaşık otuz bin, iyi eğitilmiş askerden oluşmaktaydı. Ordudaki askerlerin eğitimine de ayrıca özen gösterilmekteydi. Bu amaçla özellikle çoğunluğu Fransız yabancı subaylar Osmanlı'ya getirilmiştir (Zürcher, 2016: 43-44). Reformların askeri alandan başlaması bir tesadüf değildir. Bu dönemde savaşların kaybedilmesi, ordunun tekrar gözden geçirilmesine yol açmıştır. Ayrıca ordu içinde yeniçerilerin bozulan disiplinleri bu reformları adeta gerekli kılmıştır. Fakat yapılan yenilikler, kökten bir değişikliği kapsamamaktadır. Bu nedenle bu reformların geleneksel kurumları, geleneksel yöntemler ile düzenlemeye çalıştığını söyleyebiliriz. Osmanlı'ya getirilen yabancı subaylar ise batı ile etkileşimin ilk adımlarını atmış ve birçok modern reform için bir zemin oluşturmuştur.

Yine bu dönemde eğitimde önemli reformlar yapılmıştır. Fakat eğitim adına yapılan bu reformlarda yine askeri alanı düzenlemek adına yapılmıştır. Kara ordusu adına ilk mühendislik okulu 1795 yılında açılmıştır. Hali hazırda Bahriye Nezareti için var olan mühendislik okulu modernleştirilmiştir. Bunun yanı sıra ilk tıp okulunun temelini oluşturan sağlık teşkilatında da düzenlemeler yapılmıştır (Zürcher: 2016: 45). Özellikle eğitim alanındaki reformların, askeri alana bağlı olarak yapılması, Osmanlı subaylarının daha iyi eğitilmiş olmalarını sağlamıştır. Batı'da eğitim gören ve batı tekniği eğitime tabi olan subaylar, toplumun geri kalanına göre çağdaş bir kimlik kazanmışlardır.

Türkiye’de ordunun çağdaşlığı temsil etmesi ve yeniliğin simgesi olarak kendini saymasının temelini Osmanlı’da ilk modernleşme çalışmalarının ordudan başlaması olarak görülebilir. Takip eden olaylar da orduya yönelik oluşan bu algıyı güçlendirmiştir. Nizam-ı Cedid ve arkasından devam eden askeri alandaki modern reformlar Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşuna öncülük eden önemli isimlerin yetişmesini sağlamış hem de batı ile ilk temaslar askeri modernizasyon çalışmaları ile olmuştur. Askeri alanda modern reformlar ise Tanzimat dönemi ile beraber başlamıştır.

III. Selimin yapmaya çalıştığı geleneksel reformlar istenilen etkiyi yaratamamıştır. Ordu düzeninin sağlanamaması ve disiplinin iyice bozulması artık kökten değişimlerin uygulanmaya başlanmasına neden olmuştur. Bu nedenle II. Mahmud döneminde eski orduyu oluşturan yeniçerilerin yerine 1826 yılında yeni bir ordu kurulmuştur. Yeni kurulan ve Asakir-i Mansure-i Muhammediye (Muhammed’in Muzaffer Askerleri) ismini alan bu ordu Nizam-ı Cedid ordusuna göre daha modern bir yapıda kurulmak istenmiştir. Zürcher’e göre yeni kurulan bu ordu aslında Nizam-ı Cedid ordusunun modern bir şekilde yeniden uyarlamasıdır (2016: 68). Askeri alandaki modern reformları yine eğitim alanındaki reformlar takip etmiştir. Yapılan eğitim reformlarının büyük bir bölümü yine askeri reformlar ile bağdaşacak şekilde tasarlanmıştır.

II. Mahmud döneminde, kurumların geleneksel yöntemler ile yenilenmesinin başarısız olduğu anlaşılmış ve eski kurumların yerine modern kurumlar açılmış ve halihazırda bulunmayan kurumlar batılı aydınlar Osmanlı’ya getirilmek suretiyle kurdurulmuştur. Öyle ki II. Mahmut Osmanlı’nın uluslararası düzene ayak uydurması amacı ile bütün geleneksel kurumları kaldırmış ve Osmanlı yönetim geleneğinde oldukça önemli bir yeri olan sadrazamlık makamının yerine modern kabine getirilmiştir (Kınlı ve Kınlı, 2020: 77-78). 1827 yılında Osmanlı’nın ilk modern tıp okulu kurulmuştur. Kurulan bu okul sivil değil askeri bir tıp okuludur. Tıp okulunun yanı sıra Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucularını ve en önemli aydınlarını yetiştirecek olan Kara Harp Okulu 1834 yılında kurulmuştur (Akyüz, 2008: 143-148). Bu dönemde askeri eğitim kurumlarının beraberinde sivil okullarda açılmıştır fakat bu sivil okullar görece daha az etkili alanlarda ve daha düşük eğitim seviyelerinde kurulmuştur. Zürcher’in de ifade ettiği gibi Osmanlı İmparatorluğu’nda

modern eğitim öğretim mevzu bahis olduğu zaman askeri kesim öteki bütün kesimlere göre ağır basmaktaydı (2016: 74). Modern eğitim kurumları açılmış olsa da yetiştirilecek hem sivil hem de askeri öğrenci bulmak, zor olmuştur çünkü modernleşme temel öğretimden değil de yükseköğretimden başlamıştır.

Osmanlı'da ulema tarafından verilen eğitim, temel düzeyde dini bilgilerden oluşmaktaydı. 1800'lü yıllarda bilgi ve cehalet kavramlarının algılanışı Osmanlı ulemasında, batıya göre oldukça farklıydı. Ulemanın bu dönemde bilgisizlik ile mücadele anlayışı, halkın Bektaşiliğe yönelişini engellemekten ibarettir. Halkın bilgilendirilmesi ise halkın Müslümanlığa yeniden yöneltilmesiydi. Fakat Osmanlı'da özellikle sağlık ve teknik alanlarda yetişmiş insan gücüne duyulan ihtiyaç modern eğitim sisteminin ve bilimlerin uygulanmaya başlanması zorunlu hale getirmiştir. Yeni kurulan eğitim kurumları askeri yapıda kurulmuş olsalar da yetişenler genellikle askeri olmayan toplumun ihtiyaç duyduğu alanlarda kullanılmıştır. Örneğin kurulan askeri mühendislik okulundan mezun olan mühendis subaylar Medine'ye su yolu yapımı ve Osmanlı'nın birçok noktasında yol yapımı için görevlendirilirken, Askeri Tıbbiyeden mezun olan doktorlar, salgın hastalıklarla mücadelede görev yapmışlardır. Fakat ilk ve ortaöğretim düzeyinde modern eğitimin verilmemesi modern yüksekokullarda okuyacak öğrenci bulunmasını zorlaştırmaktaydı. Öğrenci kaynağının sağlanması için zamanla ilk ve ortaöğretim kurumları da çağdaş hale getirilmeye başlanmıştır. (Berkes, 2012: 184-186). Modern askeri okulların kurulmasında, askeri faktörler kadar toplumsal faktörler de etkili olmuştur. Bu durumun bir tezahürü olarak, askeri okullardan sağlanan çıktının halkın ihtiyaçları doğrultusunda kullanılması gösterilebilir.

Askeri okullardan mezun olan subaylar daha teknik ve nitelikli eğitime ulaşabildikleri için sivillerden ayrılıyorlardı. Özellikle Anadolu'nun ve Rumeli'nin farklı kesimlerinden toplanan öğrenciler, aldıkları eğitim ve kurdukları ilişkilerle, toplumun geri kalanından farklılaşıyordu. Subayların çoğu yurtdışında eğitim almışlardı ve yabancı dile hakimlerdi. Bu durum ilerleyen zamanlarda bir askeri elitin ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Karpas, 2006: 62-63). Subayları halktan yetiştirmek ve iyi eğitim vermek savaşlarda alınan yenilgilerin azaltılarak, ordunun güçlendirilmesi maksadı ile yapılmıştır. Fakat halktan subay yetiştirmek, yüksek maliyetler doğurduğu ve fazla zaman aldığı için Osmanlı'da ordu modernize

edilirken tercih edilmemiştir. Bunun yanı sıra Osmanlı elitinin halka güvenmemesi, subayların halkın içinden seçilip yetiştirilmemesine neden olmuştur. Osmanlı maliyeti daha düşük olan ve çok daha az zaman alan kölelerden veya sarayda eğitim görenlerden subay yetiştirmeyi tercih etmiştir. Fakat yetiştirilen bu subayların askerliği bir meslek olarak görmeyip, politika ve bürokrasi içerisinde yükselmek amacıyla bir araç olarak kullanmaları, ordunun düzenini ve gücünü düşürerek, savaşlarda yenilgiler alınmasının nedenlerinden birini oluşturmuştur (Berkes, 2012: 190-191). Böylece daha çok vakit olsa da halktan subaylar yetiştirmek, daha güçlü ve disiplinli bir ordu için neredeyse gerekli hale gelmiştir. Subayların halkın içinden seçilerek iyi bir eğitimle yetiştirilmesinin askeri kültürü etkilediği söylenebilir. Böylece Osmanlı'da askeri elit kültürün ordu içerisinde yerleşerek geliştiğini ve Türkiye Cumhuriyeti'ne askeri elit sınıfın miras kaldığını söyleyebiliriz.

Dünyada yaşanan bazı gelişmeler ile beraber Osmanlı İmparatorluğu gücü tekrar merkezi yönetimde toplamak adına reform hareketlerini hızlandırmıştır. Bunun sonucunda ise 1839 yılında Tanzimat Fermanı ilan edilmiştir. Yaşanan gelişmelerin başında milliyetçilik düşüncesinin Osmanlı üzerindeki etkisi gelmektedir. Milliyetçilik hareketlerinin yıkıcı etkilerinden kaçınmak için birçok ulusu bünyesinde barındıran Osmanlı İmparatorluğu bazı önlemler alma yoluna gitmiştir. Tanzimat öncesi uygulanan reformlar içinse kurumsal bir alt yapı oluşturulmaya çalışılmıştır (Topuz, 2009: 46-48). Tanzimat Fermanı'nın en önemli özelliklerinden biri ise Müslüman olmayan azınlık kesimlerin milliyetçilik düşüncesi ile beraber ayrılıkçı hareketler sergilememesi için Müslüman olmayanlara da askerlik yapma görevi yüklemesidir. Böylece Osmanlı'da zorunlu askerlik sistemi Tanzimat Fermanı ile uygulanmaya başlamıştır (Zürcher, 2016: 84-85). Osmanlı halkının gözünde önemli bir yeri olan ve dini duygular ile kutsallaştırılan askerlik böylece tüm halkın yerine getirdiği sıradan ve zorunlu bir görev haline gelmiştir. Fakat sadece Müslüman halkın askere alınması ile ilgili Niyazi Berkes'in dikkat çektiği nokta ise Müslüman halkın askerliğe bakış açısı ile ilgilidir. Osmanlı'da sadece Müslüman olanların askerlik hizmeti sunmaları, Müslüman halk için ağır bir yük haline gelmişti. Askerlik süresinin uzun olmasından dolayı askerlikten kaçış çok fazlaydı. Askerlik hizmetinin genellikle on beş sene gibi uzun bir süre olması, halkın askerliğe karşı bir tutum sergilemesine neden olurken, güçlü ve disiplinli bir ordu kurulmasının da

önüne geçmekteydi (Berkes, 2012: 191-192). Zorunlu askerliğin inanç gözetilmeksizin bütün tebaaya uygulanması, Müslüman halka ait bir ayrıcalığın kaldırılması olarak algılanabilse de aslında halk için zorlayıcı bir sürecin azaltılmasına da öncülük ettiği söylenebilir. Böylece Osmanlı hakkında bulunan tüm erkeklere zorunlu kılınan askerlik uygulamasının ilk uygulaması bu dönemde yapılmaya başlamıştır. Osmanlı'da reformlar sadece askeri alanla sınırlı kalmamış askeri alanın yanı sıra toplumsal alanda da reformlar gerçekleştirilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan herkesin eşit olarak kabul edileceği ve buna yönelik muamele göreceği temelinde oluşturulan Tanzimat Fermanı bu yönüyle Fransa'da 1789 yılında yayımlanan İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'ne benzer niteliktedir. İkisi de adalet, eşitlik ve hakları güvence altına almayı amaçlamıştır. Fakat ikisinin arasındaki temel fark İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi halk tarafından bir devrim ile kabul ettirilmiş, Tanzimat Fermanı ise bizzat hükümdar tarafından yayımlanmıştır. Tanzimat Fermanı imparatorluğu milliyetçi hareketlerden korumak için yayınlanmışsa da tüm halka getirdiği askerlik yükümlülüğü ile Fransız Devrimi'nin ardından kurulan halk ordularının temelini Osmanlı İmparatorluğu'nda atmıştır.

Tüm halkın askerlik görevi üstlendiği zorunlu askerlik uygulamaları militarizm açısından özellikle askeri değerlerin toplumda yer edinebilmesi için önemlidir. Osmanlı'da zorunlu askerliğin özellikle halkın eşitliğini vurgulamak için uygulanması Türkiye Cumhuriyeti'nde ideolojinin militarizasyonu açısından önem arz etmektedir. Militarizasyon birçok araç ile etkileşim içerisinde olsa da zorunlu askerlik en önemli araçlardan biridir. Tanzimat Fermanı ise bütün halka zorunlu askerliği getirdiği için Türkiye'nin militarizasyonu anlamamız için oldukça önemli tarihi olay olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tanzimat Fermanı'nın devamı niteliğinde sayılabilecek 1856 yılında yayımlanan Islahat Ferman'ı ise halkta Osmanlılık fikrinin yayılmasını ve eşitliğin pekişmesini amaçlamıştır. Fakat Islahat Fermanı Osmanlı halkında aksi bir durum yaratarak ayrılıkçı hareketleri tetiklemiştir. Osmanlı'da Müslüman halk batı baskısı ile ayrıcalıklarının elinden alındığını düşünerek merkezi yönetime karşı tepki göstermiştir (Mardin, 1991: 16-17). Yaşanan bu gelişmeler eğitim için yabancı ülkelere gönderilen sivil ve askeri öğrencileri de etkilemiştir. Burada öğrenim

görenler Batı fikir akımlarının ve reformlar ile yaşanan gelişmelerden etkilenerak çeşitli şekillerde örgütlenmişlerdir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun özellikle Batı'nın askeri alandaki ilerlemelerini takip etmek için gönderdiği ve yeni bir fikir kuşağı oluşturan öğrenciler (Mardin, 1991: 18) Avrupa'da çeşitli biçimlerde fikir toplulukları oluşturmuştur. Bu topluluklardan biri ise uzun süre Osmanlı üzerinde etkili olmuş Jön Türklerdir.

Jön Türkler Osmanlı'da kurulan bir fikir hareketi olsa da daha sonra bu hareketin merkezi Paris olmuştur. Jön Türklerin çoğu sivil kişilerden oluşmuştur. Jön Türkler daha sonra ortaya çıkacak olan İttihat ve Terakki isimli cemiyeti fikirsel açıdan önemli ölçüde etkilemiştir. İttihat ve Terakki askeri tıp okulunda okuyan öğrencilerin ilk olarak İttihad-ı Osman adıyla kurdukları ve kuruluşu 1889 yılına denk gelen gizli bir örgüttür (Akşin, 1980: 14-16). İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) üyeleri arasında askeri eğitim almış birçok kişi vardı. Bunun nedenleri arasında Osmanlı'da modernleşmenin askeri alandan başlamış olması ve bu amaçla askeri eğitimin daha modern olması gösterilebilir. Batı tarzı bir eğitim gören askeri öğrencilerin bu dönemde farklı fikirlere ve etkileşime daha açık olduklarını söyleyebiliriz. Ayrıca Osmanlı'nın bu dönemlerde sorunlarını aşamaması, eğitilmiş, aydın kesimi çözüm arayışlarına itmiştir.

Zürcher II. Abdülhamit'in güçsüz yanlarından biri olarak kendi desteklediği eğitim modelinden yetişmiş sivil ve asker kişilerin sadakatini sağlayamamış olmasıdır. Bu kuşaktan yetişen kişiler muhalif kesimi oluşturmaktaydı. Osmanlı'nın o döneminde en iyi eğitim kurumları olan ve önemli kişiler yetiştiği askeri tıbbiye ve Harbiye'de öğrenim görenler henüz öğrenci iken Jön Türklerin fikirleri ile tanışıyorlardır. Liberal düşüncelerden etkilenen bu kuşağın saltanata bağlılığı giderek azalmaktaydı (Zürcher, 2016: 135). Özellikle bu kuşaktan yetişen subaylar gelecekte II. Abdülhamit'in baskıcı rejimine karşı çıkacaklardır.

II. Abdülhamit, askeri okullardan yetişmiş iyi eğitilmiş subaylardan kurulu bir ordu için çabalamaktaydı. Bu nedenle askeri öğrencilerin iyi eğitim alabilmesi için askeri okulların niteliğini artırmaya çalışmıştır. İronik bir biçimde II. Abdülhamit'in niteliğini arttırmaya çalıştığı askeri okullar, ona ve saltanatına karşı muhalefetin merkezi haline gelmiştir. (Kınlı ve Kınlı, 2020: 79). Bu okullardan mezun olan genç

kuşak II. Abdülhamit'e karşı birçok oluşum içine girmiş ve ona karşı muhalefet etmiştir.

Bu genç kuşağın II. Abdülhamit'e karşı muhalif olmak için önemli kayda değer gerekçeleri mevcuttu. Bu gerekçelerin başında sultanın uyguladığı baskı rejimi gelmekteydi. Baskının yanı sıra imparatorluğun büyük toprak kayıpları yaşaması ve bunun önüne geçilememesi sultana karşı oluşan muhalefetin önemli nedenlerinden biriydi. II. Abdülhamit genç subaylardan ve donanmadan endişe etmekteydi. Abdülaziz'i tahtan indirmede önemli rol oynayan subayların aynı durumu kendisine de yaşatacakları düşüncesi ile donanmanın ve subayların özellikle askeri etkinliklerini oldukça kısıtlamıştı. II. Abdülhamit'e karşı muhalefetin diğer bir nedeni ise Osmanlı'da subay ve sivil bürokrat profiline değişmesidir. Askeri okullarda okuyanların birçoğu halkın içinden yetişen ve merkezden olmayan öğrencilerden oluşmaktaydı. Hariciye başta olmak üzere diğer bakanlıklarda çalışmak üzere yetiştirilen taşralı olmayan öğrencilerin gördükleri özel muamele bu noktada önemliydi. Askeri öğrencilerin, eğitimler ve meslek hayatları boyunca, özel eğitim gören sivil öğrencilerle aynı statüye sahip olamamaları, bu kuşağın muhalif düşünceler ile etkileşime geçmesinde önemli bir rol oynamıştır (Akşin, 1980: 18-19). II. Abdülhamit'in genç subaylara karşı duyduğu kuşku ve subayların muhalif düşünceleri giderek artmaktaydı. Sultan kendisini tahttan indirmek için harekete geçebilecek her adıma önlem almak istemekteydi.

II. Abdülhamit'in bu kuşkucu yaklaşımı beraberinde muazzam büyüklükte bir istihbarat toplama eylemine dönüşmüştü. Bu durum devlet dairelerini işleyemez hale getirmişti. Böylesine bir istihbarat ağı beraberinde rüşvet ve devlet dairelerinde gereğinin kat kat fazlası kişinin çalışmasına neden olmuştu. Üstelik sultan eğitilmiş subayların özgürlükçü ve kendisine muhalif düşüncelerinden haberdardı. Bu nedenle ordu içinde çekirdekten yetişmiş alaylı subayları daha önemli görevlere getirmekteydi. Bu durum eğitim görmüş mektepli subaylar ile alaylı subaylar arasında çatışmaların baş göstermeye başlamasına sebebiyet vermiştir. Ordudaki bu sorunlar ve eğitilmiş genç kuşağın memnuniyetsizliği beraberinde II. Abdülhamit'e karşı tepkilerin zirveye ulaşmasına neden olmuştur (Zürcher, 2016: 126-127). Yaşanan tüm bu gelişmeler Jön Türklerin ve İttihat Terakki Cemiyeti'nin 2.

Meşrutiyete giden yolda Abdülhamit'e karşı sert tavır almasına neden olmuş ve anayasanın tekrar yürürlüğe konmasına sebep olmuştur.

Osmanlı'nın ilk anayasası olan Kanun-i Esasi II. Abdülhamit tarafından askıya alınmıştı. 29 yıl boyunca yürürlükte olmayan anayasa İttihat ve Terakki başta olmak üzere muhalif cemiyetlerin ayaklanması ile tekrar yürürlüğe konmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti, balkanlarda başlattığı ayaklanma ile hürriyet ve meşrutiyet istemiştir. Ayaklanmayı bastıramayan II. Abdülhamit istekleri kabul edip Kanun-i Esasiyi tekrar yürürlüğe koymuştur (Mardin, 2008: 40-43). İttihat ve Terakki Cemiyeti ikinci meşrutiyetin ilanı ile giderek güç kazanmaya başlamıştır. Anayasanın tekrar yürürlüğe girmesi ile İttihat ve Terakki Cemiyeti siyasi alanda oldukça güçlü konumlar elde etmiştir.

İttihat ve Terakki'nin elde ettiği bu güç Osmanlı'da askerlerin aktif olarak siyasetin içinde bulunmalarının zirve noktasını oluşturmuştur. Osmanlı'da darbe olarak nitelendirilebilecek askeri müdahalelere her zaman rastlanmaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu'nda tarih boyunca sekiz padişah askeri müdahale ile tahtan indirilmiştir (Zeyrek, 2014: 44). Fakat ikinci meşrutiyetin ilanından sonra askerlerin siyasette etkisinin farklı biçimde artmasının iki nedeni gösterilebilir. Bunlardan ilki Osmanlı'da askerlerin halihazırda müdahale tecrübeleri olması ve aynı kuşağın farklı olaylarda sultanı etkileme güçlerini görmüş olmalarıdır. İkinci olarak ise meşrutiyetin ilanını mümkün kılan olayın üçüncü ordunun genç subaylarının doğrudan başlattığı isyan olmasıdır. Bu iki neden meşrutiyet ile beraber kurulan mecliste askerlerin siyasi olarak baskın olmak istemelerinin sebebi olarak gösterilebilir.

İttihat ve Terakki II. Mesrutiyet'in ilanı ile beraber kurulan mecliste büyük bir gücü elinde tutmaktaydı. Fakat İttihat ve Terakki bu güç ile iktidarı alabilecekken hemen iktidara gelmeyi seçmedi. İttihat ve Terakki yüksek mevkileri almamış fakat elinde bulundurduğu güç ile kendini denetleyici olarak konumlandırmıştı. Cemiyet denetlemenin yanı sıra kendini Kanun-i Esasi'nin gözeticisi olarak addediyordu (Ahmad, 1999: 32). 1908 yılında mecliste iktidarı Ahrar Fıkrası almış olsa da mecliste çoğunluğu İttihat ve Terakki sağlamıştır (Dündar, 2008: 55). İttihat ve Terakki Cemiyeti on yıl boyunca bazen denetleyici olarak bazen de iktidar olarak Osmanlı yönetiminde söz sahibi olmuştur. Fakat İttihat ve Terakki'nin 1908 yılındaki

kadroları genç ve tecrübesizdi. Cemiyetin çoğunluğunun genç olması nedeni ile kadroları, yüksek rütbeli olmayan subaylar ve düşük dereceli memurlar oluşturmaktaydı. Bu nedenle ilk dönemlerinde yeteri kadar etkili olamadılar (Akşin, 1980: 84). Osmanlı'da otoritenin göstergesi hala yaşlı olma ve halkın gençlerin yönetiminde olmasına sıcak bakmayacağı bir gerçeklik olarak İttihatçıların karşısında durmaktaydı. Bu nedenle yüksek rütbeli subayların ve paşaların cemiyete destek vermesini sağlamak politik sahada güç kazanmalarına imkân tanıyacaktı.

Yüksek rütbeli subayların desteğinin alınması siyasette ordunun etkisini tamamen değiştirmiştir. 1909 yılına kadar askerler politikada birincil düzeyde etkili değildi fakat yüksek rütbeli subayların siyasete katılımı ile askerler Osmanlı siyasetinde ağırlıklı söz sahibi olmaya başlamışlardır. Fakat bu dönem, siyasette askerlerin artan etkisi bazı aydınları hatta yüksek rütbeli subayları bile rahatsız edici boyutlara ulaştırmıştır. Meşrutiyet döneminin önemli gazetecilerinden biri olan ve İttihat Terakki ile yakın ilişkileri bulunan Hüseyin Cahit (Yalçın) Tanin Gazetesinin 26 Ekim 1909 tarihli baskısında kaleme aldığı yazıda askerlerin politikaya karışmamalarını ve geri planda durmaları gerektiğini dile getirmiştir (Karaman, 2014: 6-7). 5. Ordu'nun başındaki Gazi Osman Paşa, bu dönemde orduda görev yapan subayların siyasete müdahil olmalarından rahatsızlık duyduğunu dile getirmiştir (Ergin, 2017: 432). Bu dönemde askerlerin politika ile ilgilenmesi yasaklanmış olsa da etkili olmamıştır.

Askerlerin politikada artan etkinliği 31 Mart Olayı ile iyice perçinlenmiştir. 1909 yılında İstanbul'da hükümete karşı çıkan ayaklanmalar ordunun politik konumunun şekillenmesinde büyük rol oynamıştır. 2. Meşrutiyetin ilk yıllarında özellikle batıcı fikirlerden rahatsızlık duyan kesimler hükümetlere tepkiler göstermişlerdir. Genellikle tarikat liderlerinin ve ulemanın etrafında toplanan ve şeriat kurallarının uygulanmasını isteyen kesimler, taleplerini ve rahatsızlıklarını dile getirmişlerdir. Dönemin gazetelerinden biri olan Volkan Gazetesi çevresinde örgütlenen kesim özellikle Jön Türklerin fikirlerine karşı ortak bir tutumla tepki göstermekteydi (Zürcher, 2016: 149). Miladi takvimde 13 Nisan 1909'a denk gelen tarihte İstanbul'da bir ayaklanma başlamıştır. Askeri bir ayaklanma olarak başlayan olaylar daha sonra toplumsal bir ayaklanmaya dönmüştür. 31 Mart Olaylarında isyancı askerler, medrese öğrencileri ve ulema toplanarak şeriat için ayaklanma

başlatmışlardır (Ahmad, 1999: 61). Bu olaylar neticesinde meclis istifa etmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti ise özellikle İstanbul'da oldukça güç kaybetmiştir.

İttihat ve Terakki İstanbul'da güç kaybetmiş olsa da balkanlarda hala güçlüydü. Olayların şiddetlenmesi ile beraber Balkanlarda ayaklanmayı bastırmak için yardım toplayan İttihat ve Terakki subayların önderliğinde birlikler toplanmıştır. On bir gün kadar süren kanlı olaylar Hareket Ordusu adı verilen Mahmut Şevket Paşa'nın komutasındaki İttihat ve Terakki'ye bağlı düzenli birlikler tarafından bastırılmıştır. 22 Nisan'da İstanbul'a gelen Hareket Ordusu isyanı çok fazla zorlanmadan bastırılmıştır. İsyân bastırıldıktan sonra isyancılar yargılanmış ve sıkı yönetim ilan edilmiştir (Zürcher, 2016: 150-151). Sıkı yönetimin ilan edilmesi beraberinde askeri baskı rejimini de getirmiştir. Askerler bu durumun siyasilerin beceriksizliğinden kaynaklandığını düşünmekteydiler. Askerlerin bu düşüncesi doğal olarak politikacıların baskılamasına neden olmuştur. Fakat Hareket Ordusu'nda bazı önemli askerler, ordunun politikaya müdahil olmasına tepki göstermekte ve karşı çıkmaktaydı.

Hareket Ordusu'nun bağlı olduğu 3. Ordu komutanı Mahmut Şevket Paşa askerlerin siyasi eylemlerinden rahatsızlık duymaktaydı. Mahmut Şevket Paşa kendisinin ve bağlı birliklerinin İttihat ve Terakki adına gelmediklerini, politik bir amaçları olmadığını; sadece Kanun-i Esasi'yi korumak ve düzeni tekrar sağlamayı amaçladıklarını söylemiştir. O dönem Hareket Ordusu'nda görev yapan Mustafa Kemal de ordunun politikadan uzak durması gerektiğini sık sık dile getirmekteydi. Mustafa Kemal'de askerlerin politikaya müdahil olmaması gerektiğine inanmaktaydı (Ahmad, 1999: 67). Buna rağmen hem düşük rütbeli subayların hem de düşük rütbeli subayların bir kısmı siyasete müdahil olmuşlardır. 31 Mart Olayı'nın ardından askerlerin politikadaki etkinlikleri çok fazla artmıştır.

İsyânın bastırılmasının ardından olayların sorumlusu olarak görülen II. Abdülhamit tahttan indirilmiştir (Akşin, 1980: 141). II. Abdülhamit'in tahtan indirilmesi ile beraber Osmanlı'nın yönetimi adeta İttihat ve Terakki'ye kalmıştır ama bu dönemde İttihat ve Terakki'nin sivil kanadı değil askeri kanadı güç kazanmıştır. Osmanlı'nın idaresi artık askerlerin elindeydi fakat askerler devlet yönetimi konusunda tecrübesiz olduğu için idareyi sivillere devrederek, güçlü bir denetleyici olarak politik yaşamı kontrol etmeye başlamıştır (Ahmad, 1999: 69). Bu

dönemden itibaren ordunun, İttihat ve Terakki'nin bile önüne geçtiğini söylemek mümkündür.

Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'ndan mağlup çıkması ve işgallerin başlaması üzerinde Osmanlı'da birçok grup ve cemiyet çıkış yolu aramaya koyulmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti ise bu dönemde arka planda direnişleri örgütleyerek tekrar iktidara geçmeyi amaçlamaktaydı. Savaşın kaybedilmesinden ise İttihat ve Terakki sorumlu tutulmaktaydı bu nedenle fiili olarak varlık göstermeleri mümkün değildi. Cemiyet I. Dünya Savaşı'nın ardından tasfiye edilmiş ve ardından kurulan Karakol Cemiyeti ile bağlantılı biçimde varlığını sürdürmüştür. Mustafa Kemal'in kurtuluş için planı ise elde kalan bölgelerdeki Türk nüfusunu bir ulus haline getirerek Anadolu merkezli bir mücadele vermektir. İttihat Terakki'nin yine de Anadolu üzerinde etkisi vardı fakat bu etkinin milli mücadeleye zarar veren yönleri de mevcuttu. Karakol Cemiyeti, İttihat ve Terakki bağlantısı nedeniyle tasfiye edilmiştir (Demirel, 2003: 70-79). Böylece Atatürk ve başlattığı direniş Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna giden yolu açmıştır.

II. Mahmut döneminden itibaren yaşanan tarihsel sürecin sonucunda ordu Osmanlı modernleşmesinin en önemli kurumlarından biri haline gelmiştir. Osmanlı'da her zaman önemli bir konuma sahip olan ordunun konumu ve önemi milli mücadele dönemine kadar artarak devam etmiştir. Osmanlı'nın son dönemlerinde askerlerin siyasete olan etkisini kesin bir şekilde militarizm olarak nitelendirmek mümkün değildir çünkü militarizm kavramı modern döneme ait bir kavramdır. Militarizm sadece askeri etki ile alakalı değildir ideolojik ve sosyolojik boyutlara da sahiptir. Osmanlı'nın bu dönemlerinde de militarizm için uygun bir ideolojik ve sosyolojik ortamın varlığından bahsetmemiz mümkün değildir. Bu dönemi militarizm olarak nitelendirilmemek bile gelecekte Türkiye Cumhuriyeti'nde militarizmin ortaya çıkmasına güçlü temeller sağladığı açıktır.

Osmanlı'da modernleşmesinin askeri eğitimden başlaması gelecekte aydın insanların birçoğunun askerlerden çıkmasına neden olmuştur. Modern askeri eğitim alan bu kuşaklar, Kurtuluş Savaşı ile kurulan Cumhuriyetin kazanılmasında ve yönetimin sürdürülmesinde önemli görevler üstlenmişlerdir. Asker ağırlıklı yöneticiler ile kurulan yeni cumhuriyette asker kökenli siyasetçiler ve askerlik görevlerine devam eden subaylar ile birlikte askerlik mesleği çok daha değerli ve

kutsal kabul edilmeye başlamıştır. Tüm dünyada savaşlar aracılığıyla, militarizmin ve milliyetçiliğin yükselişinin aynı döneme denk gelmesi Türkiye’de militarizm için oldukça uygun bir alt yapı hazırlamıştır.

Orduların sahip olduğu kurumsal kültür, genel olarak uzun bir dönemde şekillenmektedir. Tarihte yaşanan olaylar ve ordunun bu olaylardaki konumu kurumsal kültürün oluşmasındaki en büyük etkilere sahip faktörlerden biridir. Türk Ordusu da oldukça güçlü bir kurumsal kimliğe ve kültüre sahiptir. Türk Ordusunun cumhuriyet dönemi boyunca kendini konumlandığı noktanın, bu kültürde saklı olduğunu söyleyebiliriz. Bu nedenle Osmanlı’da askeri modernleşmenin başladığı dönemden itibaren ordu ve siyaset ilişkilerini incelemek, cumhuriyet döneminde ordunun algılanışı anlamamız için oldukça önemlidir. Ordunun kendine görev bilerek sivillere bırakmadığı birçok meselenin köklerini Osmanlı’nın son dönemlerinde bulmak mümkündür.

Türkiye Cumhuriyeti’nde görülen militarist eğilimlerin tarihsel bir süreç ile ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemleri tek başına Türk Militarizmini şekillendirmiş olmasa bile Türk militarizminin biçim ve zihniyetinin oluşumunda çok büyük rol oynamıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılışının ardından, cumhuriyetin ilk yılları ve tek parti dönemi de Türk militarizminin biçimlenmesinde etkili olmuştur.

1.1. Erken Cumhuriyet Dönemi

Millî mücadelenin ilk yıllarında devletin yönetimi ordu ve asker odaklı olmuştur. Savaş zamanı uygulanan model daha hızlı karar almayı hedeflemiştir. Millî Mücadele için hayati önemde olan ordu ekseninde şekillendirilen bu model yönetimde askerlere önemli yetkiler vermekteydi. Böyle bir modelin oluşmasının nedenleri arasında birden çok cephede fiili savaşın olması ve mücadeleyi başlatanların askeri okullarda okumuş iyi eğitilmiş kişilerden oluşmasıdır.

Millî mücadele döneminde uygulanan modelde Genelkurmay Başkanlığı ve Millî Savunma Bakanlığı ayrı ayrı iki bakanlık olarak tasarlanmıştır. İki bakanlık arasında hiçbir astlık-üstlük ilişkisi bulunmuyordu. Ordunun başında ise başkumandan sıfatı ile Mustafa Kemal bulunmaktaydı. Genelkurmay Başkanlığı ve

Millî Savunma Bakanlığı görevlerini ise Mustafa Kemal'in en güvendiği iki isim yürütmekteydi. İsmet (İnönü) Paşa Genelkurmay Başkanı olarak görev yapmaktaydı. Millî Savunma Bakanlığı görevini ise Fevzi (Çakmak) Paşa yerine getirmekteydi. Uygulanan sistemde ordu ana konumdaydı. Bütün ülkenin idaresi ordu aracılığı ile sağlanmaktaydı. Ordunun ana konumda olmasının birçok nedeni bulunmaktaydı.

İlk olarak ordu Kurtuluş Savaşı'nda en fazla ihtiyaç duyulan kurum konumundaydı. Ülkenin idaresi ve savaşların finansmanı için gerekli olan vergiler ordu ile toplanmaktaydı. Öte yandan savaş için insan kaynağını askere alma yolu ile ordu sağlamakta ve takip etmekteydi. Halihazırda dışarıdan birçok düşman ile yapılan savaşlarda içeride yaşanacak ayaklanmalar büyük bir tehlike oluşturmaktaydı. Ortaya çıkan iç isyanlar da ordu vasıtasıyla bastırılmaktaydı (Bayramoğlu, 2017: 61). Savaş döneminde ordunun bu denli öne çıkması, meclisin etkinliğini düşürmekteydi çünkü savaş gibi önemli bir tehlikenin varlığı gerekçe gösterilerek tüm sivil görüşler ikinci plana atılabilmekteydi. Zaten o dönemde görev yapan birçok asker 2. Meşrutiyet Dönemi'nde sivil siyasi otoritelere karşı güvensizliği vardı. Bu yüksek rütbeli subaylar ortada kurtuluşun söz konusu olduğu bir savaşta inisiyatifi sivil siyasi otoritelere bırakma konusunda pek hevesli değillerdi.

Askerlerin ve asker kökenli olan kişilerin, halk arasında saygınlığı yüksekti. Örneğin Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy gibi isimler halk üzerinde büyük etkilere sahip isimlerdi. Bu yüzden, askerlerin etkisi 1. Meclis'te çok yüksekti. Devam eden savaşlar da askerlerin siyaset üzerindeki etkisini giderek arttırmaktaydı. Bu etki 1. Meclis Dönemi'nde alınan kararların ordu odaklı alınmasını kaçınılmaz hale getiriyordu. Alınan kararlarda ordunun ve askerlerin düşünceleri hesaba katılıyordu. Bu dönemde ordu adeta politika üzerinde onaylayıcı bir kurum olarak bulunmaktaydı.

Askeri vesayet 1. Meclis döneminde var olduğunun en büyük göstergelerinden biri hem asker olarak görev yapan hem de siyasi görev yürütenlerin sayısıdır. Bu dönemde hem asker olup hem de siyasi veya bürokratik görev yapanların sayısı 18'dir (Tunçay, 1981: 115-116). Birinci Meclis döneminde görev yapan toplam vekil sayısı 437'dir. Birinci Mecliste görev yapan vekillerin çoğunluğunu memurlar oluşturmaktaydı. Tüm vekiller hesaba katılıp mesleklerine

göre sınıflandırıldıklarında Birinci Meclis'te en çok askerlik mesleğini icra edenlerin bulunduğu görülmektedir. 437 vekilin 60 tanesi askerdir ve askerler oran olarak Birinci Meclisin %13.7'sini oluşturmaktadır (Demirel, 2003: 149). Birinci Meclis'te vekillerin mesleklere göre çoğunluğunu askerlerin oluşturmasına rağmen askerlerin oranı yine de çok fazla değildir. Vekillik görevi yürüten askerler ile beraber, yönetimin önemli noktalarında askerler görev yapmaktaydı.

Birinci Mecliste iki grup bulunmaktaydı. Birinci Grup iktidarı temsil ederken İkinci Grup muhalefeti temsil etmekteydi. İktidarı oluşturan Birinci Grup'ta yaklaşık her yedi vekilden biri askerdir. Bunun yanı sıra askeri vesayetın yerleşmesinin en büyük etkenlerinden bir diğeri ise yönetici kadroların neredeyse tamamının, askerlerden oluşması olarak gösterilebilir. Muhalefeti temsil eden İkinci Grup'ta da askerler çoğunluğu oluşturmaktaydı. Birinci Meclis'te askerlerin nitelik ve nicelik olarak üstün olmaları, zaten savaş durumunda önemli olan ordunun, politika üzerinde daha fazla baskı kurmasına sebep olmaktaydı.

Bu yıllarda siyaset dışında birçok önemli kamu görevini askerler yapmaktaydı. Yüksek kademeli memurlukta olduğu gibi diplomaside de askerlerin ağırlığı hissedilmekteydi. Valilik, büyükelçilik gibi görevleri yerine getiren askerler mevcuttu. Örneğin Kemalettin Sami (Gökçen), Muhittin (Akyüz) Paşa gibi isimler hem asker hem de büyükelçi olarak görev yapmaktaydı. Kazım (Dirik) Paşa İzmir valisi olarak görev yapan bir askerken, Naci (Tınaz) Paşa ise Sivas valisi olarak görev yapan bir askerdir (Tunçay, 1981: 115-116). Siyaset haricinde, yüksek kademeli memurluklarda askerlerin bulunması, militarizm adına uygun bir zemin hazırlanmasına oldukça fazla katkıda bulunmuştur. Militarizmin özü gereği sivil alanlarda, askeri baskının olması gerekmektedir ve cumhuriyetin ilk yıllarında sivil alanlarda asker yöneticilerin bulunması, bu baskının bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Yönetimin neredeyse bütün kritik ve önemli noktalarında askerlerin bulunması Türkiye Cumhuriyeti'nde militarizasyon için geniş bir saha sunmaktadır.

Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasının ardından, bazı önemli isimler artık halk ve ordu tarafından daha çok saygı görüyorlardı ve neredeyse yeni rejimin mihenk taşları haline gelmişlerdi. Bu isimler Gazi Mustafa Kemal, Fevzi Paşa ve İsmet Paşa'ydı. Zaten bahsettiğimiz üzere bu isimler kurtuluş savaşının yöneticileriydiler. Yeni kurulan cumhuriyetle beraber, Fevzi Paşa Genelkurmay Başkanlığı görevine

getirilmiştir. Belge'ye göre Fevzi Paşa'nın Genelkurmay Başkanlığı görevine getirilmesinin nedeni ordu üzerinde nüfuzunun bulunmasıdır. 19. Yüzyıl'ın son çeyreğinden beri ordunun politik faaliyetlerinin bulunması, ordunun başında sözü geçen birinin olmasını gerektiriyordu. Eğer ordu yeni rejime karşı politik bir eyleme kalkırsa, zaten savaşımlardan yeni çıkmış ülkenin buna dayanması çok zor olurdu (Belge, 2014: 608-609). Mustafa Kemal bu nedenle ordunun başına Fevzi Paşa'yı getirmiştir. Henüz cumhuriyetin ilk yıllarında bile ordunun faaliyetlerinden çekinilmesi, tarihi süreç içindeki bir dizi olayın sonucudur çünkü ordu Osmanlı İmparatorluğu'ndan beri siyasi olaylarda çok fazla yer almıştır. Böyle bir durumda ordunun kontrolünün sağlanması büyük önem kazanmaktadır. Ordunun kontrolünü ve yeni rejime karşı güvenini kazanmak adına bir dizi hukuki düzenleme yapılmıştır. Meşrutiyet döneminden itibaren ordu üzerinde yapılan düzenlemeleri Türkiye'de militarizmin tohumu kabul edersek, yapılan bu yeni düzenlemelerin ise Türkiye'de militarizmin ilk tomurcukları olduğunu söyleyebiliriz.

Osmanlı'dan itibaren süregelen ordunun siyasete müdahalesi Türk aydınlar tarafından yadırganmamıştır. Ordunun politikaya müdahil olması ve askeri eylemler gerçekleştirilmesi adeta olağan bir durum olarak algılanmıştır. Vatanın bekasının öne sürülmesi ordu müdahalelerinin kolay bir şekilde meşru taban bulmasına imkân tanımıştır (Kayalı, 2018: 46-47). Fakat politikaya askeri etki olmasının doğuracağı olumsuz sonuçları göz önünde bulundurulmamıştır. Bu nedenle askeri etkinlik ve müdahaleler adeta normal kabul edilmiştir. Cumhuriyet döneminde de bu durum devam etme eğilimi göstermiştir.

Ordunun politikaya taraf olmaması ve apolitik kalması gerektiği düşüncesi ilk defa net bir biçimde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın (TCF) kurulması ile dile getirilmiştir. 1924 yılının başında ve ilerleyen aylarında tek parti olan Halk Fırkası, Rauf (Orbay) Bey'in başında bulunduğu muhalif kesimine yönelik baskılar artmaya başlamıştır. Baskıların iyice artması ile beraber muhaliflerin güç kazanması artık başka bir parti içerisinde örgütlenmeyi zorunlu kılmaya başlamıştır. Bu nedenle 1924 yılının sonlarına doğru Rauf Bey önderliğinde otuz iki millet vekili Halk Fırkası'ndan ayrılarak yeni bir parti kurmuştur. Böylece yeni kurulan muhalif partinin ismi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası olmuştur (Zürcher, 2016: 250). Bir muhalefet partisinin kurulması ile Türkiye'nin politika tarihinde önemli değişimler

yaşanmıştır. Bu değişimlerin militarizm bağlamında önem arz ettiği nokta ise ordunun siyaset ile münasebetinin tartışılmaya başlanması olmuştur.

Ordunun siyaset ile ilişkisinin kesilmesine yönelik düşünceler İkinci Meclis ile beraber konuşlmaya başlamıştır. Önceden böyle bir düşünce dile getirilmemişti fakat bazı gelişmeler ordunun politika ile olan ilişkisinin tartışılmasına sebep olmuştur. Fakat ordu ve politika ilişkisi demokratik kaygılar ile dile getirilmemiştir. Cumhuriyetin kurucu kadrolarının ve Halk Fırkası'nın ordu ile olan ilişkisi değinildiği üzere ordunun aktif olarak politikada söz sahibi olmasını beraberinde getirmekteydi. Bu dönemde ne muhalif kanadı temsil eden İkinci Grup ne de diğer muhalif hizipler ordunun desteğini sağlayamamıştır (Kayalı, 2018: 45). Aksine ordu iktidarın destekçisi olduğu için muhalif gruplar adına bir tehdit unsuru olarak var olmuştur. Fakat Halk Fırkası'ndan ayrılan muhaliflerin birçoğu askeri görevleri devam eden subaylardan oluşmaktaydı. Muhaliflerin başında bulunan Rauf Bey'de ordu üzerinde güç ve söz sahibi olan bir askerdi. Rauf Bey'in yanı sıra milli mücadelede önemli görevler üstlenmiş bazı önemli subaylar muhalif yeni partiyi desteklemekteydi.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın çabaları neticesinde ordunun siyaset ile ilişkisi bağlamında bazı gelişmeler olmuştur. Muhalif kanadı destekleyen Kazım Paşa ve Ali Fuat Paşa'nın 1924 yılında askerlikten istifa etmeleri önemli bir gösterge olmuştur. Yine Mustafa Kemal'in orduda görev yapan asker vekillerden, askeri görevlerinden istifa etmelerini istemesi, Kazım Paşa ve Ali Fuat Paşa'nın istifalarına karşılık yapılmış bir hamle olduğu söylenebilir (Kayalı, 2018: 47-48). Halk Fırkası'nın ordunun desteğini almaya devam etme çabası ile muhalif kesimin bu desteği kesme çabası bazı çatışmaları beraberinde getirmiştir. Mustafa Kemal'e yönelik düzenlenmeye çalışılan ve tarihte İzmir Suikastı olarak bilinen olayın ardından muhalif parti suikastı müdahil olduğu gerekçesi ile kapatılmıştır. O dönem yurt dışında bulunan Rauf Bey hariç neredeyse bütün Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın vekilleri tutuklanmıştır (Zürcher, 2016: 258). İzmir suikastı ile muhalif vekillerin yanı sıra İTC'nin bütün yandaşları tasfiye edilmiştir.

Muhalefetin sindirilmesi ve tasfiyesi ile beraber tek parti olarak Halk Fırkası kalmıştır. TCF'nin kurulması ile beraber Halk Fırkası isminin başına cumhuriyet sözcüğünü ekleyerek Cumhuriyet Halk Fırkası adını almıştır. Cumhuriyet

sözcüğünün vurgulanarak parti isminin başına koyulmasının parti ile rejimin ilişkilendirilmesinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Nitekim ordunun cumhuriyetle özdeşleştirilme çabaları, bir yandan da ordunun parti ile olan bağlarını güçlendirme çabası içermektedir. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın tek parti olarak muhalefet olmadan yoluna devam etmesi belirli bir ölçüde otoriter yönetimi kaçınılmaz kılmıştır. Otoriter yönetimlerin ise militarizmi beslediği aşıkardır. Hatta Mahçupyan'a göre militarizmi doğuran otoriter anlayıştır ve militarizm sadece otoriter kalıplar içerisinde bir manaya kavuşmaktadır (Mahçupyan, 2017: 120). Tek Parti İktidarı ile gelişen otoriter ortamda Türk Militarizmi var olmuş ve güç kazanmaya devam etmiştir. Fakat Türkiye'de militarizmin güçlenmesi Tek Parti döneminin ardından çok partili politik düzende de kendine yer bulmasından kaynaklanmaktadır. Demokrat Parti döneminde de ordunun koruyucu ve partiler üstü konumu yadırganmamış, bu durum neredeyse doğal olarak kabul edilmiştir. Fakat çok partili dönemden önce Tek Parti iktidarı döneminde yapılan düzenlemelerin militarizm ile olan ilişkilerinin incelenmesi önem arz etmektedir.

Tek parti döneminde Atatürk'ün ortaya attığı Türk Tarih Tezi tezler ordunun konumunun güçlenmesinde etkili olmuştur. Türk Tarih Tezi'nde milliyetçiliğe yapılan vurgu militarizm için kök salınabilir yeni bir alan ortaya çıkarmıştır. Tarih tezinde Türklerin savaşçı olduklarına dair yapılan vurgu, savaşın resmi kurumu olan ordunun güçlenmesine ve sivil alan üzerindeki etkisini arttırmasına sebep olmuştur. Türkiye'de ulus bilincinin arttırılması adına ordunun ve milli değerlerin yüceltilmesi, askeri aydınların adeta sorgulanamaz olmalarına sebep olmuştur. Belgeye göre bu gelişmelere rağmen ordu tek parti döneminde militarist eylemler gerçekleştirmemiştir. Ordu rejimle ve parti ile uyumluydu ve Cumhuriyet Halk Fırkası'na bir sorun çıkarmamaktaydı (Belge, 2018: 611). Tek parti dönemi boyunca ordu ve siyaset ilişkisinin yatay bir düzlemde ilerlediğini söyleyebiliriz. Fakat bu uyum ve yatay ilerleme militarizmin olmadığını anlamına gelmemektedir. Bu dönemde ordu ile siyasi iktidarın uyum içinde olmasının nedeni ordunun bir sivil kontrol mekanizmasına tabi olması değildir, sadece parti ile ordunun çıkarlarının örtüşmesidir.

Atatürk'ün ordunun siyasete karışmaması gerektiği yönündeki fikirlerinin yanı sıra orduyu politik amaçlar için kullandığına yönelik düşüncelerde vardır. Mustafa

Kemal'in askerlerin siyaset üzerindeki tahakkümlerini sonlandırmak amacı taşımadığını ve orduyu muhalifleri tasfiye aracı olarak kullandığı örnekler mevcuttur. Özellikle devrimleri gerçekleştirirken orduyu bir tehdit aracı olarak kullanmıştır (Kayalı, 2018: 42). Bu bakış açısı ile ele alındığında 1927 yılında yapılan düzenleme ile askerlerin istifa etmedikçe vekil olamamaları, orduyu siyasetten uzak tutmak amacı ile yapılmadığı söylenebilir. Asıl amacın milli mücadelede görev yapmış, saygın fakat Mustafa Kemal'e muhalif olan etkili paşaların askeri bir müdahalede bulunmasının engellenmesi olarak değerlendirilebilir. Askerler fiili olarak politika içinde yer almamış olsa bile birçok yönden iktidarı desteklemeye devam etmişlerdir.

1930'lu yılların başında ise Türkiye'de Kemalizm olarak adlandırılan ideoloji ortaya çıkmış ve hem devletin hem de ordunun resmî ideolojisi haline gelmeye başlamıştır (Köker, 2009: 97). Kemalizm Atatürk'ün yaptığı devrim ve reformlar çerçevesinde Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ideolojisi olarak nitelendirilen, şaşmaz olduğuna inanılan ilkeler bütünü olarak tanımlanabilir. 1930'lu yıllardan itibaren yani tek parti döneminde oldukça fazla kullanılmaya başlamıştır. Ekonomiden, eğitime kadar neredeyse bütün kamusal alana nüfuz eden Kemalist ideoloji en büyük etkilerinden birini ordu üzerinde göstermiştir. Özellikle tek parti döneminde ordunun Kemalizm ile bağdaşması ordunun konumu üzerinde önemli etkilere sahip olmuştur.

Türkiye'ye de yenilikleri oturtarak batılılaşmayı amaçlayan Kemalizm devrimci bir niteliğe sahiptir. Devrimci özelliğinin yanı sıra Kemalizm uygulamada otoriter özellikler göstermiştir. Tunçay'a göre özellikle din ile ilgili konularda yapılan düzenlemelere gelebilecek tepkiler, başka bir yöntem olmadığı için zor kullanılarak bastırılmıştır (Tunçay, 2009: 96). Kemalizm'in öngördüğü dinamiklerin toplumda yerleştirilmesi amacıyla otoriter yönetimin yine ordu vasıtası ile uygulandığı görülmektedir.

Türkiye'de ordu, Kemalist ideolojiye vasilik ettiği düşüncesini taşımaktadır. Resmî ideolojinin tek ve gerçek kollayıcısı olarak ordu, siyasi alanda kendine rol biçmektedir. Türkiye'de ordunun Kemalizm ile olan tek bağlantısı onun vasiliğini yapmak değildir. Vasilik görevinin yanı sıra kendine atfettiği siyaset üstü konumla sivil siyasiler için denetleyici bir rolü olduğu inancını taşımaktadır (Cizre, 2017: 135-136). Aslında ordunun kendini modernleşmenin öncüsü olarak görmesinin en önemli

kaynaklarından biri de Kemalist ideoloji ile kurduğu bağıdır. Kemalizm nihayetinde devrimleri, batılı idealleri ve yenileşmeyi temsil eden bir ideoloji olarak kendini göstermiştir. Orduda kendini bu ideoloji çerçevesinde kurguladığı için devrimler ve modernleşme ile kendini özdeşleştirmiş.

Osmanlı'nın modernleşme sürecini ele alırken ordunun, modernizasyonu için yapılan düzenlemelerin, tekil olarak askerlerin ve kurum olarak ordunun kendini modernleşmenin ana aygıtı olarak gördüğünü ele almıştık. Halihazırda modernleşme ile ilişkili bir kurum kültürüne sahip olan ordunun Kemalizm ile bağ kurması bu noktada kolay olmuştur. Ordu kendini modernliğin bir göstergesi olarak saymasının yanı sıra resmî ideolojinin vasiliğini üstlenmiştir. Ordunun ve subayların saltanata olan sadakatinin cumhuriyet rejimine evrilmeye çalışıldığı dönem ile ordunun Kemalist ideolojiye bağlılık duyması aynı döneme denk gelmektedir.

Tek parti döneminde ordunun yeni kurulan cumhuriyet rejimine ve partiye bakış açısı çok önemliydi. Askerlerin bu yeni rejime bağlılıklarının sağlanması gerekmektedir. Subayların birçoğu askerliğe Osmanlı İmparatorluğu'nda başlamışlardı. Mesleklerine padişaha bağlı olarak başlayan bu askerlerin bağlılıklarının cumhuriyete evrilmesi rejimin başarısı için çok önemliydi. 1935 yılında çıkarılan Ordu Dahili Hizmet Kanunu'nun da ordunun cumhuriyete bağlılığını sağlamak amacı ile hazırlanan maddeler mevcuttur. Kanununun 34. Maddesi ile Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak görevi orduya verilmiştir. Bu görev ile ordunun, bağlılığı kazanılmak istenmiştir fakat bu maddenin kullanılması ile askeri vesayete yasal bir zemin oluşmuştur.

Ordu Dahili Hizmet Kanun'u 1961 yılında TSK İç Hizmet Kanun'u adı altında yenilenmiştir. Bahsi geçen 34. Maddenin hükümleri ise 35. Maddede aynen tekrar edilmiştir. Ordu yine cumhuriyet rejiminin koruyucusu olarak nitelendirilmiştir. Bu kanun maddesi 2013 yılında değiştirilene kadar üzerinde oldukça fazla tartışılmıştır. Askeri vesayete ve müdahalelere yasal dayanak hazırladığı gerekçesi ile eleştirilmiştir. Zira askeri darbelerin yapıldığı dönemlerde, eylemi gerçekleştirenler gerekçe olarak 35. Maddeyi öne sürmüşlerdir.

Türkiye Cumhuriyeti'nde rejimin kanunen koruyucusu olarak ordunun tanımlanmasının, militarizme yasal bir imkân vereceği aşıkardır. Ordu, sivil alana müdahale ederken, rejimi koruduğunu iddia edecektir ki bu sadece askeri darbeler

vasıtası ile gerçekleşmemektedir. Böyle bir durumda ordu cumhuriyeti korumak adına neredeyse her sivil kuruma, askeri bir vasi atama eğilimine girmesi muhtemeldir. Nitekim gelişen süreçte vaziyet böyle olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nde önemli bütün sivil alanlarda ordunun baskısı hissedilir olmuştur. Sencer'e göre bahsi geçen madde ile ordu, siyasal partilerin ve hükümetlerin üzerinde resmi olmayan ideolojik bir konuma erişmiştir (Sencer, 2018: 145). Ordunun ideolojik olarak böyle bir konumda kalması sivil-asker ilişkileri bakımından uzun zaman tartışmalara neden olmuştur.

Orduya böyle bir yetkinin verilmesi 1935 yılı adına makul görülebilir çünkü askerlerin yeni cumhuriyete karşı bağlılıklarını sağlamak o dönem adına oldukça hayati bir meseleydi. Orduya bu yetkinin Türkiye'de salt militarizmi ve askeri vesayeti güçlendirmek adına verildiği söylenemez. Nitekim o dönemde cumhuriyetin kurucularının, militarist olmadıklarını söyleyebiliriz. Belge'ye göre Mustafa Kemal cumhuriyet ve kazanımların ordu vasıtası ile ayakta durduğunu biliyordu fakat bu durumun kalıcı olmamasını ümit ediyordu. Amacı sık sık dile getirdiği gibi Türkiye'yi batılı devletlerin düzeyine çıkarmaktı ve bu nedenle ordunun, devlet idaresinde ana unsurlardan biri olarak var olmasına taraftar değildi. Mustafa Kemal'in militarist eğilimleri olmadığına bir diğer göstergesi ise sürekli sivil bir imge çizmesidir. Hitler, Stalin, Mussolini gibi liderler neredeyse hiçbir askeri geçmişleri olmamasına rağmen, askeri imgelerle donatılmış karizmalarını, sürekli giydikleri askeri üniformalar ile süslemekteydiler. Aksine hayatı askerlik ile geçmiş ve çok önemli askeri zaferlere sahip Mustafa Kemal siyasi alanda üniforma ile bulunmamış böyle bir imaj çizmemiştir. Siyasi hayatında hiçbir zaman sivil duruşundan vazgeçmemiştir (Belge, 2014: 609-610). Bu dönemde Mustafa Kemal'in vekil olmak isteyen üst rütbeli subaylardan ve generallerden askerlik görevlerinden istifa etmelerini istemesi önemli bir göstergedir. Tartışmalı olsa da bu isteği ile sivil siyaset üzerinde askeri baskının oluşmasını engellemeyi hedeflediği söylenebilir (Cizre, 2017: 141). Mustafa Kemal'in koruduğu sivil simgeler güçlü birer mesaj niteliği taşımaktadır. Mustafa Kemal'in militarizme sıcak bakmadığının tek göstergesi bahsi geçen sivil duruş değildir. Morris Janowitz bazen orduların, ülkelerin modernleşmesinde başat rol oynayabileceklerini vurgularken, örneğini Türkiye üzerinden sunmaktadır. Türkiye'de modernleşmenin ordu aracılığı ile

sağlandığını fakat Atatürk'ün cumhuriyet kurulduktan sonra orduya koyduğu sınırın önemine vurgu yapmaktadır. Janowitz, Atatürk'ün vekil olarak görev yapan subayların silahlı kuvvetlerdeki görevlerinden ayrılmaları konusunda ısrarcı olduğunu belirterek Atatürk'ün bu konuda düşüncelerinin net olduğunu söylemektedir (Janowitz, 1964: 10). Mustafa Kemal dışında diğer önemli isimlerinde militarist bir görüşe sahip olmadıklarını söyleyebiliriz.

Mustafa Kemal ile beraber İsmet Paşa ve Fevzi Paşa'nın yönetimdeki etkinliğinden bahsetmiştik. Bu etkileri göz önüne alındığında onların militarist görüşler taşımaları halinde Türkiye'de militarizm çok daha güçlü bir şekilde karşımıza çıkabilirdi. İsmet Paşa ve Fevzi Paşa'nın da militarist görüşler taşımadıklarını söyleyebiliriz. Cizre'ye göre onların orduya attıkları değer ve gösterdikleri özen militarist olmalarından ziyade ordunun rejim için muhalefet olmasının yıkıcı sonuçlarıdır. Onlarda ordunun cumhuriyete bağlanmasını sağlamayı amaçlamışlardır. İsmet İnönü Cumhurbaşkanlığı görevini yürütürken Genelkurmay Başkanlığı'nı başbakana karşı sorumlu hale getirmesi (Cizre, 2017: 140-143), ordunun kontrolü için önemli bir adımdır. Yine bu dönemde Fevzi Çakmak emekliye ayrılmıştır ve bu olay Fevzi Çakmak ile İsmet İnönü arasında iplerin gerilmesine neden olmuştur (Çiftçi, 2019: 970). Fevzi Çakmak emekli edilmesinin ardından İnönü'ye muhalefet etmiştir. Çakmak orduda sözü geçen ve saygınlığını koruyan biri olmasına rağmen, muhalefeti ordu aracılığı ile yapmamıştır. Neredeyse bütün hayatını ordu içinde geçirip, politikada tecrübesi olmamasına rağmen siyasete atılmış ve siyasi olarak İnönü'ye muhalefet etmiştir. Fevzi Çakmak'ın militarist görüşleri mevcut olmuş olsaydı orduyu siyasiler üzerinde baskı kuracak şekilde mobilize edebilirdi fakat o demokratik yollar ile siyasi hayatını sürdürmeyi tercih etmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun en önemli üç isminin militarist görüşlere sahip olmaması Türkiye'de militarizmin gelişmesini ve güçlenmesini engelleyememiştir. Tek parti dönemi boyunca ordunun siyasete taraf olmadığına yönelik imaj çizildi fakat ordunun siyaset üzerinde etkiliydi. Ordunun siyaset üzerinde tahakküm kurduğu anlarda bile bunun siyasi kaygılar ile değil vatanın iyiliği adına yapıldığı mesajı verilmek isteniyordu (Sencer, 2018: 144). Ordunun apolitik olduğu mottosunu askerler dışında ordudan güç alan tek parti içindeki

hiziplerde vurgulamıştır. 1927 yılına kadar hem millet vekili olmak hem de orduda görev yapmak mümkün olmuştur. Bu dönemde ordunun siyaset üzerindeki tahakkümü zaten aşıkardır fakat daha sonra emekli olan askerler, askerliği bırakıp siyasete devam eden vekiller ve ordu yanlısı siviller, orduyu partilerin ve hükümetlerin üstünde bir konumda tutmaya çabalamışlardır.

Ordunun 30'lu yıllardan itibaren cumhuriyetin resmî ideolojisi olarak kabul edilen Kemalizm'i benimsemesi ile cumhuriyet ile beraber gerçekleştirilen inkılapların uygulanması ve korunmasında da önemli rol oynamıştır. Ordunun, yasa ile yeni rejimin koruyucusu olarak tanımlanması ile rejime karşı çıkan ayaklanmalar ordu tarafından bastırılmıştır. İnkılapların uygulanması ve İstiklal Mahkemeleri'nin yaptırım gücüne sahip olması ordu ile sağlanabilmiştir. Ordunun rejime bağlılığı sağlanmıştır fakat ordunun sadakatının sağlanması beraberinde askeri vesayeti ve militarizmi getirmiştir. Tek parti yıllarından itibaren ordu her zaman Türkiye siyasetinde söz sahibi olmaya çalışmış, söz sahibi olmak istemediği zamanlarda bile siyasi kararların ordunun onayı alınarak uygulanmasını beklemiştir.

Tek parti yıllarında ordunun gücü ve etkisi zayıflamıştır. Cumhuriyet Halk Partisi'ne muhalif bir siyasi partinin bulunmaması ve devlet ile partinin bütünleştirilme çabaları CHP'nin ilk yıllara nazaran daha güçlü bir konum elde etmesine imkân tanımıştır. Elde edilen bu güç ile ordu ikinci plana atılmış ve ordunun etkisi böylece zayıflamaya başlamıştır. Fakat bu durum çok uzun sürmemiş ve çok partili hayata geçiş ile ordu tekrar siyaset üzerinde güç kazanmaya başlamıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye savaşın taraflarından biri olmasa da ordunun önemi artmıştır.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'de tedbir amaçlı ordu kalabalık tutulmuştur. Türkiye Savaşa katılamamış olsa da ordusunda bulunan insan sayısını katbekat yükseltmiştir. Bu dönemde herhangi bir seferberlik ilan edilmemesine rağmen asker sayısı arttırılmıştır. Savaş başlamadan önce silah altında bulunan asker sayısı yaklaşık 120 bin civarıydı. Savaş başlaması ile beraber bu sayı 1,5 milyona kadar yükseltilmiştir. Yine savaş döneminden önce Millî Savunma Bakanlığı'nın bütçeden aldığı pay yüzde 30 iken bu pay İkinci Dünya Savaşı sırasında yüzde 50'ye yükseltilmiştir (Zürcher, 2016: 293). Orduda bulunan askerlerin sayısının artması ile

askeri harcamalarda artmaya başlamıştır. Aktif bir savaşın var olması ordunun genişletilmesini zorunlu kılmaktaydı.

İktisadi bakımdan zorlukların yaşandığı bir dönemde, orduda çok fazla asker yer almaktaydı. Bu dönemde ordunun genişlemesine ve sayısal değerler bakımından büyümesine rağmen Türkiye’de özel bir militarist yapının hâkim olmadığı söylenebilir (Belge, 2014: 611). Türkiye’de tek parti döneminin sonuna kadar sivil ve asker arasındaki denge sabit kalmıştır. Çok partili döneme geçiş ile beraber, ordu siyasete daha çok müdahil olmaya başlamıştır.

1.2. Çok Partili Dönem

İkinci Dünya Savaşı’nın ardından tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de demokratik hareketler hız kazanmıştır. Savaşın ardından diktatörlüklerin ağır bir darbe alması ve demokrasilerin dayanaklılığını adeta tescillemesi ile birçok ülke demokrasisini sağlamlaştırma çabasına girmiştir. Türkiye’de 1940’lı yılların ortalarında tam ve sağlam bir demokrasi kurma çalışmalarına başlamıştır. Fakat Türkiye’nin demokratikleşmesi için atılan adımların sadece iç etkenlere bağlı olmadığı ve bu süreçte dış etkenlerinde önemli rol oynadıklarını söylemek mümkündür.

1945 yılında savaştan dünyada sözü geçen güç olarak çıkan ABD birçok ülke için rol model olmaya başlamıştır. Türkiye’nin Sovyetler Birliği ile olan dostluk antlaşmasının süresi dolmuştu. Fakat Sovyetler Birliği antlaşmayı yenilemek için birtakım şartlar öne sürmüşlerdi. Türkiye’nin İkinci Dünya Savaşı’na müdahil olmaması sebebi ile Sovyetler Birliği ile arası zaten açılmıştı. Sovyetler Birliği ile ilişkilerin kötü olması Türkiye’nin bu dönemde ABD ile yakınlaşmasının başlıca nedenlerinden biri olmuştur (Zürcher, 2016: 306). Türkiye 1945 yılında Birleşmiş Milletler bünyesine kurucu üye olarak dahil olmuştur. Türkiye’nin kurucu ülkeler arasında olmasının bedeli ise demokratikleşmeydi. Türkiye BM’ye katılarak adeta demokratikleşeceğinin garantisini vermekteydi. İsmet İnönü’de demokratikleşmenin kaçınılmaz olduğunun farkındaydı (Belge, 2014: 614). Böylece dışardan gelen etkenlerle ile Türkiye demokratikleşme adımları atmaya başlamıştır. Fakat demokratikleşme için tek baskı dışarıdan gelen baskıdan ibaret değildir.

Türkiye’de demokratikleşme adımlarının atılması için içeride de birtakım etkenler mevcuttu. Türkiye’de cumhuriyet rejimi halk için iyi sayılabilecek gelişmeler sağlayamamıştı. Kentlilerin, askerlerin ve memurların rejimden hoşnut olduğu söylenebilir fakat kırsal kesimde yaşayan halk rejimden pek hoşnut değildir. Halkın eğitime, elektriğe ve sağlık hizmetlerine ulaşımı çok sınırlıydı. Yeni rejimin halkın hayatına pek fazla bir gelişme katmadığını söyleyebiliriz. Halk hizmetlere ulaşamıyordu fakat devlet tarafından daha çok baskıya maruz kalmaktaydı. Jandarma teşkilatının güçlendirilmesi ile rejimin, halkın üzerindeki denetimi artmaktaydı. Kırsal kesimde yaşayanlar vergi tahsildarlarından bunalmış vaziyetteydi (Zürcher, 2016: 303-304). Tek parti yönetimi de halkın hoşnutsuzluğunun farkındaydı ve bu hoşnutsuzluk demokratikleşme adına içeriden itici bir güç olarak etki göstermiştir. İç ve dış etkenlerin oynadığı rol ile Türkiye’de demokratikleşme çabaları başlamıştır.

Ordu bu noktada yaşanan gelişmelerden etkilenmekteydi. İlk olarak ordu modern teknolojiden yoksundu ve birtakım ekonomik zorluklar ile mücadele etmek zorundaydı. ABD’den gelen askeri yardımlar bazı eksiklikleri gidermiş olsa bile birçok subay ABD’ye karşı bağımlı hale geldiğini düşünmekte ve bu durum orduda bir hoşnutsuzluğu beraberinde getirmiştir. Yine tek parti rejiminin son dönemlerinde askeri okullardan mezun olan öğrenci sayısı artmış ve özellikle alt kademedeki bulunan subayların sayısı gerekenden fazla olmuştur. Bu durumun çözümü için ise yeni mezun olan subayların, terfi almak adına bekleme süreleri uzatılmıştır. Bekleme sürelerinin uzatılması ise CHP iktidarına karşı genç subayların cephe almasına neden olmuştur. Yine bu dönemde görev yapan subayların gelirleri halk ile orantılı olarak düşmüştür. Eskiye göre subay aylıklarının düşmesi de askerlerin iktidar değişiminden yana olmalarına zemin hazırlamıştır (Özdağ, 1997: 20-22). Tek parti yönetimine karşı halkta olduğu gibi orduda da bir memnuniyetsizlik bulunmaktaydı. Subaylarda halk gibi alım gücünün düşüklüğünden dolayı ekonomik sıkıntılar yaşamaktaydı.

Ordu bu dönemde demokratikleşme adına itici bir güç olarak kendini göstermiştir. Fakat ordunun, demokratik ideallere sahip olduğu için itici bir güç konumunda bulunduğunu söylemek doğru olmaz. Ordu kendi şartlarını düzeltmek ve çıkarlarını korumak adına iktidarın değişiminden yanaydı. Bu dönemde ordu için siyasi iktidarda yaşanacak bir değişim çıkarları açısından önem arz etmekteydi. Eğer

siyasi yönetimi üstlenecek parti, resmî ideolojiden ödün vermeyip ordunun şartlarını iyileştiriyorsa bu durumda TSK için iktidardaki partinin hangisi olduğu ehemmiyetini yitirmekteydi. Demokrat Partinin hem halk nezdinde hem de ordu nezdinde karşılık bularak coşku uyandıran çoğulcu söylemleri, bu durumun net bir tezahürü olarak görülebilir.

1950 tarihinde yapılan seçimlere iki parti katılmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi'nin karşısında Demokrat Parti büyük bir başarı yakalayarak iktidarı kazanmıştır. Mecliste 408 milletvekili bulunan DP gelişmiş büyük illerin neredeyse tamamını kazanarak iktidara gelmiştir (Zürcher, 2016: 318). DP'nin iktidara gelişi hem halk üzerinde hem de ordu üzerinde birçok etki yaratmıştır. DP'nin iktidarı boyunca ordu ile olan ilişkileri Türkiye'de militarizm ve sivil asker ilişkilerinin şekillenmesinde önemli etkilere sahip olmuştur.

DP'nin iktidara geldiği ilk yıllarda ekonomik alanda kayda değer gelişmeler gözlenmiştir. ABD ile ilişkilerin iyileşmesi ve serbest piyasa ekonomisinin uygulanması ekonomik büyümeyi desteklemiştir. Yine bu dönemde Türkiye'nin ihraç ettiği mallara karşı artan talep refahın artmasına da zemin hazırlamıştır. DP iktidarı halkın şikayetçi olduğu birçok vergiyi kaldırmış ve halkın desteğini sağlamıştır. 1950'nin ilk yarısında DP olumlu iktisadi gelişmeler ile desteğini arttırmıştır.

Muhalefet ise DP'yi egemen ideoloji olan Kemalizm'e karşı tavır ortaya koymak ve irtica iddiaları ile suçlamıştır. Fakat DP devletin resmî ideolojisi ile herhangi bir sorunu olmadığını vurgulamak için çalışmalar yapmıştır. Özellikle yasal bir dayanak ile kendini rejimin ve resmî ideolojinin koruyucusu olan orduya yönelik DP iktidarı rejimi ve Kemalist ideolojiyi desteklediğini göstermek istemiştir. DP'nin bu amaçla 1951 senesinde o zaman için Atatürk Kanunu olarak adlandırılan kanunu çıkarmıştır. Bu kanun ile adeta Kemalizm'in bütün unsurları koruma altına alınmıştır. DP iktidarı bu hamlesi ile resmî ideolojiye karşı olmadığını hatta Kemalist ideolojinin bir destekçisi olduğunu vurgulamıştır (Ahmad, 1996: 65-66). DP 1950'li yılların başında ortaya koydukları ile muhalefeti oluşturan CHP'nin eleştirilerini boşa çıkarmış ve gerek halkın gerekse ordu ve diğer memurların özellikle ekonomik sorunlarını çözmek adına somut adımlar atmıştır. DP ekonomik başarısının yanı sıra

TSK'ya resmi ideoloji ile uyumlu olduğu mesajını vererek ordunun desteğini da almıştır. Fakat DP'nin yarattığı refah ortamı uzun süreli olamamıştır.

DP'nin ilk yıllarında ortaya çıkan refah ortamı 1950'li yılların ikinci yarısında yok olmaya başlamıştır. Kore Savaşı'nın ardından yakalanan iktisadi büyümenin kalıcı olmaması ve tarım üzerinden geliştirilen ekonomik modelin yeterli olmaması ve hava şartlarının tarımı kötü etkilemesi gibi gelişmeler birçok ekonomik problemin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Pamuk, 2016: 231-232). DP ekonomik sorunların ortaya çıkması ile beraber iktidarına karşı oluşabilecek muhalif hareketleri engellemek adına baskıcı ve otoriter politikalar izleme yoluna gitmiştir (Börklüoğlu, 2017: 119-120). Ekonomik şartların kötüye gitmesi beraberinde DP'nin siyasi alanda da başarısızlığa uğramasına neden olmuştur. Subaylar CHP iktidarına ekonomik şartların kötüye gitmesinden dolayı karşı çıkmıştı ve yine bu subayların kendi şartlarını düzelterek refahlarını sürdürmek adına DP'nin iktidarı terk etmesini istemekte bir sorun görmeyecekleri açıkladı. DP'nin bütün bunların yanı sıra uygulamaya başladığı baskı toplumun orta sınıfını oluşturan kesimde (Öğretmen, subay, doktor, hâkim vs.) hoşnutsuzluk yaratmıştır (Ahmad, 1996: 188).

DP yönetiminde orduya karşı duyulan bir güvensizlik vardı. İsmet İnönü gibi orduda saygı gören birinin muhalefetin başında olması nedeni ile DP ordunun kendisine hiçbir zaman destek verip güvenebileceğini düşünmemiştir. DP ordunun desteğini kanabilmek için istiklal savaşında görev yapmış ve saygı duyulan önemli komutanları kendi tarafına çekmeye çalışmıştır. Orduya karşı DP'nin kuşku ile yaklaşması 1950'li yılların başında TSK'dan birtakım tasfiyeleri beraberinde getirmiştir. DP üst komuta kademelerini kendi isteğine göre şekillendirmeyi amaçlamış fakat alt rütbeli subayları göz ardı etmiştir. Fakat savaş sanatının değişmesi ve bilimsel çalışmaların ilerlemesi ile genç subaylar hiç olmadıkları kadar önem kazanmaya başlamıştır. Motorize birliklerin gelişmesi ve nükleer savaşın gelişmesi savaşların yapısını oldukça fazla değiştirmeye başlamıştır. Genç subaylar ortaya çıkan bilimsel yeniliklere hâkim olmaya başladıkça ordu içindeki önemleri de artmaya başlamıştır. Fakat alt rütbeli subayların gelirleri bu dönemde enflasyona yenik düşmüş ve 50'lerin ikinci yarısındaki ekonomik zorluklar genç subayları oldukça fazla etkilemiştir (Ahmad, 1996: 193-197).

DP'nin ordunun desteğini sağlamak adına attığı adımlar bu dönemde TSK'nın sivil politika üzerinde nasıl bir tahakküm kurduğunu göstermektedir. DP iktidara geldiği andan itibaren ordu ile sürekli meşgul olmak zorunda kalmıştır. Sivil otoritenin orduyu memnun etme çabası militarizmin tipik bir yansıması olarak görülebilir. DP Atatürk'ü Koruma Kanunu'nu ordunun desteğini kazanmak adına çıkardığı göz önüne alındığında, ordunun sivil otorite üzerindeki etkisi daha net anlaşılmaktadır. Zaten DP iktidarının son yıllarında subayların, DP'nin resmî ideoloji üzerine attığı adımları göstermelik bulduğu (Börklüoğlu, 2017: 120) ve DP'nin TSK'yı kalkınmada önemli bir kurum olarak görmemesine rağmen ordunun bütçedeki payını arttırması (Ahmad, 1996: 198) Türkiye'de militarizmin bir tezahürü olarak görülebilir. Türkiye'de militarizm sadece askeri müdahalelerin olduğu ve askeri yönetimlerin kurulduğu dönemler değil, sivil yönetimlerin iktidarda olduğu dönemlerde de varlığını hissettirmiş ve etkili olmuştur.

Subaylar ekonomik çıkarlarının yanı sıra ordunun ülke içerisindeki prestijli konumunu kaybettiğini düşünmekteydiler. DP hükümeti her ne kadar kalkınmayı sağladıktan sonra orduya hakkettiği ekonomik şartları sağlayacağını dile getirse de bu vaatler uygulamada yerini bulmadı. TSK ile DP'nin arası iyice açılmaktaydı. 1958 senesinde dokuz subay DP iktidarına karşı gizlice örgütlenmiş bir oluşum kurduğu gerekçesi ile tutuklanmıştır. Adı geçen subayların yargılamaları askeri mahkeme tarafından yapıldı ve sadece oluşumu haber veren subay ceza alırken diğer subaylar aklandı. Olay derin bir şekilde araştırılmamıştır çünkü ordunun içindeki oluşumların gün yüzüne çıkması istenmemiştir (Zürcher, 2016: 348). Türkiye'de 1950'lerin sonunda yaşanan ekonomik ve politik olaylar 1960 senesinde, siyasilere karşı askeri bir darbenin yapılmasına sebep olmuştur.

1.3. 1960 Darbesi ve Darbeler Dönemi

Yaşanan ekonomik ve sosyal olaylardan ötürü DP iktidarı oy kaybetmeye başlamıştı. DP'nin demokratik yollarla yani seçimle iktidardan indirilmesi olası bir ihtimaldi fakat yeni bir seçim beklenilmeden, iktidar şiddet kullanılarak tasfiye edildi. Ordunun bu dönemde oynadığı rol kendine biçilene uygundur. Siyasetin üstünde konumlanarak, sivillerin çözemediği sorunları çözmek amacı ile yönetime el koymayı tercih etmiştir (Belge, 2014: 628-629). Askeri müdahaleyi

gerçekleştirenlerin amaçlarını halka açıkladıkları ilk bildiri, ordunun kendini gördüğü konumu açıkça göstermektedir. 27 Mayıs 1960 yılında, TSK'nın yönetime el koyduğu radyoda okunan bildiri ile halka duyurulmuştur. Bildiriyi okuyan Alparslan Türkeş, ülkenin içinde düştüğü kaosu sonlandırmak ve işlevini yitiren demokrasiyi tekrar düzeltmek amacı taşıyarak, TSK'nın askeri bir darbe ile siyaseti tasfiye ettiğini açıklamıştır (Zürcher, 2016: 351). Darbenin gerekçelendirilmesinde görüldüğü gibi siyaseti karşı bir güvensizlik vardır. Politikacıların ortaya çıkan kaos ve çatışma ortamını kontrol altına alamadığına yapılan vurgu, politikacıların çözüm üretme gücüne karşı bir güvensizliği de beraberinde getirmektedir. Lakin demokrasinin işlevini yitirmesine yapılan vurgu, bu sorunun sadece politikacılardan kaynaklanmadığını, demokrasinin bir bütün halinde halkıda kapsayacak şekilde işleyemez hale geldiğini ifade etmektedir. Ordunun halkın ve siyasetin üzerindeki çözüm üretme kapasitesi ile bütün sıkıntılarını gidereceğine dair inanç bildirinin tamamında hissedilmektedir. Bildiri de geçen demokrasinin işler hale getirilip tekrar kullanılacağına dair söylem ile TSK sadece düzeni sağlamaya yönelik bir amaç güttüğünü ve halka güvendiğine dair bir kanaat uyandırmak istemektedir.

Askeri müdahale zaten başlı başına militarist bir unsurdur fakat bunun yanı sıra müdahalenin gerekçesi militarist zihniyeti yansıtmaktadır. 1960 darbesinde askeri anlayışın, politik ve doğal olarak sivil anlayıştan üstün olduğuna dair inanç kuvvetli bir biçimde kendini göstermektedir. TSK'nın cumhuriyete bağlılığını sağlamak amacı ile atılan adımlar ve yapılan hukuki düzenlemeler neticesini bir zirve noktası olarak 1960 darbesinde vermiştir. Askerlerin, politika araçları ile sağlanamayacağını düşündükleri istikrarı tekrar tesis ederek ve düzeni sağlayarak kendilerine verilmiş asli görevi yerine getirdiklerini düşünülebilir fakat darbeye gelen süreçte görüldüğü gibi ordunun çıkarları zedelenmekteydi. Özellikle subayların kişisel olarak, ekonomik durumdan duydukları memnuniyetsizlik bu sürecin en önemli faktörlerinden birini oluşturmaktadır. Genç subayların, ekonomik koşullardan ötürü zorluk çekmeleri darbeyi gerçekleştirenlerin profillerine de etki etmiştir.

1960 darbesinde, müdahaleyi gerçekleştiren subayların birçoğu, orta ve alt rütbelilerden oluşmaktaydı. Üst rütbeli subaylar ve generallerden ziyade darbeyi gerçekleştirenler daha alt rütbeli subaylardı. 1960 darbesinin hiyerarşik bir düzende yapıldığı söylenemez. 1960 darbesi bu yönüyle askeri hiyerarşinin dışına çıkarak bir

bakıma, askeri yöntemin değerlerine de aykırıdır. Zaten tanımlarında karşımıza çıkan militarizmin askeri yöntemin önüne geçmesi ve askerlik mantığına aykırı uygulamalarda bulunması özelliği 1960 darbesinde açıkça görülmektedir. Darbenin ardından kurulan Milli Birlik Komitesi (MBK) 38 kişiden oluşmaktaydı. MBK'nın başındaki kişi resmîyette Cemal Gürsel olsa da gerçekte en etkili isim rütbesi daha düşük olmasına rağmen Alparslan Türkeş'ti. Türkeş halk tarafından çok tanınmasa da iyi eğitimliydi ve Türkçülüğü savunmaktaydı. Fakat Türkeş daha önce Nazilere sempati duymakla suçlanmıştı ve onun sivil politikaya hiç güven duymayan biri olduğu bilinmekteydi (Zürcher, 2016: 353). Türkeş'in bu dönemde MBK'nın en etkin ismi olması ve taşıdığı özellikler militarist değerlerin bir cuntaya nasıl yansıdığını göstermektedir. Sivil kanata hiç güvenmeyen bir düşünce sistemi olan militarizmin adeta bir gerekliliği olarak siyasilere güvenmeyen Türkeş MBK'nın en etkili ismi konumundaydı. Gürsel ise askeri müdahalenin ardından yönetimi bir sene içinde siyasilere bırakmayı planlamaktaydı fakat Türkeş'in MBK içinde oluşturduğu hizip askerlerin yönetimi bırakmasına karşı çıkmaktaydı ve bunu açıkça belirtmekteydi (İlyas, 2016: 168-169). MBK içinde militarizmin bir yansıması olarak sivil yönetimlere asla güvenmeyenler ağır basmaktaydı ve böyle bir düşüncenin var olması demokrasinin tekrar tesis edilmesini geciktirmekteydi.

1960 darbesinin ardından yönetimi elinde bulunduran MBK yaptığı askeri müdahalenin ardından ortada hukuki bir boşluk olduğunu fark etmiştir. Ortaya çıkan hukuki boşluğu doldurmak ve darbeye yasal bir zemin hazırlamak adına çalışmalar yapılmaya başlamıştır. Bu süreçte akademisyenlerden yardım alan MBK özellikle hukuk alanında çalışmalar yapan hocalardan destek almıştır. Darbenin ardından beş hukuk profesörüne yeni bir anayasa yapmak için çalışmalara başlatıldı. MBK'nın amacı sadece darbenin ardından ortaya çıkan hukuki boşluğu kapatmak değildi. Darbeyi gerçekleştirenler daha köklü değişiklikler istiyorlardı. Yeni bir anayasa ile Türkiye'nin bütün sistemini kalıcı olarak değiştirmeyi sağlayacak bir araçtı. Anayasayı hazırlayan akademisyenler gibi diğer birçok akademisyende MBK'yı destekliyordu. Akademisyenlerde DP hükümetinin üniversiteleri ve akademisyenleri soruşturmak adına kurduğu Tahkikat Komisyon'undan oldukça rahatsızlık duymuştu. Zürcher'e göre akademisyenler MBK'yı desteklemelerinin amacı DP'ye karşı olmalarıydı. Akademisyenlerin DP karşıtı olması bir süre sonra MBK'nın da DP

karşıtı olduğunu ortaya çıkarmıştır. Böylece ordu DP'ye karşı harekete geçmiştir. Buradaki önemli nokta ise TSK kendini DP'nin karşısında konumlandırarak, partiler üstü olduğu inancının sağlam ve gerçekçi bir zemine oturmadığını açığa çıkarmasıdır (Zürcher, 2016: 352-353). Bu noktada MBK rejimi korumayı değil kendi çıkarlarını korumayı hedeflediğini aleni bir şekilde ortaya koymuştur. Ardından DP'ye karşı hareketler hızlanmış ve DP safında politika yürütenler tasfiye edilmiştir. Fakat tasfiyeler sadece siyasilerle kalmamış bu süreçte TSK başta olmak üzere birçok kurumdan darbeyi desteklemediği düşünülen kişiler tasfiye edilmiştir.

1960 darbesi, her askeri müdahalede olduğu gibi demokrasiyi ve özgürlükleri askıya almış olsa da hazırlanan Anayasa eski anayasalara göre daha zgrlk bir yapıdadır. Bu durumun sebebini anayasayı hazırlayanların, akademik yetkinlikleri olduğu söylenebilir. zgrlklerin yanı sıra subaylarda yeni anayasa ile kendi paylarına düşeni almışlardır. 1960 darbesinin ardından kurulan OYAK (Ordu Yardımlaşma Kurumu) ile ordu kendi çıkarlarına yönelik önemli bir adım atmıştır (Belge, 2014: 633). OYAK aslında Türkiye'de militarizmin ekonomi alanındaki etkisini de çok net bir biçimde gösteren bir oluşumdur. Bu nedenle OYAK'ın kuruluşunu ve faaliyetlerini incelemek Türkiye'de var olan militarizm dinamiklerinin en önemlilerinden biri olan sermayenin militaristleşmesi noktasında aydınlatıcı olacaktır.

27 Mayıs askeri darbesinin ardından subayların maddi imkanlarını genişletmek amacı ile Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK) adında bir oluşum kurulmuştur. OYAK, askerlerin ülke idaresini elinde tuttuğu bir dönemde 1961 senesinde özel bir kanun ile kurulmuştur. 205 sayılı özel bir kanun ile merkezi Ankara olacak şekilde, orduda görev yapanlara sosyal yardım ve imkanlar sağlamak amacı ile OYAK kurulmuştur (Akça, 2016: 70). Fakat OYAK'ın yardımlaşma adı altında yürüttüğü faaliyetler her zaman tartışma konusu olmuştur. Öyle ki kuruluşundan itibaren giderek büyüyen OYAK, yardımlaşmanın çok ötesinde ticari faaliyetlerde bulunmuş ve Türkiye'nin iktisadi dengelerine yn verebilecek kadar büyük bir kurum olmuştur.

OYAK'ın ticari faaliyetlerini incelediğimizde bütün mali hareketlerinin sadece %20'sinin ordu içi yardımlarla ilişkili olduğu görülmektedir. Geriye kalan %80'lik faaliyet ise çeşitli sektörlerde, büyük yatırımlar ve ticari işlemleri kapsamaktadır. OYAK sigortadan gıdaya, otomotiv sektöründen inşaat sektörüne kadar geniş

yelpazede birçok alanda faaliyet göstermektedir. OYAK özellikle petrol çıktısı ve rafinesi gibi konularda tekel sayılabilecek önemli piyasalarda büyük payları elinde bulundurmaktadır. Fakat OYAK'ın faaliyetlerinin büyük kısmı üretim yapmak amacıyla yürütülememektedir. Yatırımlar ve gelirlerin büyük kısmı gayrimenkul, perakende satış ve kiralama gibi değer üretmeyen faaliyetler üzerine inşa edilmiştir. Ortaya çıkan mali tablodan da anlaşılacağı üzere OYAK üretim yapıp değer yaratmaktan daha çok kar elde etmek için faaliyetlerde bulunan bir kurumdur (Parla, 2017: 202-203). Anlaşılacağı üzere OYAK Türkiye'nin geleceği için yatırım planları hazırlayan ve çeşitli faydalar sağlamayı amaçlayan bir kurum değildir. Halihazırda yardımlaşma boyutlarını çoktan aşmış bir kurum olarak maksimum düzeyde kar hedeflemektedir. OYAK bu yönüyle militarizmin, piyasa üzerindeki yansıması ve ekonomik alandaki etkisini aleni olarak ortaya koymaktadır.

OYAK özel bir kanunla, kendine özgü bir yapı olarak kurulmuş olsa da dünyada benzersiz değildir. Türkiye haricinde birçok ülkede de bu tarz oluşumlara rastlanmaktadır. Ordunun yardımlaşmayı öne sürüp ekonomik faaliyetler yürüttüğü ve kar elde ettiği ülkelerin ortak nitelikleri arasında otoriter yönetimler, hak ihlalleri ve eşitliğin sağlanamaması gibi birçok özellik bulunmaktadır. Bu tür ülkelerde ordunun güdümündeki kurumlar OYAK gibi en büyük sermayedarlar arasında bulunmaktadır (Akça, 2010: 17). OYAK'ı militarizmin bir tezahürü olarak nitelendirmek için mali tablosunun yanı sıra dünya üzerindeki benzer kurumlara sahip ülkelerin özelliklerini incelemek bile yeterli olacaktır. OYAK'ın elde ettiği karlar ile Türkiye'de militarizmin köklerini, ekonomik avantajlarla sağlamlaştıran bir kurum olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

OYAK konusunda bir noktaya açıklık getirmek önemlidir. OYAK'ın yaptığı faaliyetler ve elde ettiği kazançlar savunma ve savaş endüstrisine bir katkı sağlamamaktadır. Büyük kazançlar ve kaynaklar milli iktisadın geliştirilmesi için kullanılmamaktadır. OYAK bağımsız ve güçlü bir Türk Ordusu'nun sürekliliği ile ilgilenmemektedir. Ordunun ihtiyaçları için bir kaynak olma misyonu taşımamaktadır. Örneğin 1970'li yıllara göz attığımızda ordunun ihtiyaç uydugu askeri çıktılar ithal edilmekteydi. Yine bu dönemde askeri vasıtaların imalatını başlatmak ve yerli askeri vasıtalar üretmek için halktan bağışlar istenmekteyken, OYAK elini taşın altına sokma noktasında pek istekli görünmemektedir. Yani

militarist bir bakış açısı taşıyanlar milli savunmanın gerektirdiği ağır yükleri siyasilere ve halka yüklerken, ordunun kaynaklarını kar elde etmek amacı ile kullanıyorlardı (Parla, 2017: 204). Böyle bir durum militarizmin, askeri amaçları baltaladığının en açık örneklerinden birini sunmaktadır. Askeri amaçlar milli savunmayı ve caydırıcı bir güç olmayı hedeflerken, Türkiye’de militarist zihniyet, ordunun kaynaklarını kar elde etmek için kullanmaktadır.

OYAK’ın yönetim kurullarını incelediğimizde ise üyelerin büyük çoğunluğunu askerlerin oluşturduğunu görmekteyiz. Askerlerin dışında ise iş dünyasında tecrübeli, özel sektörde sermaye sahibi sivil isimlerin OYAK’ın yönetiminde görev aldığını görülmektedir. Ordunun güdümünde olan bir kurumun yönetiminde askerlerin ağırlıkta olması normal karşılanabilir fakat yönetimde özellikle sermaye sahibi özel sektörün önemli isimlerinin bulunması ilgi çekicidir. Özel sektörün tecrübe ve bilgisine başvurulduğunu düşünebiliriz fakat ordu ve özel sektör arasındaki ilişki bununla sınırlı kalmamaktadır. Karşılıklı çıkar ve kar elde etmek amacı güden bu ilişki, Türkiye’de militarizmin çok yönlü bir biçimde köklenmesine neden olmaktadır. Sermaye sahipleri ve ordu arasında ki ilişki OYAK ile belirginleşmiş iken ordunun sermaye ve piyasa olan ilişkisi de zirve noktalara ulaşmıştır. Bu nedenle Türkiye’de önemli endüstri ve finans kuruluşlarını elinde tutan sermayedarların OYAK ile ilişkisini incelemek militarizmin ekonomik boyutunu kavramak adına oldukça önemlidir.

OYAK’ın kuruluşunun ardından idaresinde görev alan sivil sermayedarlara baktığımız zaman Türkiye’nin en büyük holdinglerine sahip kişilerin yer aldığını görebiliriz. Vehbi Koç önemli faaliyetlerde iş birliği yapmış ve yönetim kurulunda bulunmuştur. Bankacılık sektörünün önde gelen isimlerinden Kazım Taşken de yönetimde yer almış ve OYAK ile önemli ortaklıklar gerçekleştirmiştir. OYAK’ın faaliyetlerinde görev alanlar ve yapılan ortak yatırımlar sermayedarlar ve ordu arasındaki anlaşmayı ortaya koymaktadır. OYAK’ın Türkiye’nin en büyük holdingleri arasına girmeyi başarması, iş dünyası ve ordunun çatışmadığını aksine nasıl karşılıklı bir çıkar ilişkisi içinde olduklarını göstermektedir. Bu karşılıklı etkileşim ile ordu iş dünyasından kapitalizmi öğrendi. Sermaye ise militarist değerleri özümsemiş oldu (Parla, 2017: 211-215). Sermayedarlar ve ordu arasındaki ilişki Türkiye’de militarizmin ekonomik köklerini sağlamlaştırdığı gibi

sermayedarların ve dolayısıyla piyasaların militarizasyonuna katkı sağlamaktadır. Fakat OYAK'ın ticari kazanç noktasındaki başarısının sırrı sadece sivil sermayeciler ile ilişkisinde saklı değildir. OYAK'ın önemli sektörlerde, önemli şirketlere sahip olup bunları büyütmesinde farklı aktörlerde etkili olmuştur.

OYAK'ın büyük ticari atılımlarının ve mali kazançlarının en önemli kaynaklarından bir diğeri ise sahip olduğu mali ve hukuki ayrıcalıklardır. OYAK sadece başarılı bir yönetimin ve iyi ilişkilerin sonucu değildir. OYAK darbenin ardından kendine tanınan özel ayrıcalıklar ile militarizmin kar odaklı yaklaşımına önemli bir örnek teşkil etmektedir. OYAK'ın başarılarının nedenlerini ve aldığı imtiyazları şöyle sıralayabiliriz (Akça, 2010: 20-21):

- I. OYAK, kuruluşunun hukuki zeminin oluşturan 205 sayılı yasa ile korunmakta ve ayrıcalıklar elde etmektedir. OYAK önemli bir gider kalemi olan vergilerden muaftır. Özel kanun ile vergi ödememesi gelirlerini arttırmasına sebep olmaktadır. OYAK vergiden muaf olduğu için ürettiği mal ve hizmetleri kamuya daha ucuza satmamaktadır. Kendi ürünlerinin fiyatını piyasada vergilerden dolayı artan fiyatlar ile aynı düzeyde tutarak çok daha karlı kazanımlar elde etmektedir.
- II. Orduda görev yapanların OYAK'a daimî üye sayılmaları ve maaşlarından düzenli olarak yapılan kesintiler sürekli bir nakit akışının oluşmasını sağlamaktadır.
- III. OYAK'ın politik ilişkiler ile kayrılması başarısının diğeri bir sırrıdır. Birçok kamu işletmesinin devrini göstermelik ücretler ile almıştır. Ayrıca OYAK'ın malları kamu malları sayıldığından hacze uğraması mümkün değildir.

OYAK Türkiye'de militarizm açısından önemli bir olgudur. Tanınan ayrıcalıklar ve sermayeyi militarist hale getirmesi açısından militarizmin önemli bir kaynağı durumundadır. 1960 darbesinin ardından darbeyi gerçekleştiren militarist zihniyetin ekonomik yansıması olarak etkinliğini sürdürmüştür. OYAK'ın militarizme katkı sağlaması dışında askeri yöntemi ve milli savunmayı göz ardı etmesi de militarizmin yan etkilerinden biri olarak görülebilir. Askeri değerleri öne sürüp, savunma ve savaş için hazırlığa katkı sağlamamak amacın kar odaklı

olduğunu ve militarizmin en zararlı yönlerinden birini ortaya koymaktadır. Askeri sistem ve yöntem, banka sahibi olmayı değil savaş ve savunma için kaynak hazırlamayı hedefler. Kâr amacı güderek otomotiv sektörüne ortaklıklar kurmak ancak militarist zihniyetlerin odağı olabilir aksine güçlü bir askeri sistem, ordunun ihtiyaç duyduğu teknolojiyi ve vasıtaları üretmek için çaba sarf etmeyi ilk öncelikler arasında görmektedir. 1960 askeri müdahalesinin ardından kurulan tek militarizm odaklı kurum OYAK değildir. OYAK ekonomiyi kontrol için militarizmin sermaye ile girdiği ilişkinin bir sonucudur. 1960 darbesinin ardından anayasal bir temele sahip olan, politika ve bürokrasi üzerinde tahakkümü her zaman dile getirilmiş olan Milli Güvenlik Kurulu darbenin ardından gelen ve Türkiye’de militarist etkiler üzerine incelenmesi gereken diğer bir kurumdur.

Milli Güvenlik Kurulu (MGK) 1960 darbesinin ardından hazırlanan anayasa ile kurulmuştur. Aslında MGK benzeri bir yapının kökleri Türkiye’de daha önceden mevcuttu. MGK, 1949 senesinde kurulan fakat anayasal bir statüsü bulunmayan Milli Savunma Yüksek Kurulu’nun (MSYK) devamı niteliğinde değerlendirilebilir. İki kurul arasında şekli yönden benzerlikler mevcuttur. Zaten darbenin ardından görevdeki askeri yönetim MSYK’nın adında ve biçiminde değişiklikler yapmadan, MSYK’yı anayasal bir kurum haline getirmeyi planlıyorlardı. 1961 Anayasası MSYK’nın biçimi değişmemiş fakat adı MGK olarak değişerek anayasal bir statü kazanmıştır (Aybay, 1978: 73-74). MGK’da Cumhurbaşkanlığı makamı, başbakan ve bazı bakanlar, askeri seçkinler olmak üzere üç farklı kesimin bulunması öngörülmüştür. MGK’nın kuruluşundan itibaren geçirdiği değişimler genellikle askeri müdahaleler ile ilişkili olmuştur. Darbenin ardından kurulan kurul ile ilgili, 1971 müdahalesinin ardından küçük değişiklikler yapılmış olsa da asıl önemli değişimler 1980 darbesinin ardından yapılmıştır (Sezen, 2000: 69). 1980 darbesinin ardından yapılan değişiklik ile MGK’da sivil üyelerin gücü önemli ölçüde azaltılmış ve asker üyelerin çoğunluğu elde tutarak söz sahibi olduğu bir sistem uygulanmaya başlanmıştır.

1980 darbesinin ardından çıkarılan 1983 tarihli 2945 sayılı Kanun ile MGK, politika üzerinde askeri vesayetinin bütün baskısını hissettirir hale gelmiştir. Bu değişim aniden gerçekleşmemiş bir süreç içerisinde gelişmiştir. Örneğin 1971 yılında yapılan değişiklik ile MGK’nın kararları Bakanlar Kurulu’na görüş bildirir nitelikte

iken tavsiye niteliği kazanmıştır. MGK'nın kararları nitelik bakımından görüş bildirme olarak tanımlandığında pasif ve etkisiz iken tavsiye olarak tanımlandığında sivil yönetim üzerinde baskısı artmıştır. Bunun yanı sıra tavsiye nitelendirmesi ile askeri bürokrasinin, Bakanlar Kurulu ile denk bir statüde olduğu vurgulanmıştır (Aybay, 1978: 77). 1983 yılında çıkarılan 2945 sayılı Kanun'un 8. Maddesinde ise MGK kararlarının Bakanlar Kurulu'nda öncelikli görüşülecek kararlar olarak tanımlanmış ve MGK kararları tavsiyenin de ötesine geçerek, politikanın yönlendirici konumuna çıkarılmıştır. MGK sadece kararları ile değil çeşitli kamu kurum ve kuruluşlarında bulundurduğu asker üyeler ve kurduğu denetleme mekanizmaları ile askeri vesayetin ve militarizmin en müessir kurumu konumuna gelmiştir.

MGK, RTÜK, YÖK vs. gibi çok kritik devlet kurumları ile olan dolaysız ilişkisi ve taleplerde bulunma yetkisi ile militarizmin adeta atar damarı olarak görev yapmıştır. MGK bu kamu kurumları ve diğer organlardan topladığı bilgileri tekelinde bulundurup, ordunun politika üzerinde hükümler kurmasını kolaylaştırmaktadır. Ayrıca ordu kamu kurumları üzerindeki hâkimiyeti ile hükümetlere karşı bir baskı aracı geliştirebilmektedir. Fakat MGK, sadece politika ve bürokrasi üzerinde tahakküm kurmakla kalmamış, bütün organları ve yetkileri ile toplum üzerinde de, ordunun baskısını hissettirmiştir. MGK detaylı örgütlenmesi ve bilgi toplama kanallarının çokluğu ile sosyal alandan, iktisadi alana kadar neredeyse bütün sivil alanlarda takibat ve yeniden üretim eylemlerinde bulunmaktadır (Bayramoğlu, 2017: 95-96). MGK'nın hükümetler üzerinde bir baskı aracı olarak var olduğu siyasetçiler tarafından bilinmekteydi fakat gerek dönemin şartlarından gerekse oturan ve tekrarlayan bir darbe kültüründen ötürü siyasetçiler, orduyu ve ordunun güdümündeki MGK'yı karşılarına almak istemiyordu. MGK'yı Türkiye'de militarizmin en müessir kurumlarından biri olarak nitelendirmemizin sebeplerinden en önemlisi ise sivil toplum üzerinde kurmaya çalıştığı hâkimiyettir. Militarizmin en asli niteliklerinden biri olan bütün sivil değerlere karşı olma ve sivil faaliyetlere güvenmeyerek her zaman kontrol altında tutma eğilimi MGK'nın faaliyetlerinde göze çarpmaktadır. MGK'nın askerlerden oluşan çoğunluğu, ordunun güdümündeki kararların sivil siyasete dikte ettirilmesini doğal bir sonuç olarak beraberinde getirmektedir. Bu nedenle MGK'nın sivil ve asker üyelerinin dağılımına ve bu

dağılımın tarihi süreç içerisinde değişimine göz atarak etkilerinin incelenmesi, konunun aydınlanması açısından faydalı olacaktır.

MGK kurulduğu 1960'lı yılların başında sivil üyelerin çoğunluğa sahip olduğu bir yapıya sahipti. 1962 yılından itibaren MGK'da sivil üyeler, asker üyelerin yaklaşık iki katını oluşturmaktaydı. Yine bu yıllarda MGK Bakanlar Kurulu'nun çalışmalarına yardımcı bir kurul olarak nitelendirilmiş ve bir nevi MGK'nın Bakanlar Kurulu'ndan alt statüde bir kurul olduğu vurgulanmıştır. Fakat demokratik gibi görünen bu süreç, muhtıralar ve askeri müdahaleler ile süreç içerisinde değişiklik göstererek, militarist bir yapıya doğru evrilmiştir. İlk önemli değişikliklerden biri ise 1971 yılında muhtıranın ardından gerçekleştirilmiştir. Bahsettiğimiz üzere MGK kararlarının görüş bildirir nitelikten, tavsiye niteliğine evrilmesi bu dönemde gerçekleştirilirken, önemli bir değişim olarak MGK'nın Bakanlar Kurulu'na yardımcı olarak tanımlanan misyonu bu dönemde değiştirilmiştir. 1970'li yıllarda üye sayısında bir değişim yaşanmamıştır, üye sayılarındaki önemli değişim ise 1980 darbesinin ardından gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde asker üyelerin sayısı arttırılırken, sivil üyelerin sayısı ise önemli ölçüde azaltılmıştır. 1982 Anayasası uygulamaya geçmeden önce MGK'ya çağırılacak bakanlar sivil siyasi otoritenin isteğine bırakılmışken, değişiklik ile beraber siyasi otoritenin bu inisiyatifi kaldırılmıştır. MGK'ya üye olacak bakan sayısı üçe düşürülmüştür. Önceden MGK'ya üye olan Çalışma, Maliye, Devlet ve Ulaştırma Bakanları üyelikten çıkarılarak sadece İçişleri, Dışişleri ve Milli Savunma Bakanları MGK üyesi kabul edilmiştir. MGK'da sivil üye sayısını düşüren en önemli değişikliklerden diğeri ise Başbakan Yardımcılarının üyelikten çıkartılmasıdır. Diğer yandan asker üyelerin sayısı arttırılmış, önceden MGK'nın üyesi olan Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanları üye iken Jandarma Genel Komutanı da MGK üyeleri arasına eklenmiştir. Böylece sivil ve asker üye sayılarında bir eşitlik durumu meydana getirilmiştir.

MGK yıllarca Türkiye'de militarizmin kalesi konumunda görev yaparak bütün siyasetin üzerinde tahakkümünü sürdürmüştür. Demokratik ülkelerde olmaması gereken ve sivil iradeyi biçimlendirmeye çalışan oluşum özellik 2000 yılından sonra demokratik ilkelere uygun bir biçime getirilmeye başlanmıştır. MGK'nın geçirdiği değişimde, kuruluşunda olduğu gibi dış etkenler önemli rol oynamıştır. 1940'lı

yılların sonunda ABD’de etkisini göstermeye başlayan milli güvenlik kavramı ekseninde kurulan kurul, 2000 sonrası Avrupa Birliği’ne uyum çerçevesinde demokratik yönetim biçimine uygun hale getirilmeye başlanmıştır.

2001 yılında yapılan düzenleme ile MGK’da sivil üyelerin sayısı tekrar arttırılmıştır. Adalet Bakanı ile Başbakan Yardımcıları MGK üyesi olarak, kanunda gösterilmiş ve MGK tekrar sivil otoriterin ağırlıklı olduğu bir kurul haline gelmiştir. Yine aynı değişiklik ile gelen önemli bir diğer düzenleme ise MGK kararlarının niteliği ile ilgilidir. 1980 darbesinin ardından öncelikli Bakanlar Kurulu tarafından görüşülecek kararlar olarak niteliği değiştirilen MGK kararları tekrar tavsiye niteliğinde kararlar olarak değiştirilmiştir. Bu değişiklik ile yürütmenin en önemli araçlarından olan Bakanlar Kurulu ile MGK’nın statüsü vurgulanmış ve sivil siyasi otoritenin gücü tekrar arttırılmıştır. Gelişmeler bununla sınırlı kalmamış 2004 yılında yapılan değişiklikler ile beraber MGK Genel Sekreterliğinde de önemli değişimler yaşanmıştır. MGK Genel Sekreteri’nin sivil kişilerden atanmasına yönelik çalışmalar yapılmış ve ilk defa 2004 senesinde MGK’da sivil bir isim Genel Sekreterlik görevini yürütmeye başlamıştır. Ek olarak MGK’nın politikacılar üzerindeki etkisini kıran bir gelişme olarak ayda bir yapılan toplantılar iki ayda bir yapılmak üzere seyrekleştirilmiştir (Kaynar, 2017: 537-539). 2000’lerin başında yaşanan gelişmeler ile beraber MGK’nın sivil siyaset üzerindeki tahakkümü kırılmaya başlamıştır. Böylece özellikle 1980 darbesinin ardından militarist zihniyetlerin en etkili araçlarından biri olan MGK değişiklikler ile demokratik ilkelere uyumlu hale getirilmiştir.

MGK varlığını Türkiye’de hala sürdürmekte olan bir kuruldur. 2018 yılında Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’ne geçilmesi ile MGK’nın yapısı da değişmiştir. Bu doğrultuda MGK’ya yönelik düzenlemeler 2018 yılında yapılmıştır. Başbakanlık makamının ortadan kaldırılması ile Cumhurbaşkanı Yardımcıları kurulun üyesi kabul edilmişlerdir. Yine bu düzenleme ile beraber MGK’nın sivil siyasetin güdümünde ilerlemesi pekiştirilmiştir. Bu doğrultuda asker üyelerden biri olan Jandarma Genel Komutanı MGK üyeleri arasından çıkarılmıştır ve MGK Genel Sekreteri’nin Cumhurbaşkanı’na karşı sorumluluğu olduğu vurgulanmıştır.

MGK’nın geçirdiği dönüşüm, adeta Türkiye’de militarizmin dönüşümüne eşittir. Özellikle askeri müdahalelerin ardından MGK’da sivil sayıları azaltılarak

askeri vesayetin anayasal olarak siyasete müdahil olmasına olanak sağlamıştır. Kurulun anayasal statüde olmasının yanı sıra güvenlik kavramının muğlaklığı sivil siyaset üzerinde baskının artmasına neden olmuştur. Militarizm, pratikte sıklıkla karşılaşılan bir özelliği ile iç ve dış tehditleri kullanarak bir güvenlik kaygısı ile militarist zihniyeti tüm topluma yerleştirme çabası içerisinde olmuştur. MGK'da aslında güvenlik gibi muğlak fakat hassas bir konu bağlamında bir kurum olarak militarist zihniyetlerin iştahını kabartan bir işleve sahiptir. Özellikle 2000 sonrası yapılan düzenlemeler ile Türkiye'de militarizmin en müessir kurumu olan MGK siyasi otoritenin güdümüne alınmış ve demokratik bir ülkede olması gereken biçimine kavuşturulmuştur.

Türkiye'de militarizm varlığı inkâr edilemeyecek bir olgu olarak her zaman var olmuştur. Önemli olan nokta Türk militarizminin uygulamada görülen tiplerden hangisine dahil olduğudur. Laçiner'e göre Militarizmin uygulamada kendini gösteren iki tipinden bahsetmemiz mümkündür bunlar: 1) Klasik militarizmler; 2) Sıradan militarizmler. Klasik militarizmlerde askeri gücün doğrudan yönetimde olması gerekmez. Yani klasik militarizmler için, siyasal partilerin ve demokratik seçimlerin olması bir sorun teşkil etmemektedir. Sıradan militarizmlerde ise ordular klasiklerden farklı olarak her zaman aktif siyasetin içindedirler. Sıradan militarizmler ordunun çıkarları için her zaman siyasi yönetime el çektirme eğilimindedir (2017:13-16). Türkiye'deki militarizmi klasik ya da sıradan militarizm olarak sınıflandırmak zordur. Türk militarizmi dönemsel olarak iki farklı tipi yansıtırsa da keskin çizgilerle ayrıldığını söylememiz mümkün değildir.

Türkiye'de 1960 darbesi, 1971 muhtırası ve 1980 darbesine baktığımızda sıradan militarizmlerin özelliklerini gösteren bir yapı dikkat çekmektedir. Bu dönemlerde ordunun siyasete doğrudan müdahale ettiği ve ordunun rejim ve laiklik konusundaki endişelerini bu müdahalelerin gerekçesi olarak açıkladığını görmekteyiz. Ordunun laiklik ve rejim noktasındaki endişelerini gerekçe gösterdiği olaylar sadece bu üç darbe ile sınırlı değildir. 28 Şubat süreci olarak bilinen ve post modern darbe olarak adlandırılan dönemde ve 2007 e-muhtırasında da ordu aynı gerekçeleri öne sürmüştür (Önen, 2020: 121-122). Türkiye'de klasik militarizmin özellikleri ise bazı kurumlar ve kanunlar aracılığı ile hissedilmiştir. MGK'nın anayasal statüsü Türkiye'de ordunun yönetimi bizatihi elde bulundurmasa bile

siyasete müdahalesini mümkün kılmıştır. Ordunun siyaset üzerinde tahakküm kurmasına yarayan araçların da özellikle darbeler ile beraber güçlendirildiği görülmektedir. Türkiye’de militarizmin yapısını ve derinliğini anlamamız için sivil-asker ilişkilerini paralel bir tarihsel süreç çerçevesinde incelememiz gerekmektedir.

2. TÜRKİYE’DE SİVİL ASKER İLİŞKİLERİ

Çalışmanın önceki bölümünde Türkiye’de militarizmin tarihsel süreç içerisinde nasıl bir seyir izlediği incelendi. Türkiye’de darbeler ile güçlenen ve hem kurumsal hem de yasal bir zemin kazanan militarizmin doğal olarak sivil-asker ilişkilerini de etkilemiştir. Bu nedenle Türkiye’deki sivil asker ilişkilerini ve bu alanda yaşanan dönüşümü incelemek, Türk militarizminin yapısını tam olarak ortaya koymayı kolaylaştıracaktır.

William Hale (1993) çalışmasında Türkiye’deki sivil asker ilişkilerini tarihsel bir süreç içerisinde değerlendirmiştir. Hale II. Dünya Savaşı’nın ardından orduların kendi ülkelerinin yönetimlerine müdahalede bulunduğu ve özellikle Ortadoğu’da doğrudan darbelerle veya siyasi kararlara müdahale edilerek devletlerin yönetiminde askeri etkilerin arttığını ifade etmektedir. O bütün bu örneklerin Türkiye’deki sivil-asker ilişkilerini analiz etme noktasında faydalı olabileceğini fakat yine de sivil-asker ilişkileri bağlamında Türkiye’nin özgün yönlerinin de hesaba katılması gerektiğini vurgulamaktadır (Hale, 1993: 303-304). Bu noktada Türkiye’de sivil-asker ilişkilerinin boyutlarının döneme göre değiştiğini ve farklı dönemlerin gösterdikleri farklı özellikler olduğunu ifade etmiştir. Hale ilk olarak geleneksel-aristokratik model olarak adlandırdığı ve askeri güç ile sivil gücün aynı aristokratik sınıf tarafından bölüşüldüğü böylelikle seçkinler arasındaki bir çatışmadan kaçınıldığı modelin Cumhuriyetin ilk yılları ile benzerlikler gösterdiğini ifade etmektedir (Hale, 1993: 312).

Bu çalışmanın önceki bölümlerinde değinildiği gibi Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucu kadrolarının önemli bir kısmı asker kökenli kişilerdi. Bu dönemde kurucu kadroların elinde ordunun neredeyse tek sağlıklı işleyen kurum olarak kalması sivil-asker seçkinler arasındaki net ayrımı ortadan kaldırmaktaydı. Yine bu dönemi sivil-asker ilişkileri bakımından incelerken olağanüstü savaş durumu göz önüne alındığında ordu politikadan uzak tutulmak istense de bu çoğu zaman mümkün

olmuyordu (Burak, 2011: 49-50). Halkın iradesini yansıtan tek kurum olarak meclisin sunulduğu bu dönemde, ordunun siyasetten uzak durduğu bir tablo çizilmeye çalışılmış olsa da ordunun süreç içindeki konumu bu durumun oluşmasını engellemiştir (Çitçi, 2006: 41). Kurtuluş Savaşı'nın ardından sivil-asker ilişkilerinin seyri değişmeye başlamıştır. 1924 yılından 1944'e kadar sivil-asker ilişkilerinde Batı'ya benzer bir sistem gözlemlenmiştir fakat Cizre'ye göre sivil-asker ilişkilerinin dengede olmasının nedeni, ordunun politikadan uzak durması değil, yeni kurulan rejime bağlılığının sağlanarak bir karşı darbe yapmasını engellemektir (2017: 141-142). Yine 1935 yılında orduya cumhuriyet rejiminin koruyuculuğu görevinin kanunen verilmesi ile beraber TSK'nın rejime bağlılığın sağlanması hedeflenmiştir. Bu dönemde geleneksel-aristokratik modelin özellikleri yoğun bir şekilde görülmektedir. Sivil siyasette etkili olan isimler aynı zamanda ordu üzerinde de önemli güce sahip kişilerdir. Böylece hem askeri seçkinler hem de siyasi seçkinler aynı sınıfta bulunmaları nedeni ile karşılıklı uzlaşma içinde çatışmadan kaçınmaktadırlar.

Hale'nin tanımladığı diğer bir model olan liberal-demokratik model ise Batılı devletlerde ve çoğulcu demokrasilerde görülen modeldir. Bu modelde sivil ve askeri otoriteler ayrıdır fakat askeri otorite her zaman sivil otoriteye bağlı durumdadır. Askerler, sivil yönetimlerin verdiği kararları onaylamasalar bir bunu kabul etmek zorundadırlar. Bu noktada orduda profesyonelleşme hat safhadadır ve askerler politik kararlara müdahil olmaktan kaçınmaktadırlar. Ordunun, sivillere bağlı olup, siyaset yapmadıkları bu modelde sivil siyasi otoriteler güvenlik ve savunma gibi alanlarda politik kararlar alırken ordunun çıkarlarını da göz önünde bulundurmalarıdır (Hale, 1993: 309). Demokratik değerlere uygun olan bu modelin sivil-asker ilişkileri teorilerinde birçok kuramcının idealize ettiği modele çok yakın olduğu görülmektedir.

Bu modelin Türkiye'de tam olarak uygulandığını söyleyemeyiz fakat çok partili hayata geçiş ile beraber geleneksel-aristokratik modelden liberal demokratik modele doğru kayma başlamıştır. II. Dünya Savaşı'nın ardından dünyada yayılmaya başlayan liberal akımın etkisi Türkiye'de de görülmüş ve DP'nin kurulması ile beraber tek parti dönemi sona ermiştir. DP'nin 1950'de iktidara gelmesi ile beraber ekonomik şartların düzelmesi sivil-asker ilişkilerini şekillendirmiştir. Elde edilen

ekonomik güç ile beraber ordu gündelik siyasetten uzaklaşmış ve sivil otoritenin denetim mekanizmaları altına girmeye başlamıştır. Fakat ekonomik göstergelerin kötüye gitmesi ile beraber bu durumda tersine dönmeye başlamış ve sonucunda 1960 askeri darbesi ile süreç sonlanmıştır. Darbelerin tek nedeni olarak ekonomik gelişmeleri ele almak yeterli değildir fakat ekonomik göstergelerin darbeler noktasında etkileri göz ardı edilemez. Ekonomik gelişmişlik azaldıkça, askeri darbelerin arttığı görülmektedir. Bu bağlamda 1950 yılından beri dünyada gerçekleştirilen darbelerin büyük çoğunluğunun ekonomik gelişmişliğin düşük olduğu Afrika ve Latin Amerika'da gerçekleştiğini, ekonomik gelişmişliğin yüksek olduğu Avrupa'da ise son 50 yıldır hiçbir askeri darbe yaşanmadığı görülmektedir (Duman, 2019: 148). Askeri darbelerin ortaya çıkışında ekonomik sebeplerin dışında toplumsal ve ideolojik nedenlerde etkilidir fakat özellikle 1960 askeri darbesinin ardından kurulan sivil sermaye ve ordu ilişkisi darbelerin ekonomik boyutlarını göz önüne sermektedir. Çalışmanın önceki bölümlerinde incelenen OYAK'ın (Ordu Yardımlaşma Kurumu) ordunun ekonomik tatminini önemli ölçüde sağlamıştır.

Parla (1998) OYAK'ı ve sonrasında yaşanan gelişmeleri sivil asker ilişkileri bakımından bir yenilik olarak ele almış ve OYAK örneğinin mevcut sivil-asker ilişkisi modellerine benzemediğini ifade etmiştir. Parla bir ülkenin spesifik sayılabilecek bir durumuna uygun model olamamasının normal olduğunu fakat bu duruma özel bir modelin tasarlanmaması gerektiğini vurgulamıştır (Parla, 1998: 35). 1960 darbesi sivil-asker ilişkilerinin seyri bakımından oldukça önemlidir. Darbenin ardından gelişen sermaye ve ordu ilişkisinin yanı sıra sivil-asker ilişkileri dönüşmeye başlamıştır. Demokratik bir görünüme doğru yol alan sivil-asker ilişkileri 1960 darbesinin ardından sivil siyasette askeri vesayetinin olduğu bir döneme girilmesine sebep olmuştur. Böylece Türkiye'de askeri müdahalelerin sıklığı artmış ve ordu; eğitim, siyaset, ekonomi gibi alanlara müdahalede bulunmaya başlamıştır.

Askeri darbeler ile beraber sivil-asker ilişkilerinin boyutu da değişmeye başlamıştır. Darbelerin ardından gelişen sivil-asker ilişkilerinde ordunun sivillere ve rejime bakış açısı süreci şekillendirmiştir. Devran ve Özcan'ın (2016) 1960 yılından 2016 yılına kadar gerçekleşen askeri müdahalelerin ardından yayınlanan metinlerin içeriğini analiz ettikleri çalışma ordunun bakış açısını belirlemek adına önemli ipuçları vermektedir. Bu noktada 1960 darbesinin bildiri metni açıkça demokrasinin

işlemediğine ve bu nedenle siviller arasında çatışma çıkmasının olası olduğunu ve silahlı kuvvetlerin müdahale ile bunu engellemeyi hedeflediğini ifade etmektedir. Yine 1971 askeri muhtırasında geçen ifadelerle baktığımızda sivil siyaset yapan kişiler arasındaki çatışma sonucunda ülkenin sosyal ve ekonomik anlamda yaşadığı sıkıntılar nedeni ile askeri müdahale bulunulduğuna yönelik vurgular göze çarpmaktadır. 1980 askeri darbesinin bildirisinde iç ve dış düşman tehdidine yönelik ifadeler bulunurken 28 Şubat süreci ve 2007 e-muhtırasının nedenleri rejimin yaşadığı ideolojik kaymalar olarak nitelendirilmiştir (Devran ve Özcan, 2016: 18-19). Askeri darbe ve müdahalelerin ardından yayınlanan metinlerde görüldüğü üzere ordu kendini rejimin koruyucusu olarak konumlandırarak harekete geçtiğini iddia etmektedir. Bu ifadeler ordunun siyaset üstü konumunu vurgulamasının yanı sıra sivil siyasete karşı var olan bir güvensizliği de ifade etmektedir. İster ideolojik ister ekonomik sebeplerle olsun silahlı kuvvetler, sivillerin bozduğu veya koruyamadığı düzeni tekrar tahsis etmek amacı ile müdahalede bulunduğu iddialarını taşımaktadır. Açık bir şekilde sivil siyasete güvensizlik militarist bir zihniyetin oldukça net bir yansımaları oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra 28 şubatta ve 2007 e-muhtırasında görüldüğü gibi silahlı kuvvetler inandığı ideolojik değerlerin dışına çıkan veya çıkma ihtimali olan sivil hükümetleri uyarmaktadır. TSK'nın kendini sivil siyasetin bir denetleyici olarak görmesi ve sivil siyasete müdahalesi sadece doğrudan darbeler ile gerçekleşmemiştir. TSK'nın kendine atfettiği koruyucu ve denetleyici konum MGK ile süreklilik kazanarak yasal ve kurumsal bir yapı kazanmıştır.

1980 darbesinin ardından hazırlanan 1982 Anayasası ile beraber sivil-asker ilişkileri demokratik bir görünümde uzaklaşma eğilimine devam etmiştir. Bu dönemde sivil-asker ilişkilerinin demokratik ilkelere uygunluğu açısından sorunlu noktalarını Anayasanın 118. Maddesi ve 2945 sayılı kanun oluşturmaktadır. Milli Güvenlik kuruluna ilişkin düzenlemelerin yer aldığı bu maddelerle kurulun kararları bağlayıcı olmasa da oldukça etkili olmuştur. Bu düzenlemeler, askeri elitlerin Bakanlar Kurulu üzerinde tahakküm kurmasına olanak vermiş ve askerlerin siyaset yapabileceği bir saha hazırlamıştır. Milli güvenlik kavramının çok geniş tanımlanması ile beraber Milli Güvenlik Kurulu askeri seçkinlere eğitimden ekonomiye kadar çok geniş bir alanda söz sahibi olabilecekleri anayasal ve kurumsal yapıyı sağlamıştır (Kardaş, 2017: 303-304). Milli Güvenlik Kurulu'nun yapısı 2000

yılından itibaren değişmeye başlamış ve kurulun sivil üye sayısının artırılması ile beraber kurul demokratik ilkelerle daha uyumlu hale gelmiştir. MGK üzerinden süren tartışmalar ve aktif politikada sivil-asker ilişkilerini zedeleyerek askeri seçkinlere yürütme erki üzerinde baskı sağlaması uzun yıllar devam etmiş kurulun yapısının değiştirilmesi ile beraber sivil-asker ilişkilerinin daha demokratik bir düzleme oturduğu görülmektedir.

Türkiye’de askeri elit MGK ile yürütme üzerinde bir baskı oluşturduğu gibi askeri yargı kurumları ile de yargı erkine paralel bir oluşum kurmuştur. MGK gibi 1960 darbesinin ardından yasal statü kazanan askeri yargı, sivil-asker ilişkileri bakımından oldukça sorunlu bir tablonun oluşmasına yol açmaktaydı. Askeri yargıya yönelik düzenlemeler 1960 darbesinden önce var olmuştur fakat askeri yargının adli yargıdan bağımsız bir biçimde ayrı bir yargı alanı olarak ortaya çıkması 1961 Anayasayı ile birlikte olmuştur (Erdem ve Coşkun, 2009: 95). Askeri yargının ayrı ve bağımsız bir yargı alanı olarak ortaya çıkması darbelerin bakış açısı ve militarist amaçlar ile örtüşmektedir. Sivil kişilerin yargılanabildiği, askeri mahkemeler bu yönüyle bir baskı aracı olduğu gibi görevleri ile ilgili suç işleyen askerlerin sivil makamlarca yargılanmasını engelleyerek açıkça bir imtiyaz sağlamaktadır. Askeri yargının, hukuk devleti ilkeleri ile örtüşmediği açıktır. Askeri hâkim ve savcılarının hiyerarşik istem içerisinde ne kadar bağımsız oldukları tartışmalı bir konu olmuştur (Kardaş, 2017: 308). Ordunun paralel bir yapı ile elitlerine ayrıcalık sağladığı bir yargı alanının, sivil-asker ilişkileri bakımından getirdiği sakıncalar ortadadır. Nitekim 2009 yılında yapılan düzenleme ile askeri mahkemelerin yetkileri daraltılmış 2016 yılında ise askeri yargı tamamen ortadan kaldırılmıştır.

Türkiye’de ordunun MGK ile yürütme, askeri mahkemeler ile yargı üzerinde oluşturduğu baskı bir askeri vesayetın oturmasına sebep olmuştur. Askeri vesayet darbelerin ardından daha da güçlendirilmiş ve uzun yıllar boyunca etkili olmuştur. Fakat 1980 darbesinin ardından ordunun öngördüğü politikalar, 1990’lı yıllardaki serbest piyasa akımı karşısında başarılı olamamıştır. Bununla beraber sivil-asker ilişkileri konusunda birçok tartışmalı konu kamuoyu gündemine gelmiştir. Örneğin Balıkesir’in Susurluk ilçesinde yaşanan bir trafik kazasının ardından kamuoyu gündemini meşgul eden birçok noktanın aydınlatılması amacı ile kurulan (Şarлак, 2017: 283). 1990’lı yıllarda Türkiye’de askeri vesayetın ortadan kaktığını söylemek

mümkün değildir fakat sivil-asker ilişkileri bağlamında bir dönüşüm yaşanmaya başlamıştır. 1990'lı yıllara baktığımızda askeri vesayetini kullandığı araçlar birçok sorunu ve skandalı beraberinde getirmiş ve sivil kurumların üzerindeki baskı ile beraber demokratik görünümünden uzaklaşmıştır.

1990'lı yılların ikinci yarısında itibaren sivil-asker ilişkilerinde yaşanan dönüşüm açıkça bir sivilleşme talebine dönüşmüştür. Bu dönüşümün önemli aktörlerinden birini ise sermaye sahipleri oluşturmaktadır. Türkiye'nin en etkili sivil toplum kuruluşlarından birini oluşturan Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği (TÜSİAD) bu sivilleşme talebinin en önemli aktörlerinden birini oluşturmuştur. Türkiye'de sivilleşme ve demokratikleşmeye yönelik çalışmalar yayınlayan TÜSİAD'ın 1997 yılında hazırladığı raporda sivilleşme problemi net bir biçimde ele alınmaktadır. TÜSİAD raporunda sivilleşme probleminin çözümü ve demokratikleşmenin sağlanması adına iki esasın göz önünde bulundurulması gerektiğini vurgulamıştır. Bunlardan ilki askeri otoritenin sivil otoriteye tabi olması gerektiği ikincisi ise savunma ve iç güvenliğin birbirinden ayrı tutularak ordunun sadece savunma ile ilgilenmesi gerektiğidir. Ayrıca TÜSİAD Genelkurmay Başkanlığı ve MGK ile ilgili düzenlemeler yapılması gerektiği de öneri olarak sunulmuştur. Bu öneriye göre Genelkurmay Başkanlığı Millî Savunma Bakanlığına bağlanmalı, MGK'nın ise Anayasanın 118. Maddesine dayanan anayasal statüsü sonlandırılmalıdır (TÜSİAD, 1997). TÜSİAD'ın Türkiye'de sivilleşmeye yönelik talebi ilerleyen yıllarda da devam etmiştir. Türkiye'de sivil-asker ilişkilerinin demokratikleşmesi adına tek talep sadece içeriden gelmemiş, dışarıdan da bu yönde talepler olmuştur.

Türkiye'de sivil-asker ilişkilerinin demokratikleşmesi adına Avrupa Birliği (AB) önemli bir etken olarak çıkmıştır. 1980 askeri darbesinin ardından yönetimde artan askeri tahakkümün azaltılmasında ve ordunun sivil kontrolünde AB'nin talepleri önem arz etmektedir. 1999 Helsinki Zirvesinin ardından Türkiye'nin AB'ye aday ülke olarak tanınmasının ardından bazı reformlar gerçekleştirilmiştir. Bunlardan önemli bir kısmı da TSK'nın elinde bulunan imtiyazların sınırlanması üzerine olmuştur. Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerinin boyutu AB'nin kriterlerine uymadığı için, ordunun sivil kontrolünün sağlanması yönünde adımlar atılmaya başlamıştır (Gürsoy, 2011: 294-295). Ordunun demokratik kontrolünün sağlanması maçı ile bazı

adımlar atılmaya başlanmış olsa bile 2000'lerin başında sivil-asker ilişkileri bakımından birçok sorunlu nokta bulunmaktaydı. MGK'nın asker ağırlıklı işlevi devam ederken, Sayıştay TSK'nın harcamalarını denetleme yetkisine sahip olmaması, darbelere zemin hazırladığı iddia edilen TSK İç Hizmet Kanunu'nun 35. Maddesi'nin değiştirilmemesi gibi önemli noktalar sivil-asker ilişkilerinin demokratik görünümünden uzak olmasının devam etmesine yol açmaktaydı (Kaygusuz, 2010: 199-200). Türkiye'de 2000'li yılların başından itibaren ordunun sivil kontrolünün sağlanması amacı ile bazı değişiklikler ve düzenlemeler yapılmıştır.

2001 anayasa değişikliği ile sivil asker-ilişkilerinde değişimin ve ordunun sivil kontrolünün sağlanması adına önemli adımlar atılmıştır. MGK'ya sivil üyeler eklenerek, askerlerin karar almadaki etkinliği azaltılmış ve MGK'nın kararlarının yapısı değiştirilmiştir. Belirli bir süreç içerisinde sivilleşme arttırılmaya devam etmiştir. Jandarma subaylarının, mülki idare amirine vekalet etmesi engellenmiş, Genelkurmay Başkanlığı'nın YÖK'e üye göndermesinin önüne geçilmiştir (Barbak, 2018: 44-46). 2010'dan itibaren ise TSK İç Hizmet Kanunu'nda yapılan değişiklikler ile ordunun sivil kontrolü noktasında atılan adımlar devam ettirilmiştir. TSK'nın Sayıştay denetimine tabii olması sağlanmış ve 2013 yılında darbelere yasal dayanak sağladığı iddia edilen TSK İç Hizmet Kanunu 35. Maddesi değiştirilmiştir.

15 Temmuz 2016 tarihindeki darbe girişiminin ardından ise ordunun sivil kontrol süreci hızlandırılmış ve bazı önemli değişiklikler peş peşe yapılmıştır. Yapılan bu değişiklikleri şöyle sırlamak mümkündür (Alabarda, 2016: 14-16):

I. Kuvvet komutanlıkları Millî Savunma Bakanlığı'na bağlanarak, Jandarma ve Sahil Güvenlik Komutanlığı TSK bünyesinden çıkarılarak İçişleri Bakanlığı'na bağlanmıştır.

II. Yüksek Askeri Şura'nın (YAŞ) yapısı değiştirilmiş ve sivil üye sayısı arttırılmıştır.

III. Askeri Liseler ve Harp Akademileri kapatılmıştır. Harp Okulları ve Astsubay Meslek Yüksek Okulları ise yeni kurulan Millî Savunma Üniversitesi'ne bağlanmıştır.

IV. Askeri sağlık kurumlarının askeri statüsü kaldırılarak hepsi Sağlık Bakanlığı'na bağlanmıştır.

V. Bütün askeri fabrikalar ve tersaneler TSK bünyesinden çıkartılmış ve MSB'ye bağlanmıştır.

VI. Şehirlerin merkezlerinde bulunan kışlalar şehirlerin dışına çıkarılmaya başlamıştır.

Yapılan birçok değişikliğin yanı sıra, 2017 yılında yapılan referandumun ardından gerçekleştirilen anayasa değişikliği ile Asker Yargıtay ve Askeri Yüksek İdare Mahkemesi kaldırılmış ve böylelikle askeri yargının varlığı son bulmuştur. 2016'dan bu yana yapılan değişiklikler ve düzenlemeler ordunun sivil kontrolünün sağlanmasında önemli gelişmelerin kaydedilmesine sebep olmuştur. Türkiye'de sivil-asker ilişkileri daha çok demokratik ilkeler ile uyumlu hale gelmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE İDEOLOJİNİN MİLİTARİZASYONU

Türkiye’de militarizmin boyutlarını ve sivil-asker ilişkilerini inceledik. Bu bölümde ise Türkiye’de ideolojinin militarizasyon süreci eğitim ve aile kurumu üzerinden incelenecektir. Eğitimdeki militarist unsurlar ve militarizasyona katkı sağlayan ögeler, örgün eğitim kapsamında verilen dersler ve ders kitapları üzerinden incelenecektir. Örgün eğitimin yanı sıra okul dışında gençler için kurulan dernekler ve spor faaliyetleri üzerinden militarizasyon süreci açığa kavuşturulmaya çalışılacaktır.

Eğitim ile birlikte Türkiye’de militarizasyonun diğer bir aracı olan aile kurumundaki militarist ayrışma üzerinde durulacaktır. Militarizasyon sürecinde aile incelenirken militarist ve milliyetçi diskurun inşa etmeye çalıştığı aile ve ulus, öngörülen kadınlık ve erkeklik üzerinden incelenmeye çalışılacaktır. Milliyetçi ve militarist zihniyetin, kadınlık ve erkeklik için tanımladığı roller tartışılacaktır. Erkekler için zorunlu askerlik üzerinden, kadınlar için ise ev içi roller ve toplumsal görevler üzerinden bir inceleme yürütülecektir.

1. TEMEL EĞİTİM VE MİLİTARİZASYON

Eğitim bireylerin çocukluklarından itibaren çeşitli yönlerde biçimlendirildiği bir işleve sahiptir. Bireylerin sosyalleşmesinde ve yetişmesinde etkili olduğu kadar sosyal düzlemde bulunan birçok noktayı etkileme gücüne de sahiptir. Eğitim bireylerin kişiliklerinin ve toplumsal konumlarının şekillenmesinde rol oynadığı gibi düşünsel dünyalarının biçimlenmesinde de rol oynamaktadır. Eğitim bu işlevi ile sosyal biçimlendirme yöntemlerinin en etkililerinden biridir. Eğitim bu şekillendirici yönüyle, bireyi toplumun ihtiyacına göre şartlandırmakta ve kültürel aktarımın sağlanmasına katkıda bulunmaktadır (Asan, 2013). Eğitim bireyi ve toplumu şekillendirme işlevinden dolayı devletlerin sıkça kullandığı bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Devletlerin ve iktidarların ideolojik yönlendirme için sıkça kullandıkları bir araçtır.

Devletlerin eğitim ve eğitim politikalarına atfettiği önem açıkça gözlenmektedir. Devletlerin eğitime verdikleri önemin başlıca nedenleri vardır. Bunlardan biri ise eğitimin siyasal ve ideolojik manada oldukça önemli işlevlere sahip olmasıdır. Eğitimin siyasal ve toplumsal şekillendirme işlevinin yanı sıra otoriteye itaatın sağlanması içinde oldukça elverişli olması önemini sürdürmesine imkân vermektedir (Kaya, 2010: 66). Eğitim ile ideoloji bireyin siyasal şekillendirilmesi üzerinden eklenmekte ve devletler için oldukça önemli bir işlevsellik kazanmaktadır.

Bu noktada Louis Althusser'in fikir ve çıkarımları eğitim ve ideolojik biçimlendirme konusunda önem arz etmektedir. İlk olarak Althusser'in devletin bireyi ve toplumu şekillendirme araçlarını tanımlamak için yaptığı ikili ayrımı incelememiz gerekmektedir. Althusser devletin ideolojik aygıtları ile baskı aygıtları arasında bir ayrım yapmıştır. Devletin baskı aygıtlarını cezaevleri, kolluk kuvvetleri ve mahkemeler gibi zor kullanımıyla doğrudan ilişkili kurumlar oluştururken, devletin ideolojik aygıtlarını ise eğitim, aile ve kültür gibi farklı ve özelleşmiş kurumlar oluşturmaktadır (Althusser, 2002: 32-33). Althusser'e göre bu aygıtlar doğal olarak birbirleri ile ilişki içerisinde. Bu ilişki içerisinde hangi aygıt kullanılacaksa diğeri ikincil bir etki göstermektedir. Örneğin baskı aygıtı kullanılıyorsa eğitim ve aile gibi ideolojik aygıtlar ikincil konumda olacaktır. Eğer eğitim veya aile gibi ideolojik aygıt kullanılırsa bu sefer baskı aygıtı yani zor kullanma son tercih olarak ikincil planda kalacaktır (Althusser, 2002: 35). Benzer bir yaklaşımla eğitimi öncelikle mekânsal olarak ele alan Foucault, eğitimin yapıldığı okulların gözetime elverişli kamp biçiminde tasarlanarak he an baskının hissedildiği mekanlara halini aldığını (Foucault, 1992: 215), ve iktidarın eğitimin standart hale gelmesini sağlayarak, eğitimi bir baskılama aracı haline getirdiğini (1992: 230) ifade etmiştir.

Althusser'in, devletin ideolojik aygıtları arasında gösterdiği eğitim Antonio Gramsci'de (1986) hegemonyayı elinde tutmak isteyenlerin rekabet sahasıdır. Bu noktada eğitim kapitalizm içerisinde hegemonik gücü elinde tutanların, bu gücü devam ettirmek adına kullandıkları bir araçsallık göstermektedir. Bu çalışmada da eğitim bu perspektiften ele alınacak ve eğitim ideolojik biçimlendirme özelliği üzerinden değerlendirilecektir. Çalışma bağlamında, eğitimin militarizasyona katkısı

özellikle devletin verdiği temel eğitimin kapsamı ve içeriğindeki militarist unsurlar incelenerek ele alınacaktır.

Türkiye’de ise eğitim Osmanlı’dan bazı kurumlar ve anlayış üzerinden devam ettiği için Türkiye’de eğitim anlayışı ve dersler Osmanlı’dan itibaren ele alınacaktır. Bu noktada Türkiye’de 1926 yılında vermeye başlanan fakat fikri alt yapısı Osmanlı’nın son dönemlerine kadar dayanan askerlik dersleri incelememizin temel odağını oluşturacaktır. Fakat Türk eğitim sisteminde militarist öğelerin sadece askerlik derslerinde bulunmadığı farklı düzeylerde farklı derslerin militarizasyonuna katkı sağladığı görülmüştür. Bu nedenle literatürde bulunan ve Türkiye’de verilen çeşitli derslerin, ders kitaplarının militarizm bağlamında incelendiği çalışmalardan faydalanılmıştır. Eğitim çok çeşitli ve sayıca fazla alanla ilişki içerisine girdiğinden ve eğitimin kapsamının genişliğinden dolayı bu çalışmada eğitim dar bakış açısı ile sadece okullarda verilen temel eğitim üzerinden incelenmeye çalışılmıştır. Eğitimin ilişkili olduğu kurumlardan biri olan aile ise konumuz açısından oldukça önem arz etmektedir. Eğitim-aile ilişkisi/ikilisi ise militarizasyon ve aile başlığı altında incelenecektir.

1.1. Osmanlı’dan Türkiye Cumhuriyeti’ne: Askerlik Dersleri

Çalışmanın önceki bölümlerinde birçok devlet geleneğinin, uygulamanın ve kurumun Osmanlı’dan Türkiye Cumhuriyeti’ne miras kaldığına değinilmiştir. Miras kalan uygulamaların bir ayağını ise eğitim anlayışındaki bazı noktaların oluşturduğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda Osmanlı’nın benimsediği eğitim anlayışı ve bazı eğitim kurumları Türkiye Cumhuriyeti’nde de var olmaya devam etmiştir. Osmanlı’nın 1800’lü yıllarda eğitim kurumlarını modernleştirmek için attığı adımların etkisi süre gelmiştir. Osmanlı’nın askeri yenilikleri yakalamak adına yenilediği subay eğitim sistemi, askeri ihtiyaçlar doğrultusunda şekillenmiştir. Fakat Osmanlı’da eğitim reformları sadece askeri okullarla sınırlı kalmamış ihtiyaç duyulan diğer alanlarda da değişim hareketleri başlamıştır. Osmanlı’dan kalan bazı eğitim kurumları Türkiye Cumhuriyeti’nde etkilere sahip olsa da halkın genelini etkileyen en önemli faktör eğitim anlayışı olmuştur.

Osmanlı’da eğitim reformu yapılırken özellikle Avrupa tarzı bir askeri eğitimin örnek alınması neticesinde Avrupa’dan askeri okulların reformu için Avrupalı subay

ve eğitimciler Osmanlı'ya getirilmiştir. 1800'lerin ikinci yarısından sonra II. Abdülhamit tarafından Fransız ve Alman heyetler Osmanlı'ya davet edilmiş, gelen bu heyetler aldıkları yetkiler ile askeri eğitimde ve askeri örgütlenmede yenileşmeyi sağlamak adına çalışmalar yapmışlardır. Osmanlı'ya askeri eğitim alanında rehberlik yapmak üzere getirilen isimlerden biri de daha sonraları Goltz Paşa olarak anılacak Alman General Colmar Freiherr von der Goltz'dur. 1883 yılında Binbaşı rütbesinde iken Alman İmparatoru'nun talimatı ile Osmanlı'ya gönderilen von der Goltz, henüz Osmanlı'ya gelmeden askeri teori ve tarih üzerine çalışmalar yapmaktaydı. Osmanlı topraklarına gelmeden hemen önce kaleme aldığı orijinal ismi *Das Volk in Waffen* olan ve Türkçeye 'Millet-i Müselleha' (Ordu Millet) olarak çevrilen eser Osmanlı'nın askeri hatta sivil eğitim anlayışında bile önemli etkilere sahip olmuştur (Goltz, 2016: 7-14). Goltz eserinde askerliği meslek olarak yaparak uzmanlaşmış olan askerlerin yanı sıra halk kitlelerinden oluşan ve vatandaşların askerlik yaptığı halk ordularının kurulması taraftarıydı. Goltz yurttaşların askerlik yaptığı nicelik olarak büyük orduları ve Alman askeri ekolünü öngörmekteydi. Osmanlı'da Askeri okullar Müfettişliği görevini yerine getirdiği süre boyunca birçok genç Osmanlı subayını etkilemiştir. Mustafa Kemal, Enver Paşa, Ali Fethi gibi Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda etkili isimler Goltz'un getirdiği yenilikler çerçevesinde eğitim almışlar ve ondan etkilenmişlerdir (Akcan, 2015: 23). İlk olarak Fransa'da kurulan ve büyük başarılar elde eden halk orduları, Bismarck modeliyle beraber zorunlu askerlik aracılığı ile Almanya'da kurulmuş ve Goltz'da bu Alman Ekolü içerisinde yer alarak halk ordusu fikrini Osmanlı'ya getiren ve sistematik olarak uygulayan ilk kişi olmuştur.

Goltz'un Türkiye'de ideolojinin eğitimle militarizasyonu noktasında önemi yalnızca halk orduları fikrini Osmanlı'ya askeri eğitim sisteminde uygulamasından kaynaklanmamaktadır. Goltz'un fikirleri ondan etkilenenler vasıtası ile de Türkiye'nin ilk yıllarında eğitim politikalarında etkili olmuştur. Özellikle Atatürk'ün bu noktada Goltz'un ordu-millet fikrinden etkilenmesi önemlidir. Atatürk'ün yazılması için önem gösterdiği ve Cumhuriyetin ilk yıllarında okutulan Medeni Bilgiler ders kitabı bu noktada büyük önem teşkil etmektedir çünkü bu kitapta Goltz'un fikirlerinin etkisi oldukça net görülmektedir. Kitapta bulunan Askerlik Vazifesi isimli bölümün Goltz'un *Das Volk in Waffen* (Ordu Millet) isimli eserinin

özet tercümesi niteliğindedir (Ünder, 1999: 48-53). Goltz'un ordu millet fikri ve bu fikrin cumhuriyetin ilk yıllarında eğitim politikalarında uygulanmasının, direkt olarak halkın militarizasyonunu amaçladığını söyleyemeyiz. Hem Goltz'un eserini kaleme aldığı dönemde hem de cumhuriyetin ilk yıllarındaki şartlar altında keskin bir sivil alan, askeri alan ayırımından bahsetmek mümkün değildir. Ordu millet fikri direkt olarak halkın veya ideolojinin militaristleşmesini amaç edinmemiş olsa bile Türkiye'de ideolojinin militarizasyonu noktasında önemli rol oynadığını söyleyebiliriz.

Goltz'un ordu millet fikrinin etkisini gösterdiği en net örneklerden birini ise Fuad Şükrü'nün 1923 senesinde yazarak, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ve Atatürk'e sunduğu *Saltanat-ı Milliye* isimli kitap oluşturmaktadır (Kaya, 2013: 45). Fuad Şükrü Avrupa'da hukuk eğitimi almış eski bir İttihatçı olarak, önce Avrupaya kaçmış, ardından yeni kurulan cumhuriyet ile beraber affedilmiş ve cumhuriyetin ilk yıllarında çalışmalar yapmıştır. Fuad Şükrü *Saltanat-ı Milliye* isimli kitabının birçok bölümünde eğitim ile ilgili düşüncelerini dile getirmiştir. Fuad Şükrü'nün fikirlerinin oldukça militarist öğeler barındırdığı görülmektedir. O eğitim, öğretim için uygun yerler arasına kışlaları da eklemiş ve çocukların okul-kışla iç içe bir eğitim alması gerektiğini savunmuştur. Öyle ki henüz ilköğretim çağındaki bütün çocukların silahlı atış eğitimi alması ve bu yolla mükemmel nişancılar olarak yetiştirilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Fuad Şükrü'ye göre ilköğretimin asli amaçlarından biri ise çocuklara vatan ve millet için canını feda etmenin öğretilmesidir (Özdilli, 2014 :261-262). Fuad Şükrü *Millet-i Müselleha* kitabında eğitim ile ilgili görüşlerinin yanı sıra askerlik ve ekonomiye ilişkin görüşlerini de ifade etmiştir. Bu noktada eğitim üzerine görüşlerinde belli olduğu üzere askerliğe, militarist bir ölçüde önem vermiştir. Fuad Şükrü'nü önerdiği milis ordusu Goltz'un ordu millet fikrinin bir yansıması niteliğindedir. Goltz'un önerdiği profesyonel askerlere yardımcı olarak kurulmuş sayıca büyük halk ordularına benzer bir biçimde Fuad Şükrü'de askerlik mesleğini yerine getiren profesyonellerin yanı sıra halktan oluşan milis bir ordu önermiştir. Milis kuvvetin ve askerliğe yapılan vurgu militarist bir biçimde kendini göstermektedir (Kaya, 2013:47). Diğer İttihatçılar gibi Fuad Şükrü de ordu millet fikrinden etkilenmiş ve bahsettiğimiz bu fikirlerini cumhuriyet dönemine taşımıştır. Fuad Şükrü'nün fikirlerinin cumhuriyet dönemi eğitim politikalarına doğrudan

etkisinin ne ölçüde olduğu tartışmalı olsa da yeni kurulan cumhuriyetin aydınları arasında var olan militarizme yatkın düşünceler konusunda fikir verebilir. Fuad Şükrü'nün eserinde sadece düşüncelerini ifade etmekle kalmayıp, bu fikirlerini bir öneri niteliğinde TBMM'ye ve Atatürk'e sunması, yeni cumhuriyetin aydınları arasında militarist zihniyette bir eğitim modeline olan yatkınlığı gözler önüne sermektedir.

Yine Osmanlı'nın son dönemlerinde görülen bazı militarist uygulamaların etkisinin, cumhuriyet döneminde de sürdüğü görülmektedir. 1913 yılında hazırlanan Tedrisat-ı İptidaiye bu noktada önemlidir. Geçici ilköğretim yasası olarak hazırlanan bu kanunda ilköğretim düzeyinde beden eğitimi derslerinin süresi arttırılmış ve direkt askeri eğitim dersleri müfredata koyulmuştur. Bu dönemde yapılan bazı düzenlemeler, o dönemin militarist bakış açısını yansıtmaktadır. Bu düzenlemelere göre ilkokullarda saklambaç, körebe, topaç gibi oyunlar yasaklanmış ve yerine oynanması için hücum emri, imdat haberi, çifte avcı gibi oyunlar getirilmişti (Ergün, 1996: 284). Bu dönemde oynatılan şiddet içerikli oyunların, askerlik dersleri gibi uygulamalar ile ileride ihtiyaç halinde, eğitilmiş askerlerin bulunması hedeflenmiş olabilir. Bu dönemde hedef ne olursa olsun gerek eğitim sisteminin gerekse eğitimin içeriğinin militarist öğeler barındırdığını hatta ilköğretimden başlayarak halkın militarizasyonunu hedeflediklerini söyleyebiliriz.

Osmanlı'nın ardından yeni kurulan cumhuriyetin ilk yıllarında ise eğitim hem daha sistematik hale getirilmeye çalışıldığı hem de ideolojik bir eğitim oturtulmaya çalışıldığı görülmektedir. Cumhuriyetin eğitim modelinin temelleri ise 1920'li yıllarda atılmaya başlanmıştır. Bu noktada hedeflenen amaç Türk milliyetçiliğinin benimsetildiği bir eğitim modeli olmuştur. Bu bağlamda milletler arasında amansız bir mücadelenin varlığı öğretilmiş ve uluslararası bu rekabet çerçevesinde Türklerin her daim mücadeleye hazır bir şekilde vatan ve milletlerini koruması gerektiği öğretilmiştir. Böylesine bir eğitim ideolojisi ise dini motifler ile milliyetçi düşünce uzlaştırılmaya çalışılsa da daha sonra Kemalizm'in etkisi ile dini motifler eğitimden çıkarılmaya başlanmıştır (Kaplan, 2005: 161-162). Bu dönemde oturtulma çalışılan eğitim ideolojisinin milliyetçilik olduğu açıkça görülmektedir. Bu noktada Türk milli eğitim ideolojisinde milliyetçilik ile militarizm arasında doğrudan bir ilişki kurulduğunu söyleyemeyiz. Hedef özellikle Türk milliyetçiliğine yönlendiren,

Avrupalı bir eğitim modeli ile kazanımlar elde etmek olarak belirlenmiş ve bu bağlamda öğretmen yetiştirmek ve yeni okullar inşa etmek önem kazanmıştır. Bu dönemde eğitim politikaları ile benimsetilmeye çalışılan milliyetçilik özellikle ilerleyen yıllarda militarizm için uygun bir zemin oluşturmuştur. Eğitimde görülen milliyetçi ve militarist anlayış sadece ilköğretim ile sınırlı kalmamış, ortaöğretim ve lise düzeyinde de militarist bir anlayış hâkim olmuştur.

1926 yılında yapılan düzenleme ile lise düzeyinde askerlik dersleri verilmeye başlamıştır. Bu dönemde verilmeye başlayan askerlik dersleri 2012 yılında Milli Güvenlik dersinin müfredattan kaldırılışına kadar yaklaşık 86 yıl uygulamada kalmıştır. Askerlik dersinde, temel askeri bilgiler sivil öğrencilere verilmeye başlanmış ve bu ders liselerin yanı sıra öğretmenlik okullarının son iki senesinde de verilmeye başlanmıştır. Askerlik dersi sadece teorik olarak verilmemiş derslerin sonunda öğrencilere silah ve atış eğitimi de verilmiş, öğrenciler izci kamplarında eğitim almışlardır. 1926 yılında başlayan askerlik dersleri özellikle 30'lu yıllarda yaygınlaşmaya başlamıştır. Subaylar tarafından verilen ve teorik askeri bilgiler içeren dersler, süresi arttırılan beden terbiyesi dersleri ile desteklenmiştir (Aycan, Uzunlar ve Aycan, 2018: 227).

Sivil öğrencilere verilen askerlik dersleri özellikle 1930'lu yıllarda Avrupa'da da yaygınlık göstermiştir. Fransa'da ve İngiltere'de askerlik dersleri yoğun bir şekilde işlenmiştir. Fransa'da askerlik dersini başarı ile tamamlayan öğrencilerin askerlik hizmetleri altı ay kısaltılmış, İngiltere'de zorunlu olmasa da var olan askerlik dersleri sürdürülmüş ve dünyanın birçok ülkesinde de bu tür uygulamalar görülmeye devam etmiştir. Türkiye'de ise bu ülkelerin askerlik dersini uygulama biçimleri incelenerek Tümgeneral Cemil Tahir Taner'in öncülüğünde derslerin içerikleri 1920'li yıllara göre farklılaşmaya başlamıştır (Gümüşel, 2015: 170-172). 1930'lu yıllarda askerlik dersleri kız öğrencilere de verilmiştir. Askerlik dersi erkek öğrencilere haftada iki saat verilirken, kız öğrencilere ise haftada bir saat verilmiştir. Erkekler için askerlik dersi, beden eğitimi derslerinden süre olarak fazla iken kızlarda ise bu süre eşit olmuştur. 1930'lu yıllarda askerlik dersleri sadece teorik olarak değil uygulamalı olarak da işlenmiştir (Aycan ve diğerleri, 2018: 229-230). Erkek öğrencilere verilen askerlik derslerinin içeriği hafifletilerek kızlara verilmiştir.

Bu bağlamda askerlik derslerinin tüm öğrencilere verilmesi halkın toptan eğitim ile militarizasyonunu sağlama noktasında önemlidir.

1940'lı yıllarda ise eğitimdeki militarist anlayış devam etmiştir. II. Dünya Savaşı nedeni ile önemini koruyan askerlik dersleri, bir bakıma halkın, her an Türkiye'nin de taraf olabileceği bir savaşa hazır tutulması manasına gelmekteydi. Bu nedenle askerlik derslerinin vurgu yaptığı coşkulu milliyetçi ve militarist öğeler hiç güç kaybetmeden uygulamada görülmeye devam etmiştir. Bu dönemde okullarda verilen askerlik dersleri ile yetinilmemiş, gençler için düzenlenen etkinlikler, okul dışında yapılan kamplar ve gençlik kulüpleri ile öğrenciler savaşa hazır tutulmaya devam etmiştir. Okul dışındaki gençliğe yönelik militarist mahiyette ele alınabilecek bu etkinlikleri ise gençliğin militarizasyonu konusunda inceleyeceğiz. Fakat bu noktada 1940'lı yılların ilk yarısında hem okul derslerinde hem de okul dışında artan militarist yönlendirmelerin 1940'lı yılların sonuna doğru azaldığını söyleyebiliriz. II. Dünya Savaşı'nın sona ermesi nu noktada oldukça önemli bir etkidir. Bu noktada II. Dünya Savaşı'nın sona erdiği yıl 346'ncı sayısı çıkarılan Millî Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi'nde Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'in vurgu yaptığı noktalar oldukça önemlidir. Hasan Ali Yücel yazısında II. Dünya Savaşı'nın sona erdiğini belirterek, artık gençlerin silahsız, kansız fakat daha zor olan bir savaşa hazır olmaları gerektiğini ifade etmiştir (MEB, 1945: 279). Bu tarihten itibaren ise askerlik dersinin verildiği sınıfların sınırlandırılmaya başlandığı görülmektedir.

Yaşanan sosyal ve global değişimler askerlik dersinin de değişime uğramasına sebep olmuştur. Militarist öğeler barındıran askerlik dersinin adı değişerek önce 1947 yılında 'Milli Savunma Bilgileri Dersi' olmuş ardından sonra 2012 yılında müfredattan kaldırılana kadar adı aynı ismi taşıyacağı 'Milli Güvenlik Dersi' olarak değiştirilmiştir. Askerlik dersinin ismi değiştirilmekle kalınmamış içeriği de değiştirilmiştir. II. Dünya Savaşı'nın bitmesinin yanı sıra, çok partili rejime geçiş, liberalizme doğru yaşanan yönelim ve tek parti döneminden kalan bürokratların tasfiyesi gibi faktörler 1950'li yıllarda eğitim anlayışının hızla değişmesine neden olmuş ve bu durumdan askerlik dersi de etkilenmiştir (Gündüz, 2017: 82-83). Milli savunma bilgileri dersinin içeriği askerlik dersine göre oldukça sınırlandırılmıştır. Milliyetçi ve militarist öğelere yapılan atıflar eskisi kadar coşkulu değildi. Radikal ve ütöpik militarist anlatılar azaltılmaktaydı. Dersin kitapları 1920'li 1930'lu yıllardaki

gibi sürekli değişime uğramıyordu. Dersin kitabı ideolojik bir görünümünden görece uzaklaşmış ve olgusal oldu. Sadece dersin içeriği seyreltilmekle kalmamış dersin saatleri de azaltılmıştır (Gümüşel, 2015: 241-242). Yaşanan süreçte askerlik dersinin ismi son olarak ‘milli güvenlik bilgileri’ olarak değiştirilmiştir. Milli güvenlik dersi olarak da bilinen bu ders uzun yıllar tartışma konusu olmuştur. Milli güvenlik dersi içeriği ve işleme biçimi ile Türkiye’de eğitim ile militarizasyon adına oldukça tartışmalı bir ders olarak var olmuştur.

1.2. Milli Güvenlik Dersi ve Diğer Derslerdeki Militarist Unsurlar

Milli güvenlik bilgisi dersi veya genel kullanımı ile milli güvenlik dersi, 28.12.1979 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile milli eğitim müfredatına girmiş ve uygulanmaya başlamıştır. Dersin yönetmeliğinin 1. Maddesindeki amaçlara baktığımızda milli güvenlik dersi ile gençlerin topyekûn savaşa hazır olmasının sağlanması bunun ise her Türk gencinin doğasında bulunan milli güvenlik bilincinin canlandırılarak elde edilmesi hedeflenmektedir. Fakat dersin amacı sadece bununla sınırlı değildir. Dersin dikkat çeken amaçlarından biri ise gençliğin orduya ‘sevgi’ ve ‘özlemle’ bağlanmasının sağlanmasıdır (Milli Güvenlik Öğretimi Yönetmeliği, 1980). Milli güvenlik dersinin ilk öğretim, ortaöğretim ve lise düzeyinde verilmesi planlanmıştır. Milli güvenlik dersi ilköğretimden başlayarak lisenin sonuna kadar eğitim gören gençliğin ordu ve askerlik olan bağlarını biçimlendirmek üzere işlenen bir ders olmuştur. Buradaki amaç her an gelebilecek bir saldırıya karşı halkın tamamının karşı koymasının gençlerin eğitilmesi ile sağlanması olarak sunulmuştur. Bu durum militarizmin tipik bir yansımasını sunmaktadır. İçeriden ve dışarıdan gelebilecek herhangi bir saldırının korkusu ile biçimlenen Türk militarizmi (Laçiner, 2017: 25) yine herhangi bir düşmana atıfta bulunarak milli güvenlik dersinin amacını belirlemiştir. Böylece vatanseverlik tekrar askerlik ve savaş ile özdeşleştirilmiştir. Milli güvenlik dersinin sadece amacı bakımından değil içerik ve biçim yönünden de militarizasyona katkı sağladığını söyleyebiliriz. Bu nedenle dersin içeriğini ve biçimini incelemek önem arz etmektedir.

Milli güvenlik dersi, askerlik dersleri gibi sivil öğretmenler tarafından verilmiyordu. Bu ders rütbeli askerler tarafından üniforma ile verilmekteydi. Yönetmeliğe baktığımız zaman dersin öncelikli olarak harp okulundan mezun olmuş

bir muvazzaf subay tarafından verilmesi öngörülmüştür. Bu muvazzaf subaylar bilgili, çalışkan ve gençliğe örnek olacak nitelikte kişiler olmalıdırlar. Milli güvenlik dersini verecek muvazzaf subay bulunamazsa bu durumda emekli ya da görevinden kendi isteği ile ayrılmış subaylardan birinin derslere girmesi yönetmelikte belirtilmiştir. Dersi verecek olan subaylar kurmaylık, rütbe, sınıf gibi kriterlerle öncelik sırasına koyulmuştur. Eğer dersi verecek bir subay bulunamazsa dersi verecek sivil öğretmenin askerlik hizmetini yedek subay olarak yapmış olması ve dersi verebileceğine dair bir belgeye sahip olması şartı aranmaktadır (Milli Güvenlik Öğretimi Yönetmeliği, 1980). Dersi verecek olan kişinin asker olması sivil alandaki askeri etkinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Bu neden milli güvenlik dersi eğitimde sadece askeri sembollerin değil etkininde bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Milli güvenlik dersinin içeriğini belirleyen kurumlar ise bu etkinin boyutu hakkında fikir vermektedir.

Yönetmeliğin 4. Maddesine baktığımızda milli güvenlik dersinin programının Genelkurmay Başkanlığı tarafından hazırlanacağı belirtilmiştir. Böylece dersin içeriği, sınıflara göre işlenecek konular, dersin süresi gibi konular Millî Savunma Bakanlığı ve Millî Eğitim Bakanlığı koordinesinde Genelkurmay tarafından hazırlanmaktadır. Ayrıca ders kitabı da Genelkurmay Başkanlığı'nca görevlendirilen özel bir komisyon tarafından hazırlanmaktadır (Milli Güvenlik Öğretimi Yönetmeliği, 1980). Görüldüğü üzere dersin saatlerinin ve içeriğinin ana belirleyicisi Genelkurmay Başkanlığı'dır. Genelkurmay milli güvenlik dersi kapsamında planlamayı yapan, içerik üreten ve denetleyen resmi kurum konumundadır. Genelkurmay Başkanlığı'nın doğrudan Millî Eğitim Bakanlığı'nın alanına giren bir konuda yetkili olduğu görülmektedir. Bu durum ise sivil alan üzerindeki askeri tahakkümün örneklerinden birini oluşturmaktadır.

Dersin içeriğine baktığımızda ise yönetmeliğin 5. Maddesinde ilköğretim düzeyindeki öğrencilere 'askerliği sevdirecek oyunlar' oynatılması öngörülmüştür (Milli Güvenlik Öğretimi Yönetmeliği, 1980). İlköğretimde, 1913 yılında hazırlanan Tedrisat-ı İptidaiye'ye benzer bir yaklaşımın benimsendiği görülmektedir. Bahsettiğimiz üzere 1913 yılında yapılan düzenlemeler ile çocukların oynadıkları normal oyunlar yerine askerliğe özendirilecek ve onları savaşa hazırlayacak oyunların oynatılması öngörülmüştü. Konuyu bu açıdan ele aldığımızda görüldüğü gibi

Osmanlı'dan miras kalan eğitimde militarist bir anlayışın devam ettiğini görmekteyiz. Türkiye Cumhuriyeti'nde 1926 yılından itibaren askerlik derslerinde militarist zihniyetin etkisi kimi zaman azalıp kimi zaman artsa da özellikle milli güvenlik dersi ile eğitimdeki militarist etkinin iyice arttığı söylenebilir. Militarist etkinin nedeni olarak sadece dersin işleniş biçimi ve öne çıkardığı sembolleri öne sürmek yeterli olmayabilir. Bu noktada diğer bir etken olarak ise dersin içeriği ve kavramları ele alış biçimi olarak gösterilebilir.

Altınay milli güvenlik dersi kapsamında hazırlanan kitapların askerlik, vatanseverlik gibi kavramları ele alış ve tanımlama biçimlerini eleştirmektedir. Ona göre milli güvenlik bilgisi ders kitaplarında yer alan askerlik tanımını militarist bir bakış açısı ile hazırlanmıştır. O ders kitaplarında askerliğin, yurttaşlar için bir yükümlülük olarak değil kültürel ve ırksal bir özellik olarak sunulduğunu böylece askerliğin asıl anlamının ötesinde yüceltildiğini, diğer yandan ölme ve öldürme kavramları vatanseverlikle özdeşleştirildiğini ve böylece kitapta yer alan diğer imgelerin ve tanımlamaların bütünü ile TSK'nın Türkiye'de ayrıcalıklı ve bağımsız konumuna yapılan bir vurgu bulunduğunu ifade etmektedir. Altınay'a göre milli güvenlik dersi işlenişinden biçimine, kapsamından içeriğine kadar eğitim yolu ile militarizasyon adına önemli kaynak niteliği taşımaktadır (Altınay, 2017: 185-198). Milli güvenlik dersi 2012 yılında müfredattan çıkarılana kadar oldukça tartışmalı bir ders olarak kalmış ve 1926'dan beri süregelen askerlik derslerinin bir uzantısı olarak kalmıştır. Bu dersler ile öğrenciler sadece askeri sistemi özümsemekle kalmamış, militarist unsurlara da maruz kalmışlardır. Askerlik veya mili güvenlik dersleri askeri değerlerin yanı sıra Osmanlı'dan beri bir doktrin olarak var olan ordu-millet anlayışının toplumda yerleşmesi adına önemli bir etken olmuştur. Sadece bu dersler bile militarizasyonun sağlanmasını adına oldukça bir araç olarak kendini göstermektedir.

Türkiye'nin eğitim sistemini incelediğimizde militarist vurguların ve yönlendirmelerin sadece askerlik dersleri ile sağlanmadığını görmemiz mümkündür. Özellikle zorunlu eğitimin bireylerin dünyayı algılamasındaki etkisi, Türkiye'de ideolojinin eğitim yolu ile biçimlendirilmesinde etkili olmuştur. Askerlik derslerinin yanı sıra diğer bazı derslerin verdiği örtük ideolojik mesajlarda Türkiye'de militarizasyon adına önemli araçlardan biri olmuştur. Ders kitaplarında verilen

mesajlar ve barındırılan militarist ögeler farklı alanlara farklı militarist mesajların nasıl yerleştirildiğinin yanı sıra Türkiye’de eğitim politikaları aracılığı ile militarizasyonun düzlemi hakkında da fikir vermektedir.

1980-2013 yılları arasında ortaöğretim düzeyinde farklı derslerde okutulan 85 farklı ders kitabının incelendiği bir çalışmada (Durusoy, 2016) bu ders kitaplarının barındırdığı birçok militarist unsura değinilmiştir. Çalışmanın sonucunda ders kitaplarında yoğun bir militarist söylemin mevcut olduğu ve bu militarist söylemin, milliyetçilik ve cinsiyetçilik ile önemli ölçüde etkileşim içinde olduğu tespit edilmiştir. Çalışma kapsamında incelenen ders kitaplarının hepsinde savaşın olumlandığı, ordunun yüceltildiği, vatan için canını feda etmenin önemi, Türklüğün övüldüğü, ordunun özel ve bağımsız konumlandırıldığı görülmektedir (Durusoy, 2016: 147-148).

Bir başka çalışmada ise ilköğretim düzeyindeki ders kitapları incelenmiş (Ulusoy, 2011) ve yine orta öğretimdeki tabloya benzer bir biçimde ders kitaplarının içeriğinde yoğun militarist unsurlara rastlanmıştır. İlköğretimde sınıf yükseldikçe militarist çağrışımlar yapabilecek sözcüklerin sayısının arttığı görülmüştür. Bu bağlamda örneğin hayat bilgisi 1. Sınıf ders kitabında savaş kelimesi sadece sayfada 1 defa kullanılmış, ordu ve silah kelimelerinin kullanımına rastlanılmamıştır (Ulusoy, 2011: 56). Hayat bilgisi 3. Sınıf ders kitabında ise savaş kelimesi yine bir defa kullanılırken ordu kelimesinin de bir defa kullanıldığı görülmektedir (Ulusoy, 2011: 64). Sınıf seviyesi yükseldikçe kullanılan savaş, silah ve ordu sözcüklerinin kullanımı artmıştır. İlköğretimin son sınıf olan 8. Sınıfta okutulan sosyal bilgiler ders kitabında ise ordu kelimesi üç defa, silah kelimesi 13 defa ve savaş kelimesi ise 16 defa kullanılmıştır (Ulusoy, 2011: 84). Çalışmada da görüldüğü üzere silah, savaş ve ordu kelimelerinin kullanımı sınıf düzeyi arttıkça artmıştır. Ders kitaplarında bu kelimelerin geçmesi direkt militarizm ile ilişkili olduğu manasına gelmemektedir fakat çalışmanın sonuç kısmında da ortaya koyulduğu gibi bulgular ders kitaplarında örtük bir ideoloji olarak militarizmin var olduğuna yönelik bir yoruma da kapı aralamaktadır.

Yapılan diğer bir çalışmada ise 4., 5., 6. ve 7. Sınıf sosyal bilgiler ders kitaplarının 2010 ve 2011 yılı basımları incelenmiştir (İnan, 2013). Yine bu çalışmada sosyal bilgiler ders kitaplarında ordu-millet tezine yönelik atıfların bolca

bulunduğu ve militarizm eğilimi bulunan görsel ve içeriklerin bu kitaplara yerleştirildiği tespit edilmiştir. Çalışma kapsamında incelenen ders kitaplarında savaşın kaçınılmaz bir olgu olarak aktarıldığı görülmektedir. Barış ile ilgili bölümlerde ise barışın sadece savaşın ardından bir zorunluluk olarak yapıldığına yönelik bir algının ortaya koyulduğu dikkat çekmektedir (İnan, 2013: 35). Yine bu kitaplarda Türklerin savaşa yatkınlığı gibi bilimsel bir temele dayanmayan önermelerin bulunduğu ve askerliğin savaşla beraber yüceltildiği görülmektedir (İnan, 2013: 36-37). Yine bu çalışmada da görüldüğü üzere Osmanlı'nın son dönemlerinden beri var olan ordu-millet tezinin eğitim öğretimde kullanımı devam etmekte ve zorunlu eğitimde kullanılan ders kitaplarında savaş kavramı yüceltilmektedir.

Tarihsel süreç içinde bakıldığında Osmanlı'nın son dönemlerinde askeri alana yapılan yatırımlardan eğitimde payına düşeni almıştır. Sürekli ortaya çıkan ve ortaya çıkma ihtimali olan savaşlar gençliğin askerlik için hazırlanması gerektiği fikrini uyandırmış ve topyekûn savaşa halkın katılımını sağlamak için eğitim politikaları bir araç olarak görülmüştür. Özellikle ordu-millet anlayışının eğitim ile benimsetilmeye çalışılması ve bu anlayışın pratikte görülmesi eğitimin içeriğinin militarist öğeler barındırmasına sebep olmuştur. Ordu-millet anlayışı Türkiye Cumhuriyeti'nin eğitim programlarında da kendine yer bulmuştur. Sadece ordu-millet anlayışı değil diğer militarist unsurlarda eğitim sisteminde yer almıştır. Eğitim aracılığı ile militarizasyon kimi zaman oldukça sık kullanılırken kimi zaman içerikteki militarist öğeler seyrekleşmiştir. Bu noktada temel sorun Türkiye'de eğitimin içeriğinde militarist zihniyetin her zaman kendini göstermesidir.

Militarist bir anlayışla inşa edilen eğitiminin militarist zihniyette bireylerin yetişmesine sebep olacağı açıktır. Türkiye'de de özellikle temel eğitime hâkim olan militarist anlayış önemli militarist bir yönlendirmeyi beraberinde getirmektedir. Birçok düşünürün (Kant, 2020; Gramsci, 1986; Althusser, 2002) vurgu yaptığı eğitimin ahlaki ve ideolojik biçimlendirme yönü, Türkiye'de bireylerin militarist anlayışa yönlendirilmesine sebep olma noktasında sakıncalıdır. Bu sakınca ise militarizmin itaate dayalı bir anlayış ile bireyin sorgulama yetisini kısıtlamasından kaynaklanmaktadır. Militarizmin askeri değerleri, sivil değerlerden

üstün gören anlayışının eğitim ile çocuklara sunulması, sağlıklı sivil bir bakış açısını zedeleyeceği aşıkardır.

Bu çalışmanın; militarist milliyetçilik bölümünde incelediği üzere, milliyetçilik ve militarizm ilişkisindeki unsurlara; Türkiye'deki temel eğitimin içeriğinde sıkça rastlamaktayız. Bu durumun başlıca sebeplerinden biri değinildiği üzere devlet ve ordunun zorunlu ilişkisinden kaynaklanmaktadır. Devletler zorunlu olarak ordular bulundurdukları ve bu ordulardan vazgeçmelerinin zor olduğunu göz önünde tutarsak, ordu, bayrak, sancak, vatan ve millet gibi kavramların yan yana gelme olasılığı normalleşmektedir. Türk eğitim sisteminde de milliyetçi ve militarist unsurların beraber sıkça kullanıldığı görülmektedir. Osmanlı'nın son dönemlerinde ve cumhuriyetin ilk yıllarında ordunun kritik önemi ve yöneticilerin ordu üzerinden hakimiyeti sağlamaları milliyetçi kavramlarla, ordunun yan yana gelmesini sağlamıştır. Halkın savaşlar için hazırlanması fikri, halkın eğitiminde temelden başlayan bir militarist eğilim oluşturmuştur. Eğitimdeki militarist eğilimin ise milliyetçi unsurla eklemlendiği açıkça görülmektedir. Bu nedenle ordu-millet fikrinin Türk eğitimin sisteminde uzun yıllar boyunca etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Türk eğitim sisteminde milliyetçi militarist unsurların çok yoğun görülmesinin sebeplerinden bir diğerini ise askerliğin savaşlarla olan ilişkisi ile açıklayabiliriz. Askerlik eğer ortada bir savaş veya savaş ihtimali varsa anlam kazanacaktır. Bu nedenle sürekli bir düşmana ihtiyaç vardır. Milletlere bölünmüş bir dünyada ise 'diğer milletlerin' düşmanlığı savaş ihtimali için yeterli olabilir. Türk eğitim sisteminde de özellikle askerlik ve tarih derslerinde, Türklerin yalnızlığına ve diğer milletler tarafından sürekli tehdit edildiklerine yönelik çıkarımların var olduğu görülmektedir. Bu milliyetçi vurgunun amacının ise askerliği bir düşman korkusu ile manaya kavuşturmak ve bunu çocuklara, gençlere eğitim aracılığı ile öğretmek olduğunu söyleyebiliriz. Bu nedenle militarizm, savaşla kurması gerek bağın Türkiye özelinde milliyetçilik vasıtası ile kurulduğu görülmektedir. Türkiye'de eğitimin içeriğinde milliyetçilik üzerinden kurulan askerlik ve savaş bağı, pratikte milliyetçi-militarist unsurlara değinilmesinin sebeplerinden birini oluşturabilir.

2. GENÇLİĞİN MİLİTARİZASYONU

Eğitim ve militarizasyon konusunda ele aldığımız askerlik dersleri ve temel eğitimde görülen militarist unsurların yanı sıra gençleri askerliğe ve savaşa hazırlamak için bazı uygulamalar yapılmıştır. Bu uygulamalar hem resmi okullarda temel eğitim görenlerin aldığı askerlik bilgilerini pekiştirmeyi amaçlamakta hem de okulda eğitim alamayan gençlerin bu uygulamalar ile askerlik için eğilmelerini amaçlamaktaydı. Yine bu uygulamaların temelini Türkiye Cumhuriyeti kurulmadan önce Osmanlı'nın son dönemlerine dayandığı ve cumhuriyetin ilk yıllarında da bu tür uygulamaların devam ettirildiği görülmektedir. Farklı dernekler ve ocaklar vasıtası ile yapılan izcilik, atıcılık gibi faaliyetlerin amacının doğrudan gençliği, paramiliter bir yapıda savaşa hazırlamak olmuştur. Bu derneklerin ve faaliyetlerin militarist öğeleri sıkça barındırdığı ve militarizasyona katkı sağladığı yönündeki bir eleştiri için bu derneklerin yapısını ve faaliyetlerinin içeriğini incelememiz gerekmektedir.

2.1. Osmanlı'da Paramiliter Gençlik Oluşumları

Millet-i Müsellaha yani ordu-millet fikrinin Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi eğitim müfredatına etkisinin yanında farklı yönde etkileri olduğu görülmektedir. Bu etkilerden biri ise gençliğin militarizasyonu üzerinedir. Ordu-millet fikri ile halkın ve özellikle gençlerin savaşa hazırlanmasında dönemin savaş şartları etkili olmuş olabilir. Ülkenin dışarıdan gelecek saldırılara ve düşmanlarına karşı savunmasız kalma korkusunun gençlerin her an çıkabilecek bir savaşa karşı hazırlanması fikrinin gelişmesinde etkili olduğunu söyleyebiliriz. Gençler savaşa hazırlanırken, resmi eğitimin yanı sıra okul dışındaki faaliyetlere de önem verilmiştir. Bu faaliyetlerin başında doğada kendine yeterek yaşamının öğrenildiği izcilik ve diğer beden eğitimi faaliyetleri gelmiştir. Gençlere yönelik izcilik ve spor faaliyetlerinin ise II. Meşrutiyet zamanında yoğunlaştığı görülmektedir.

II. Meşrutiyet döneminde İTC yöneticileri tarafından desteklenen gençlere yönelik birçok oluşum kurulduğu görülmektedir. Bunlardan biri ise Türk Ocakları altında örgütlenen Türk Gücü Derneği'dir. Türk Gücü Derneği Türk milliyetçisi bir çizgide gençliği yetiştirmeyi hedefleyen bir oluşum olarak karşımıza çıkmaktadır.

1913 yılında kurulan Türk Gücü Derneği spor faaliyetleri ile gençliği savaşa hazırlamayı hedefleyen bir oluşum olarak kurulmuş ve sporun amaç değil vatanın savunması için bir araç olduğunu benimsemiştir (Beşikçi, 2009: 55-56). Türk Gücü Dernekleri hedeflenen ölçüde etkili olamamış ve sınırlı bir kitleye hitap eder halde kalmıştır. Dernek bu dönemde izcilik ile benzer faaliyetler göstermiş olsa da 1. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ile derneğin faaliyetleri kesintiye uğramıştır. Derneğin faaliyetleri beklenen etkiyi yaratmasa da ardından gençliğe yönelik daha kapsamlı oluşumlar kurulmuştur. Bu dönemde izcilik gençler için önemli bir faaliyet olarak görülmüş ve farklı oluşumlar vasıtası ile yaygınlaşmıştır.

İzciliğin ilkelerini 1908 yılında belirleyen İngiliz General Robert Baden Powel izcilik üzerine birçok eser yazmış ve yaygınlaşmasını amaçlamıştır. İzcilik özellikle çocukların doğada hayatta kalma becerileri kazanmalarını amaçlayan bir faaliyet olarak öne çıkmıştır. İzciliğin ilk ortaya çıktığı yıllarda devletin verdiği resmi eğitimin bir parçası haline getirilmek için çaba harcanmıştır. Dünyanın birçok ülkesine hızla yayılmış ve büyük bir ilgi görmüştür. Osmanlı'da ise ilk izcilik faaliyetleri İstanbul'da başlamış ve Anadolu'ya yayılmıştır. Osmanlı'da ilk izcilik hareketini başlatan kişi ise futbolcu ve sporcu Ahmet Robenson'dur. Robenson'un Galatasaray Lisesi'nde başlattığı izcilik hareketi, önce İstanbul'un liselerinde ardından İstanbul dışındaki liselerde duyulmuş ve yaygınlaşmıştır (Akcan, 2013: 130-133). Osmanlı'da İngiliz veya Alman taklitçisi gibi gözükmemek adına izcilik yerine keşşaflık, kılağuzluk, rehberlik vb. birçok kelime kullanılmıştır (Tansel, 1987: 284). İzciliğin yayılmaya başlamasına rağmen Balkan Savaşları'na kadar birkaç okulda spesifik bir faaliyet alanı olarak kaldığı görülmektedir.

İzcilik faaliyetlerinin Balkan Savaşları'nda alınan yenilginin ardından arttığı görülmektedir. Balkan Savaşları'nın kaybedilmesinde gençlerin spor ve izcilik gibi faaliyetlerden faydalanmamasının etkili olduğu yönündeki kanı izciliğin yaygınlaşmasında etkili olmuştur. Bunun yanı sıra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gençleri izcilik faaliyetlerine yönlendirmesi ve bu alana verdiği destek izciliğin yaygınlaşmasına sebep olmuştur. Balkanlarda alınan yenilginin ardından bu tür beden eğitimi faaliyetlerinin yaygınlaştığı görülmektedir (Yamak, 2012: 174-181). İzciliğin yaygınlaşması ile beraber izcilik faaliyetleri İTC'nin desteklediği dernekler vasıtası ile yürütülmeye başlanmıştır.

İzcilik faaliyetleri yaygınlaşmasına rağmen bu dönemde uygulamada bir birlik yoktu çok farklı uygulamalar izcilik adı altında yapılmaktaydı. İTC yöneticilerinin izciliğe duyduğu özel ilgi neticesinde Avrupa’da izcilik faaliyetlerini inceleyen kişilerin gözlemleri neticesinde Enver Paşa’ya bağlı İzciler Ocağı 1914 yılında kurulmuştur (Akcan, 2013: 146). İzcilik Kanunu’na ve 1914 tarihli İzcilik Töresi’ne (Toprak, 1998: 14-15) baktığımız zaman izcinin özellikleri arasında nazik olmak, saygılı olmak, hayvanları sevmek gibi şeyler sıralanmıştır. İzci Ocakları bünyesinde faaliyet yürütülürken izcilere askeri üniformalara benzer üniformalar giydirilmiş ve bir rütbe sistemi oluşturulmuştur. Tıpkı askerlikte olduğu gibi izcilikte de üste itaat edilmesi gerektiği öngörülmüştür. İzciliğin tüm dünyada gençleri askerliğe hazırlamak gibi bir amaçla yapıldığı söylenemez fakat Enver Paşa’nın gençleri savaşa hazırlamak için izciliği bir eğitim yöntemi olarak görmesi ve izciliğin bir noktada askerlik ile benzeşmesi bu tür faaliyetlerin gençliği olası savaşlar için hazır tutmak amacı ile yapılmasında etkili olmuştur.

Osmanlı’da izcilik faaliyetleri milli kimliği sağlamlaştırmak amacı ile de kullanılmıştır. Öyle ki izcilik faaliyetlerinde Türkçe haricinde bir dil kullanmak yasaklanmış ve izcilik faaliyetleri resmi bir biçimde mülki amirlerin denetimi altına girmiştir. İzcilik alanında yapılan düzenlemeler Enver Paşa’nın askeri alanda yaptığı çalışmaların bir uzantısı olarak görülmekteydi. Bu dönemde zorunlu askerlik hizmetinin süresi azaltılmış ve izcilik azalan askerlik süresinin bir ikamesi olarak görülmüştür (Akcan, 2018: 235). İzcilik her ne kadar gençlerin askerliği için bir hazırlık süreci olarak görülmüş olsa da amacı genelde bireylerin iyi yetiştirilmesi olmuştur. İzcilik Osmanlı’da gençliğin militarizasyonunda bir araç olarak kullanılmış ve milliyetçi duyguları geliştirmeyi hedeflemiştir. Osmanlı’da İzciler Ocağı’nın yanı sıra başka oluşumlarında gençliğin militarizasyonunda önemli etkileri olmuştur. Bu oluşumların başında ise İzciler Ocağı’nın üst kuruluşu olan Osmanlı Güç Dernekleri ve Türk Ocakları gelmektedir.

Osmanlı Güç Dernekleri’nin amacı doğrudan gençleri savaşa hazırlamaktır. İzciler Ocağı’nın saygılı, nazik, iyi gençler yetiştirmek gibi amaçlarına nazaran Osmanlı Güç Dernekleri çok daha fazla militarist amaç taşımaktaydı. Hatta Osmanlı Güç Dernekleri paramiliter bir yapıda kurulmuş oluşumlardı. İzcilik Ocağı’nın üst kuruluşu olarak tasarlanan Osmanlı Güç Dernekleri de Enver Paşa’nın

kontrolündeydi. İzcilik Ocağı genelde 12-17 yaş arasındaki gençlerin eğitimi üzerinde yoğunlaşmaktayken 17 yaşından büyükler Osmanlı Güç Dernekleri'ne kaydedilmekteydi. Resmi okullarda ve diğer resmî kurumlarda Osmanlı Güç Dernekleri'nin kurulması zorunlu iken özel okullarda gönüllük esasına göre kurulmuştur (Toprak, 1985: 96). Osmanlı Güç Dernekleri amacıyla açıkça belirtildiği üzere vatan savunmasına gençleri yetiştirmeyi amaçlamıştır. Güç Dernekleri bu yönüyle doğrudan gençliğin militarizasyonu noktasında önemli rol oynamıştır. Bu derneklere verilen eğitim ise direkt askerlik üzerine silahlı veya silahsız eğitimlerden oluşmaktaydı. Yine de Osmanlı Güç Dernekleri 2 yıl gibi kısa bir süre faaliyette kalmış olsa da önemli etkilere sahip olmuştur ki Osmanlı Güç Derneği daha kurumsal ve paramiliter bir yapıda Genç Dernekleri adı altında yeniden örgütlenerek kurulmuştur.

Osmanlı Genç Dernekleri ise 1916'da yine Enver Paşa'ya bağlı olarak kurulmuştur. Bu oluşumun başına ise ordu-millet fikrini Osmanlı topraklarına getirmiş olan Goltz Paşa'nın önerisi ile bir Alman Albayı olan von Hof getirilmiştir (Balcıoğlu, 1999: 140). Osmanlı Genç Dernekleri'nin haftalık çıkardığı dergide Albay von Hof genç derneklere sahip olan ülkelerin savaş zamanı bu derneklere oldukça fazla yarar gördüğünü ifade etmiştir. Von Hof bu derneklere görev yapan gençlerin ders saatleri dışında hali hazırda cephede olanların ihtiyaçlarını tamamlamak için çalıştıklarını böylece hem cephe gerisinde de binlerce askerin yapacağı işi yaparak askerlik kadar üstün bir hizmet sunduklarını söylemiştir (aktaran Sarısamancıoğlu, 2000: 440). Bu noktada anlaşılacağı üzere genç dernekleri, gençleri savaşa hazırlamayı amaçlamakla kalmıyor gençlerin savaşa hazır olmadan önce cephe gerisinde görev almalarını da öngörüyordu. Osmanlı Genç Dernekleri hem Harbiye Nezareti'nden aldığı destekle hem de yabancı uzmanların etkisi ile tam anlamıyla paramiliter bir oluşum haline gelmiştir.

Osmanlı Genç Dernekleri kuruluşundan itibaren hızla yaygınlaşmıştır. Anadolu'nun birçok noktasında şubeler açılmaya başlamıştır. Örneğin Karesi Sancağında 114 şube varken Kütahya Sancağında 104 şube açılmıştı. Şubelerin yoğun olduğu sancaklar dışında da Anadolu'nun birçok vilayetinde ve sancağında şubeler açılmıştı. Anadolu'nun dışında Beyrut, Halep, Bağdat Vilayeti gibi birçok önemli Osmanlı vilayetinde de şubeler açılmıştır. 1917 yılının ortalarında ise

Osmanlı Genç Dernekleri'nin toplam şube sayısının 706 olduğu görülmektedir (Toprak, 1985: 532). Genç Derneklerinin bu kadar yayılmasının nedenlerinden birini ise okulda eğitim almayan gençlerin bu dernekler ile askerliğe hazırlanmasıdır. Osmanlı Güç Dernekleri daha çok örgün eğitimle etkileşimli olarak okullarda eğitim gören gençleri hedef almaktaydı. Fakat Osmanlı'nın savaştaki asker kaynağını eğitim alan gençlerden daha çok eğitimsiz, köylü gençler oluşturmaktaydı. Osmanlı'da gerçekten etkili bir militarizasyon için bu köylü ve taşralı gençlere ulaşılması gerekmektedir. Bu nedenle yeniden yapılanan Osmanlı Genç Dernekleri resmi eğitim kurumları dışında kalan gençler üzerinde yoğunlaşarak daha geniş bir kitle oluşturulmuştur. Genç Derneklerinin başındaki isim olan von Hof da bu duruma değinerek Osmanlı'da gençlerin sadece %20'sinin eğitime erişebildiğini fakat askerlik için önemli olan %80'lik kısmın eğitim alamadığını bu nedenle esas amacın bu %80'lik kısma ulaşmak olduğunu ifade etmiştir (Tunaya, 1989: 298). Osmanlı Genç Dernekleri eğitim veya eğitimsiz, taşralı veya kentli her Osmanlı gencine ulaşmayı hedefleyerek yayılmasını sürdürmüştür.

Osmanlı Genç Dernekleri'nin hedef kitlesini 12-20 yaş arasındaki gençler oluşturmaktayken, eğitim görenler iki gruba ayrılıyorlardı. 12-17 yaş arasında ki gençler 'Gürbüz', 17 yaşından büyükler ise 'Dinç' olarak isimlendirilmekteydi. Gürbüzler henüz yaş olarak küçük olduklarından dolayı daha çok ideolojik bir eğitime tabi tutularak militarize ediliyorlardı. Dinçler ise yakın zamanda asker olacakları için daha çok askeri teknik bilgiler almakta ve fiili askerliğe hazırlık eğitimlerine tabii tutulmaktaydılar (Beşikçi, 2009: 70). Osmanlı Genç Dernekleri'nde öğrenim gören gençler dönemin askeri üniformalarına benzeyen üniformalar giymekteydiler. Dinçler ve Gürbüzler aynı üniformaları giyerek eğitim almaktaydılar. Spor faaliyetlerinin yanı sıra askeri eğitim alan gençlerin siyaset ile ilgilenmeleri de yasaktı. Dernekler tütün ve alkol gibi zararlı maddelerin kullanımı ile de mücadele etmiştir. Dernek marşlara da oldukça önem vermiştir hatta Osmanlı Genç Dernekleri'nin yürüyüş marşı olarak kullandığı "dağ başını duman almış" sözleri ile başlayan gençlik marşı, cumhuriyet döneminde 'Gençlik ve Spor Bayramı Marşı' olarak kabul edilmiştir (Tunaya, 1989: 298-299).

1920 yılının Eylül ayına kadar faaliyetlerine devam eden Osmanlı Genç Dernekleri binlerce genci eğitmiştir (Sarısaman, 2000: 449). Bu dernekler paramiliter

yapısının ötesinde, ordu için önemli bir asker kaynağı olarak öne çıkmıştır. İttihat ve Terakki yöneticileri kendilerine bir milis gücü yaratmak adına bu derneklerin faaliyetlerine oldukça önem vermiştir. Süreçte görüldüğü üzere Osmanlı'nın son döneminde gençlere yönelik askeri uygulamaların dozu giderek artmıştır. Başlangıçta sivil gençlere okul dışında verilen eğitimin içeriğinde militarist unsurlar göze çarparken dernekler ve ocaklar isim, biçim değiştirdikçe askeri eğitimlerin ağırlığı artmıştır. Teknik askeri eğitimle beraber verilen ideolojik eğitimin militarizasyon için oldukça elverişli bir zemin oluşturduğu açıktır. Gençlere yönelik bu tür paramiliter oluşumların etkisinin Türkiye Cumhuriyeti'nde de devam ettiği görülmektedir.

2.2. Türkiye'de Gençlik, Spor ve Militarizasyon

Millî Mücadele döneminde İstanbul'da ve Anadolu'nun birçok yerinde milli mücadeleye destek vermek amacı ile gençlik örgütlenmeleri kurulmuştur. Bu oluşumların bazıları yedek subaylar tarafından ihtiyat örgütü olarak kurulmuş bazıları ise doğrudan sivil gençler tarafından oluşturulmuştur. Millî mücadele döneminde kurulan gençlik örgütlenmelerine katılım sınırlı kalmıştır. Yerel düzeyde kurulan bu örgütlenmeler, herhangi bir hükümet tarafından kurulmamış gönüllülük esası ile oluşturulmuş derneklerdir. Bu nedenle bu derneklerin gençliğin militarizasyonu noktasında katkı sağladığını söylemek mümkün değildir. Örgütlenmeler devlet eliyle yapılmamış ve dernekler sistematik bir şekilde ideolojik aktarımlar yapmamıştır.

Cumhuriyetin ilanının ardından ise azalan asker ihtiyacı ile beraber seferberlik kaldırılmış ve kısa bir süre sonra zorunlu askerlik hizmet süresi kısaltılmıştır. Tüm bu gelişmeler ile beraber yeni kurulan cumhuriyetin yeterli asker bulamayacağı endişesi ile dönemin Genelkurmay Başkanlığı, hükümete Genç Dernekleri'nin yeniden kurulmasına dair istekte bulunmuştur. Genelkurmay ülkenin sınır güvenliğini sağlamak için asker sayısının çok olması gerektiğini fakat silah altında fazla asker bulundurmanın ekonomik maliyeti göz önüne alındığında Genç Dernekleri'nin kurulması ihtiyacı doğduğunu belirtmiştir. Gerekli görüşmelerin ardından Genç Dernekleri'nin yeniden kurulması için bir heyet oluşturulmuş ve kanun teklifi hazırlanması için çalışmalara başlanmıştır. Kurulacak olan derneğin

ismi İnkılap Gençleri Derneği olacak biçimde planlamıştır (Balcıoğlu, 1999: 141-144). Fakat bu dernek faaliyet aşamasına geçememiştir. Bir teşebbüs olarak kalan İnkılap Gençleri Derneği gençliğin militarizasyonu noktasında bir etkiye sahip olmasa da Osmanlı'dan kalan Alman modeli militarist bakış açısının Türkiye Cumhuriyeti'nde hala etkisini sürdürdüğünü göstermektedir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında spor faaliyetlerinin gençlik örgütlenmeleri içinde oldukça önemli bir konum kazandığı görülmektedir. Bu durumun sebebi ise yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti elitlerinin gençlik örgütlenmeleri ile sporu ayrılmaz birere parça olarak görmelerinden kaynaklanmaktaydı (Akın, 2004: 150). Askeri amaçların yanı sıra spor sağlıklı ulus inşa etmenin bir yolu olarak görülmüştür. Hem sporla ulusun üyelerinin bedeni özelliklerinin geliştirilmesi amaçlanmış hem de en temelden spor aracılığı ile milliyetçi unsurların yerleştirilmesi hedeflenmiştir.

Tıpkı II. Meşrutiyet döneminde olduğu gibi 1930'larda da spor milli duygular ile beslenmiş ve II. Meşrutiyet Döneminde dernekler aracılığı ile yapılan içki karşıtlığı gibi propagandalar cumhuriyet döneminde resmî kurumlar aracılığı ile yapılamaya devam etmiştir. Yine 1930'larda sürekli spor yapan milletlerin kazançlarına vurgu yapılmıştır (Üstel, 20008: 194-195). Milli duygular ile beraber 1930'ların ortasında spor faaliyetlerinin yeniden askeri amaçlarla kesiştiği görülmektedir. Bu dönemde savaşta fayda sağlayabilecek sporların ön plana çıkarken, askeri amaçları katkısı az olacağı düşünülen spor dalları geri planda kalmıştır. Atıcılık ve dağcılık gibi spor dalları askeri amaçların ve ordu millet fikrinin etkinliğini göstermektedir (Akın, 2004: 156). İsmet İnönü'nün 1923 yılındaki sözleri yeni rejimin spor, milliyetçilik ve ordu arasında kurduğu etkileşimi göstermektedir. İsmet İnönü sporun Türk gençliği ve Türk ordusu için oldukça faydalı olduğunu vurgulayarak spor aracılığı ile gençlerin vatana hizmet edebileceklerini söylemiştir (aktaran: Tokatlıoğlu, 2012: 32). İsmet İnönü'nün sözlerinde de kendini gösterdiği gibi spor, ordu ve milliyetçi öğelerle etkileşimli olarak ele alınmıştır. Bu dönemde önderlerin konuşmalarının oldukça etkili olduğu göz önüne alındığında ileriki dönemlerde sporun, gençlik ve militarist-milliyetçi fikirler arasında aracı rolü üstleneceğinin düşünsel alt yapısının oluştuğu görülmektedir

Tek parti döneminde ise II. Meşrutiyet Döneminden beri varlığını sürdüren ve hedef kitlesi gençler olan Türk Ocakları kapatılmıştır. Türk Ocakları'nın kapatılmasında dönemin siyasi şartları etkili olmuştur. Cumhuriyet Halk Fırkası'na muhalefet ettiği gerekçesi ile kapatılan Türk Ocakları'nın faaliyetleri 1931 yılında kademeli olarak son bulmuştur (Üstel, 2004: 380-384). Türk Ocakları'nın kapatılmasının ardından tek parti döneminde gençlere yönelik derneklerden daha çok spor faaliyetleri öne çıkmaktadır. Bu dönemde Halkevleri açılmaya başlamıştır. Halkevlerinin bir kolu olarak ise spor şubeleri faaliyetlerine başlamıştır. Halkevleri spor şubesi zamanla yaygınlaşmıştır. 1932 yılında 2.944 üyeye sahip olan Halkevleri spor şubesinin 1935 yılında 13.367 üyesinin bulunduğu görülmektedir (Türkmen, 2012: 266). Bu dönemde Kemalist ideolojinin etkisi ile de gençliğin spora yönlendirilmesi ön plana çıkmaktadır.

1930'lu yılların sonunda sporun, militarist milliyetçilik ve gençlik arasındaki aracı rolünü yönlendiren kurum olarak ise Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı (TİCİ) öne çıkmaktadır. 1922 yılında kurulan TİCİ 1936 yılına kadar faaliyetlerine devam etmiştir. TİCİ'nin milli unsurlara oldukça fazla vurgu yaptığı görülmektedir. Zaten ittifakın ana amacının sporda milli ruhu ateşlemek ve gençlerin spora milli gayeler ile yönelmesini sağlamak olduğu görülmektedir. TİCİ sporu askeri görevlerde yararlı olması ve vatanın savunulmasında büyük faydalar sağlaması bakımından önemli bulmuştur. TİCİ bu bağlamda sporu hem vatan savunması için hem de uluslararası sahada Türklüğün temsil edilmesi için önemli bir araç olarak görmüştür (Özmaden ve Özmaden, 2010: 1453-1454). TİCİ'nin amaçlarını ve spora bakış açısını incelediğimizde, sporun yoğun bir biçimde milliyetçi çizgide değerlendirildiği ve militarist amaçlarla kurgulandığını görmekteyiz. 1936 yılına kadar faaliyetlerine devam eden cemiyetin cumhuriyetin ilk yıllarındaki spora bakış açısını ortaya koyduğu görülmektedir. Cumhuriyetin ilerleyen yıllardaki siyasi değişimi ile TİCİ ismi değiştirilmiş ve tek parti iktidarının güçlenmesi ile yerine Türk Spor Kurumu kurulmuştur. Bu durum gençlik politikalarının ve sporun siyasi olaylar ile ne kadar etkileşimli olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Türk Spor Kurumu'nun TİCİ'den farkı doğrudan Cumhuriyet Halk Partisi'ne bağlı olmasından gelmekteydi. Türk Spor Kurumu partinin sporla kurduğu organik bağın bir simgesi niteliğindedir. Yine bu dönemde Ankara'da inşa edilen 19 Mayıs

Stadyumu uluslararası standartlarda bir stadyum olarak kitlesel gösteri ve törenlere uzun yıllar ev sahipliği yapmıştır (Yarar, 2014: 310). Bu iki gelişme tek parti döneminde partinin gençlik ve sporla bütünleşme çabalarını içerdiği gibi sporun artık daha da resmileşerek ulusal boyutta bir mobilizasyon aracına dönüştüğünü göstermektedir.

Türkiye’de toplu jimnastik gösterileri ve ulusal bayramların kutlanması 1930’larda toplumsal bir boyuta taşındı. 1930’larda başlayan bu tür milli bayramlarını kutlama ve kitlesel spor faaliyetleri günümüze kadar ulamıştır. Cumhuriyetin 10. Yıl kutlamalarında yapılacak olan gösterilere kitlesel bir biçimde 4 ay boyunca hazırlanılmıştır. Törenlerde askeri yürüyüşler izci ve öğrenci grupları ile desteklenmiş ve sağlıklı dinç askerlerle Türk milletinin ne kadar sağlıklı olduğu gösterilmiştir. Törenler milli sağlık, gençlik ve vatani savunmanın arasındaki bağı vurgular nitelikteydi (Sencer, 2018: 111). 31 Ağustos 1933 tarihli Cumhuriyet Gazetesinin de paylaştığı görseller ile bu vurguya dikkat çektiği görülmektedir. Törenlere ve yürüyüşlere katılan askerlerin yanı sıra yürüyüş yapan öğrenciler ve gençlik gruplarının fotoğrafları beraber basılmıştı (Cumhuriyet Gazetesi, 1933). Cumhuriyetin ilk yıllarında spor vasıtası ile Türk gençliğinin sağlığına ve ulusal savunmaya yönelik imgeler giderek yoğunlaşmıştır. Öğrenci ve gençlik gruplarının katılımı ile büyük çaplı törenler yapılmaya başlamıştır. Yapılan bu törenlerde milliyetçi unsurların yanı sıra militarist öğelerinde var olduğu görülmektedir. 19 Mayıs gösterilerine benzer bir şekilde cumhuriyetin kuruluşundan itibaren spor gösterileri düzenlenmekte ve kitlesel jimnastik faaliyetleri kutlamalarla yapılmaktaydı. 1938 yılında spor kutlamaları Atatürk’ün Samsun’a çıktığı 19 Mayıs’a alınarak Gençlik ve Spor Bayramı olarak kutlanmaya başlamıştır (Güven, 1999: 32-36).

Yine 1938 yılında Beden Terbiyesi Genel Direktörlüğü isminde bir kurum oluşturularak yöneticiliğine ise bir general getirilmiş ve gençlerin spor faaliyetlerine katılımı kanunla zorunlu hale getirilmiştir (Akın, 2004: 79). Bu tarihten itibaren ise spor oldukça ideolojik bir rol oynamıştır. Spor için oluşturulan kurumun başında ise bir generalin bulunması spor ve spor faaliyetlerine katılımın kanunla zorunlu hale getirilmesi askeri amaçlar arasında kurulan bağın bir önemli bir göstergesidir. Beden Terbiyesi Genel Direktörlüğü kurulmadan 1 sene önce kurulması planlanan fakat

faaliyete geçmeyen bir gençlik ve spor oluşumu olan Atatürk Gençleri Kurumu bu dönemdeki spora yönelik yoğun düzenlemelerden biridir. 14 Nisan 1937 tarihli Akşam Gazetesi'nin ilk sayfasında askerlik çağına gelmemiş gençlere yönelik bir Atatürk Gençleri Kurumu isminde bir gençlik teşkilatının kurulacağı ve çalışmaların sona geldiği yazmaktadır. Haberin devamında kız ya da erkek fark etmez 16-21 yaş aralığındaki bütün gençlerin bu teşkilat aracılığı ile sadece 3 şeyle ilgileneceği yazmaktadır. Bunlar: 'beden terbiyesi ve spor', 'ahlak ve yurt bilgisi' ve 'askerlik' olarak sıralanmıştır (Akşam Gazetesi, 1937). Bu tarihlerde spor ve askerlik arasında kurulan bağ etkisini cumhuriyetin gelecek dönemlerine de yansıtmıştır.

Tüm dünyada spor ve askerlik arasında kurulan bağların zayıflaması ile beraber Türkiye'de de militarist bir bakış açısı ile biçimlenen spor anlayışı gücünü kaybetmeye başlamıştır. Spor militarist amaçlar için kullanılmaktan kurtulmuş olsa da gençliği biçimlendirmek için kullanılmaya devam etmiştir. Spor ile militarizmin birleştirildiği uygulamalar ise uzun yıllar boyunca Türkiye'de var olmaya devam etmiştir. Stadyumlarda askeri unsurlar ile bezeli bir biçimde yapılan 19 Mayıs gösterilerinin 2012 yılında artık statlarda yapılmayacağına dair bir genelge yayınlanmıştır. Bu durum tartışmaları beraberinde getirmiş ve genelgenin iptali için davalar açılmıştır. Neticede Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu statlarda 19 Mayıs gösterilerinin yapılmasını sınırlamakta olan genelgeyi iptal etmiştir (Ayhan, 2019). Bu gelişmeler Türkiye'de sporun ve gençliğin ne kadar ideolojik bir bakış açısı ile alındığını göstermektedir. Bu ideolojik bakış açısı çoğunlukla sporu milliyetçi unsurlarla bezeyerek militarist amaçlar için kullanmıştır. Günümüzde etkisini yitirmiş olsa da Türkiye'de spor ve gençlere yönelik oluşumların militarizasyona katkısı oldukça yüksektir.

3. MİLİTARİZM VE AİLE

Louis Althusser'in devletin ideolojik aygıtlarının arasında saydığı aile, bir yeniden üretim mekanizması olarak karşımıza çıkmaktadır. Althusser ailenin hem tek başına devletin ideolojisini aktarmak gibi bir misyonu bulunduğu hem de eğitim, kilise ve parti gibi ideolojik araçlarla ilişkiye girerek ideolojik aktarımda önemli bir rol oynadığının altını çizmektedir (Althusser, 1978: 33-44). Aile kurumu ideolojik aktarımın yanı sıra ideolojik denetlemede de önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle

bireyin erken yaşlarında ideolojik denetleme adına aile oldukça etkili bir araç olarak kendini göstermektedir (Kazancı, 2006: 16). Aile kurumunun ideolojik aktarım ve denetleme sürecinde oynadığı kritik rol militarizmin aktarımı ve sürdürülmesi noktasında da oldukça kritik bir konumdadır. Çoğu zaman milliyetçik ile harmanlanmış militarizm, aile kurumu üzerinden ideolojik bir aktarım yaptığı konusunda eleştirilmektedir. Özellikle kadın ve erkek üzerinden bir milliyetçi-militarist kurgulanma adeta feminist eleştirinin odak noktasını oluşturmaktadır.

Ailenin militarizm sürecindeki önemini anlamak için öncelikle aile kurumunun yapısı ve özellikleri incelenmelidir. Klasik anlamda aile, toplumun temel birimlerinden biri olarak anne, baba, çocuk ve aralarında kan bağı bulunan bireylerin oluşturduğu bir birliktelik durumu olarak tanımlanmaktadır (Duman, 2012: 21). Aile kurumunda ortaya çıkan bu birliktelik durumu, üye bireylerinin düşünsel olarak biçimlenmesini beraberinde getirmektedir. Aile kurumunun üye bireyler üzerindeki bu etkisi, aile kavramının üzerine birçok çalışma yapılmasına sebep olmuştur.

Bazı görüşler aile kurumunun, insanların doğal birliktelik eğiliminin bir sonucu olarak ortaya çıktığını savunmaktadırlar. Fakat bu görüşler bile doğal olarak birlikte yaşama eğiliminin, aile kurumunun ortaya çıkmasındaki tek etken olmadığını kabul etmektedirler. Birlikte yaşama ihtiyacının yanı sıra kültürel etkenlerinde aile kurumunun doğmasında etkili olduğu söylenebilir. Aile kurumunun barındırdığı kültürel ve ideolojik etkileşim; aile kurumunu, diğer hayvan topluluklarından ayırmaktadır. Aile kurumu sahip olduğu kültürel, ekonomik ve siyasal niteliklerle adeta toplumun küçük bir simülasyonudur ve ailenin kurumunun sahip olduğu bu nitelikler, aileyi biyolojik bir birlikteliğin çok ötesine taşımaktadır (Doğan, 1991: 23). Ailenin kurumunun geçirdiği değişimi incelemek; aile üzerinden biçimlenen cinsiyet rollerini açığa çıkarmak ve aile kurumunun toplumsal hayatta ki rolünü anlamak adına katkı sağlayacaktır.

3.1. Aile, Roller ve Dönüşüm

Aile kurumu sosyal bilimlerde birçok alanın çalışma konularına dahil olmuştur. Aile kurumu, düşünsel yapıları etkileme noktasında sahip olduğu nitelikler ile birlikte toplumsal yaşamın temelini oluşturan öğelerin birçoğunu da içiresinde barındırmaktadır. Ailenin, toplumsal yaşamla böylesine bir etkileşimin içine

girmesinde bazı araçların etkisi büyüktür ve bu araçların en önemlilerinden birini ise gelenek oluşturmaktadır. Gelenek bir yandan toplumun devamlılığı noktasında önemli etkilere sahip iken; bir yandan da aile kurumunun ve birey yaşamının her anını baskılama eğilimindedir. Gelenek ile birlikte aile kurumu; geçmişten gelen kültürel öğelerin, toplumsal düzeyde yeniden üretildiği bir saha haline gelmektedir (Turğut, 2017: 96).

Aile kurumunu, toplumsal etkileşim noktasında önemli kılan; gelenek ile birlikte başka araçlarda vardır. Bu araçlardan bir diğerini ise cinsiyet rolleri oluşturmaktadır. Özellikle ailenin ekonomik dinamiklere sahip bir birliktelik olduğunu göz önüne alırsak, aile içi cinsiyet rollerinin etkisi daha da belirginleşecektir. Bayhan'a göre cinsiyet rolleri; aile içerisinde öğrenilerek, sonradan kazanılan edinimlerdir ve aile kurumunun getirdiği sosyal etkileşim ile birlikte aktarılmaktadır (2012: 153-154). Aile kurumu içerisinde; gelenekler ile birlikte aktarımı sağlanan cinsiyet rollerinin, aile kurumunda militarist unsurların yerleşebilmesi noktasında da etkili olduğu söylenebilir. Zaten militarizasyonun sağlanması noktasında, biçilen cinsiyet rolleri feminist kuram eleştirilerinin odak noktası olmuştur.

Marshall'a göre avcı-toplayıcı ilkel toplumlarda, kadınlar ve erkekler farklı görevler üstlenmekteydiler. Bu ilkel toplumlarda erkeklerin avcılık, kadınların ise toplayıcılık yapması sonucunda; cinsiyete dayalı bir iş bölümü ortaya çıkmıştır (Marshall, 2005: 47-48). Fakat bu ilkel döneme ait çıkarımların kesin bilgilerin dışında, birtakım varsayımları da içerdiği göz önüne alınmalıdır.

İnsanların ihtiyaçlarını karşılamak adına kurdukları aile temelli örgütlenmeler içerisinde anaerkil toplumlara da rastlanmaktadır. Anaerkil toplumlara baktığımızda farklı etkiler neticesinde aile ve toplumdaki kontrol mekanizmalarının kadınların elinde bulunduğu görülmektedir. Ataerkillik ve anaerkillik arasındaki değişim aslında bu rollerin doğal olmadığını aksine bazı dış etkenlerle şekillendiğini göstermektedir. Ataerkillik ve anaerkillik üzerinden toplumların geçirdiği değişim, günümüzün modern topluluklarında aile içi rolleri biçimlendiren unsurlara etki etmektedir. Aile kurumunun bu yönde geçirdiği değişimi incelemek; ailenin birey ve toplum üzerindeki ideolojik etkilerini ortaya çıkaracak ve böylelikle militarizasyon sürecinde ailenin konumu daha da belirginleşecektir.

Aile kurumunun, tarihsel süreç içerisinde geçirdiği dönüşüm, hem toplumsal olgularla etkileşim içerisinde olmuş hem de içinde barındırdığı rollerin yapısını biçimlendirmiştir. İlk olarak bakıldığında avcı-toplayıcı toplulukların temelini kümelerin oluşturduğu görülmektedir. Kümeler genellikle birbirine akrabalık yolu ile bağlı çekirdek ailelerden meydana gelmekteydi. Avcı-toplayıcı toplumlar cinsiyete dayalı bir iş bölümü ile hayatta kalmaya çabalamaktaydılar. Bu toplumlarda erkeklerin ve kadınların yaptıkları işlerin birbirinden oldukça farklı olduğu tahmin edilmektedir (Mayor ve Yayla, 2013: 228-229). İlkel topluluklarda, cinsiyete dayalı iş bölümünün avcılık ve toplayıcılık olmak üzere ikiye ayrıldığı düşünülmektedir. Zaten bu iş ayrımının ilk gözlemlendiği alanların başında aile kurumu gelmektedir. Çekirdek aile içerisinde kadınlar ve erkekler birbirinden farklı işleri yerine getirmekteydi.

Arat'a göre ilkel topluluklarda kadınların; toplayıcılık yapmaları ve doğurarak soyun devamını sağlamaları beraberinde kadınların daha özel bir konumda olmalarını sağlamıştır çünkü toplayıcılık, avcılığa göre daha güvenli ve daha istikrarlıydı, ayrıca kadının doğurganlığı ile soyun devamını sağlaması da kadının özel konumu güçlendirmekteydi (Arat, 1986: 21). Çekirdek aile temelinde yapılan ilkel toplumlarda var olan cinsler arası iş bölümünün, anaerkil bir yapıyı ortaya çıkardığını söyleyebiliriz. Anaerkil yapının oluşmasında kadınların yaptığı işlerin önemli olması büyük bir paya sahiptir. Antropolojik olarak incelendiğinde de hayatta kalma ve geçim faaliyetlerine kadınların ve erkeklerin ortak katılımı cinsiyet eşitsizliğini en aza indirdiği görülmektedir (Gültekin, 2017: 77).

Avcı-toplayıcı topluluklardan, tarım topluluklarına geçiş ile birlikte, geçim için yapılan işlerin yapısı da değişmeye başlamıştır. Avcı-toplayıcı dönemin aksine ataerkil bir yapı toplumda ve aile içerisinde ortaya çıkmıştır. Tarım toplumlarında, sabanın kullanıma girmesi ile birlikte, kadınların yaptığı bahçe tarımı erkeklerin bir işi olarak değişime uğramıştır. Günümüzde de sabanın yeni kullanılmaya başlandığı ilkel Afrika kabilelerinde, tarımın kadın işinden erkek işine dönüşümü gözlemlenebilir. Böylelikle ana geçim kaynağının tarım olması ve tarımın da erkeğin işine dönüşmesi ile birlikte ataerkil bir toplum oluşmaya başlamıştır (Çelebi, 1990: 7-14). Geçim kaynaklarındaki değişim, aile ve toplum yapısında da bir değişimi beraberinde getirmiştir.

Tarım toplumları ile birlikte yerleşik hayata geçilmesi beraberinde geçim için farklı etkinliklerin yapılmasını gerekli kılmıştır. Göçebe toplumlarda görülmeyen ve yerleşik hayata geçiş ile birlikte ortaya çıkmış olan; çömlek yapımı, değirmenin kullanımı ve dokumacılık gibi faaliyetler kültürel aktarım için uygun bir zemin oluşturmuştur. Tarım toplumlarında bu tür faaliyetler ile kadınlar meşgul oldukları için kültürel aktarım kadınlardan çocuklara doğru ilerlemeye başlamıştır (Eyce, 2000: 228). Yerleşik hayata geçiş ile birlikte sadece aile içi cinsiyet rolleri değişmekle kalmamış; ayrıca aile kurumunun yapısı da değişmeye başlamıştır.

Çekirdek aileden, geniş ailelere doğru geçiş; avcı-toplayıcı toplumlardan, tarım toplumlarına geçiş ile paralel olmuştur. Yapılan çalışmalar geniş ailenin temel dayanağı olarak üretim ilişkilerinden doğan, toprak mülkiyetini göstermektedir (İlbars, 1975: 203). Çekirdek aile, anne baba ve çocuklardan oluşmakta iken, geniş aile ise yine kan bağına dayanan bir ilişkinin olduğu ve en az üç neslin bir arada yaşadığı aile biçimidir. Geniş ailede, çekirdek ailede görüldüğü gibi bir eşitlik durumu yerine hiyerarşik bir yapı bulunmaktadır. Geniş ailede iş bölümlerinin ayrımı çok nettir. Hiyerarşik sınıflandırma ve iş bölümü bazı ölçütlere göre belirlenmektedir. Bu ölçütler; yaş, cinsiyet, doğurganlık, sağlık durumu ve evlilik gibi ölçütlerdir. Geniş ailelerdeki hiyerarşik sınıflandırmaya göre; erkek kadından, doğuran kısırdan, sağlıklı olan sağlıksızdan ve evli olan bekardan üst bir konumdadır (Özbay, 1984: 37).

Çekirdek aileden, geniş aileye geçişin önemli ayaklarından birini de bireyin önemi oluşturmaktadır. Geniş aile ile birlikte birey daha geri bir konuma atılmaya başlamış ve önemli olan artık birey değil aile olmuştur. Böyle bir değişim ile aile kurumunun bireysellikten uzaklaşması, toplumsal etkileşime yeni bir boyut kazandırmıştır. Ailenin bireyden daha önemli bir konum elde etmesi, ailenin bireyin sosyal ve ideolojik hayatını biçimlendirmesi noktasında çok daha aktif olmasına sebep olmuştur. Böylece geniş aile kurumu yeni fonksiyonlar kazanmıştır. Bu fonksiyonlardan bazıları şöyledir (Eyce, 2000: 229-230):

- I. **Ekonomik fonksiyon:** Geniş ailelerde elde edilen gelir tek elde toplanmaktadır. Kazanç bireyin değil ailenindir. Bu durum beraberinde mülkiyetin de bireye değil aileye ait olmasını getirmiştir. Gelir elde etmek ve geçim faaliyetleri için cinsiyete dayalı bir iş bölümü mevcuttur.

- II. **Koruyuculuk fonksiyonu:** Geleneksel geniş aileler, birey için bir güven mekanizması konumdadırlar. Geniş aile bireye maddi ve manevi güven vererek bir sigorta görevi görmektedir.
- III. **Eğitim fonksiyonu:** Geniş aile bu üyelerinin her birinin eğitiminden sorumlu durumdadır. Bu eğitim, mesleki, ideolojik ve dini eğitimi kapsamaktadır. Genellikle yaşı büyük olanların verdiği bu eğitim ile birlikte kültürel aile normları ile alt kuşaklar yetiştirilir.
- IV. **Dini fonksiyon:** Geniş ailenin verdiği eğitimin bir parçası olarak dini eğitimi saymıştık fakat geniş aile tipinde eğitimin yanı sıra ibadetler ve ritüellerde kontrol edilmektedir.
- V. **Boş zamanları değerlendirme fonksiyonu:** Geniş aile bu fonksiyonu ile üyelerinin dinlenme ve eğlenme gibi boş zamanlarına da müdahil olmaktadır. Böylece geniş aile, üyelerinin bütün hayatlarını kapsayacak hale gelmektedir.
- VI. **Prestij sağlama fonksiyonu:** Geniş aile yapısının yaygın görüldüğü toplumlarda, toplumsal statü bireysellikten ziyade mensup olunan aileden gelmektedir. Kan, meslek veya akrabalık bağları ile sosyal statü belirlenmektedir.

Tarıma dayalı toplumların ardından gelişen aile yapısının saydığımız fonksiyonlarını militarizm bağlamında ele alacak olursak, bu tür toplumlarda aile kurumunun militarizasyon açısından elverişliliği daha görünür olacaktır. İlk olarak geleneksel/geniş aile tipinin ekonomik fonksiyonunu inceleyecek olursak, paranın tek elde toplanması ve cinsiyete dayalı iş bölümünü incelememiz gerekecektir. Bu aile yapısında gelir tek elde toplanmakta ve gelirin toplandığı kişi de genellikle yaşı daha büyük olan erkek olmaktadır. Ayrıca iş bölümünde, erkeklerin ana geçim kaynağı olan tarımla uğraşmaları, kadınların ikincil plana düşmelerine sebep olmuştur. Böylesine bir cinsiyet ayrışması militarizmi kuvvetlendirmek adına etkin bir araç konumuna gelebilmektedir.

Geniş ailenin koruyuculuk fonksiyonunun ise milliyetçi söylem ile militarizmin inşası noktasında rol oynadığı söylenebilir. Najmabadi (2013) “Sevgili ve Ana Olarak Erotik Vatan: Sevmek, Sahiplenmek, Korumak” isimli çalışmasında da milliyetçi söylemin kadını; ailede ve toplumda korunacak olan olarak kodlamasını eleştirmektedir. Vatan; anne ve sevgili olarak kodlanmakta, erkek tarafından uğruna

savaşılacak bir hale getirilmektedir. Bylece aile kurumu, militarizasyon noktasında milliyetçi diskura eklenerek rol oynamaktadır.

Geleneksel ailenin eğitim fonksiyonu ise kültürel ve ideolojik aktarımın yanı sıra devletin verdiği örgün eğitimle birleşerek militarizmin ideolojik olarak yerleşmesine imkân tanımaktadır. Aile kurumundaki militarist unsurların, eğitim sistemindeki militarist aktarımlarla birleşmesi militarizasyon adına oldukça güçlü bir zemin oluşturmaktadır. Aile kurumu bu fonksiyonu ile eğitim sistemi etkileşime girmekte ve ideolojik aktarımı güçlü bir biçimde sağlamaktadır. Her iki aktrnde militarist unsurlar barındırması, militarizasyonu tamamlamaktadır.

Dini öğretilerin aktarımı ve ritüellerin uygulanması bakımından geniş ailenin ortaya koyduğu etkinlik, militarizmin ritüel esaslı mobilizasyona katkı sağlamaktadır. Ritüelin yanı sıra ailedeki dini aktarım, militarizmin dini motiflerle bezenmiş söylemlerini güçlendirmektedir. Ayrıca geniş ailenin prestij ve toplumsal statü sağlama fonksiyonu, militarist tahayylde askerlik yapanın prestij kazandığı düşüncesini güçlendirmektedir. Birçok toplumda askerliği sadece erkekler yaptığı göz önüne alındığında, erkek askerlik aracılığı ile hem ailede hem de toplumda bir prestij elde etmiş olacaktır.

Geleneksel geniş aile yapısı günümüzün toplumlarında hala görülmektedir. Fakat geleneksel geniş aile biçimi de sanayileşmenin ardından değişime uğramıştır. Sanayileşme ve modernleşme ile birlikte yaşanan değişim aile kurumunu da etkilemiştir. Aile kurumunda ve toplumda bireylerin görevleri ve rolleri de değişmeye başlamıştır. Kadınlr artık sadece ev içi görevleri yerine getiren, doğuran anneler olmaktan çıkıp kamusal alanda iş hayatına dahil olmaya başlamışlardır.

Kadınlrın tekrar kamusal alanda iş yapmaya başlamaları, erkeğin aile içerisindeki otoritesini sarmaya başlamış, eşitlik istekleri artmış ve aile içindeki iş bölümü dengelenmeye başlamıştır (Bayer, 2013: 106). Geniş aileler, yerini çekirdek ailelere bırakmaya başlamış ve aile kurumunun yapısındaki değişim üyelerin azalmasına sebep olmuştur.

Geleneksel geniş ailenin yukarıda sayılan fonksiyonlarının birçoğunu çekirdek aile biçimde gözlemlemek mümkün değildir. Geniş ailenin, ekonomik ve koruyuculuk fonksiyonu çekirdek aile yoktur. Çekirdek ailelerin, ağırlıkta olduğu toplumlarda bireylerin sosyal güvencesini devletler sağlamaktadır. Geniş ailelerde

birlikte değerlendirilen boş zamanları, çekirdek ailenin üyeleri birbirlerinden ayrı şekilde kullanabilmektedirler. Aile kurumu; geleneksel geniş biçimden, modern çekirdek aileye geçiş sürecinde kaybettiği fonksiyonlara rağmen önemini kaybetmemiştir. Aile kurumu hala daha eğitimsel ve psikolojik etkilerini korumaya devam etmektedir (Eyce, 2000: 231). Aile kurumu, sanayileşme ve modernleşmeyle geçirdiği değişime rağmen üyelerinin eğitimi ve sonraki nesillere kültürel-ideolojik aktarım konularında oldukça kritik bir öneme sahiptir.

Geleneksel geniş ailede veya modern çekirdek ailede, hangi aile biçimi ele alınırsa alınsın, aile kurumunun kritik önemi, yerine getirdiği fonksiyonların devredilemez olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Aile, biyolojik yönü ile nesillerin devamını sağlamakta; ayrıca aile içerisinde dünyaya gelen bireylerin ilk sosyalleştiği alan olarak öne çıkmaktadır. Böylelikle aile, bireylerin dünya ile ilk etkileşim alanı haline gelmektedir. Ailenin biyolojik, kültürel ve ideolojik aktarımdaki etkinliği her zaman önemini korumasını sağlamıştır.

Aile kurumunun tarihsel süreç içerisinde geçirdiği değişim ve sahip olduğu fonksiyonlar, birçok tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Düşünürler; ailenin ideolojik ve toplumsal boyutunu göz önüne alarak, birtakım çözümler üzerinde yoğunlaşmışlardır. Marksist kuram, aile içi emek üzerinden aile çözümlemesine yoğunlaşmışken, feminist kuram ataerkillik ve toplumsal cinsiyet rolleri üzerinden bir çözümlemeye yoğunlaşmıştır.

Michele Barrett; ulus, otorite ve geleneğin, ideolojik inşasının, cinsiyet ayrımı temelinde yapılanmış aile kurumu ile sıkı bağlar içerisinde olduğunu ifade etmektedir (Barrett, 1986: iii). Çünkü ona göre aile ideolojik temelde inşa edilen bir kurumdur. Aile ideolojisi ise ideal aile tipinden hareketle ortaya koyulan, değerler ve normlar bütünü olarak tanımlanabilir. Aile ideolojisi, tüm toplum için sunulan tek ideal aile örneği üzerinden bir model sunmaktadır. Toplumda bu örneğe uymayan aileler dışlanmakta ve aile ideolojisi, din, eğitim ve resmi oluşumlar tarafından desteklenerek bireyin toplumsal kontrolünü sağlamaktadır.

Gittins ise aileyi doğrudan bir ideoloji olarak tanımlamaktadır ve ona göre bir ideoloji olarak aile, sanayileşmiş modern toplumların bütün kurumlarına etki etmektedir. Böylece aile kavramı; eğitim sistemi, iş dünyası, çocuk esirgeme kurumları, kitle iletişim araçları ve siyasi sistemi derinden etkilemektedir (Gittins,

1991: 148). Gittins, ailenin gücünün ise evrensel gibi gösterilmesinden geldiğini ileri sürmektedir. Aile; tüm dünyada belirli doğruları ortaya koyan, herkesin ulaşabileceği bir hedef olarak sunulmaktadır. Ona göre; eşitlikçi olduğu iddia edilen evrensel aile modeli aslında yaş, toplumsal cinsiyet ve otorite gibi eşitliğe zıt kavramlar üzerine kuruludur (Gittins, 1991: 151).

Aile ideolojisi, aile içi rollerin nasıl dağıtılacağını da düzenlemektedir. Zaten aile ideolojisinin oluşabilmesi için iki şeyin varlığı kabul edilmelidir; aile kurumu ve cinsiyete dayalı iş bölümü. Bu iş bölümünde kadın sadece ev içindeki işleri yapmaktayken, erkek ise ev dışı ücretli işler yaparak evin gelirini sağlamaktadır. Böylece aile ideolojisi aile içi rollerin nasıl dağıtılacağını düzenlemektedir (Yeşildal, 2010: 214). Aile ideolojisinin belirlediği rollerin eşitlikçi olmadığı görülmektedir. Kadın, bir gelire sahip olmadığı için ekonomik olarak erkeğe bağımlı duruma düşmektedir.

Aile kurumu içerisinde ortaya çıkan iş bölümü sosyalizmin de alanına girmiş ve bu alanda yapılan çalışmalar sosyalist feminizm akımı haline gelmiştir. Sosyalist feminizm, aile kurumunu ekonomik temelli bir analize tabii tutmuştur. Güneş'e göre (2018: 148). “*Sosyalist feminizm, kadının üretim süreçleri ile ilişkisinden hareketle hesaba dökülmeyen ev içi üretimin kadının mevcut konumu üzerine etkisi ve sonuçlarıyla ilgilenmiştir.*” Sosyalist feminizmin, üretim süreçleri üzerinden yaptığı çözümleme toplumsal cinsiyet rolleri ve iş bölümü üzerinde önemli gelişmeler elde edilmesini sağlamıştır.

Sosyalist feministler, kapitalizmin ve feminizmin ayrı ayrı incelenmesine karşı çıkmaktadırlar. Onlar, kadının ailede ve toplumda düştükleri ikincil konumu değerlendirirken ataerkil yapıyı ve kapitalizmi birlikte ele almaktadırlar. Sosyalist feminizmde ataerkillik ve kapitalizm birbirinden farklı değildir; ikisi de kadının emeğini sömürme noktasında birbirini tamamlamaktadır. Yani sosyalist feminizm, kadınların düştükleri ikincil konumu açıklamak için sadece cinsiyete odaklanmaz; analiz ve çözümleme noktasında kadınların ekonomik ve sınıfsal durumlarını da hesaba katmaktadır (Özdemir, 2017: 398-399). Sosyalist feminizmin; cinsiyete dayalı aile içi iş bölümü eleştirisini, kapitalizm eleştirisiyle birleştirmesi aile ideolojisi kavramının işlerliğini arttırmıştır. Aile ideolojisi kavramının etkilediği alanın genişliğini göstermiştir.

3.2. Türkiye’de Ailenin Dönüşümü

Türkiye’de aile yapısı 1950’li yılların ardından değişmeye başlamıştır. Türk aile yapısının geçirdiği değişimin nedenleri arasında kentleşme ve sanayileşmenin etkili olduğu söylenebilir. Sanayileşme ve kentleşme ile birlikte artan ulaşım ve haberleşme imkânları geleneksel yapıdaki ailelerin dönüşüm geçirmesine sebep olmuştur. Geleneksel aile yapısından geniş aile yapısına geçiş sürecinde bazı aileler başarılı olurken bazıları ise bu değişime ayak uydurma noktasında oldukça zorluk çekmektedir (Bayer, 2013: 113-114). Geleneksel aile yapısından, modern aile yapısına geçişin bir süreci kapsamaması; Türkiye’de iki yapının özelliklerini de barındıran ailelerin gözlenebilmesine imkân vermektedir.

Türkiye’de tek bir aile yapısının benimsendiği söylenemez. Aile yapısında hızlı bir dönüşüm vardır. Hatta bazı ailelerin; belirli dönemlerde bazen çekirdek aile yapısında bazen de geniş aile yapısında olduğu örneklerle rastlanmaktadır. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın 2013 yılında yayımladığı ‘‘Türkiye Aile Yapısı Araştırması’’ verileri doğrultusunda Türkiye’de aile yapısına ilişkin bazı genellemeleri sunmaktadır. Buna göre geniş aile normu daha çok alt ve orta sınıfta görülmekte iken daha üst sınıflar çekirdek aile kurmaktadır. Alt sınıfların geniş aile kurmalarının sebebi ise maddi imkanlardan kısıtlı olmasından kaynaklanmaktadır. Yaşlılara aile üyelerine bakmak amacı ile kurulan geniş ailelerin görece yeni olduğu söylenebilir. Yine de Türkiye’de geniş ailelerde yaşayanların sayısı azalmaktadır (Türkiye Aile Yapısı Araştırması, 2013: 71-72). Yine de Türkiye’de aile yapısının tam bir dönüşüm geçirerek modern çekirdek aile yapısına geçtiğini söylemek mümkün değildir. Türkiye’de her iki tipinde görülmesi Türkiye’de aile kurumunu incelerken hem geleneksel hem de modern yapının fonksiyonlarını göz önüne almayı elzem kılmaktadır.

Türkiye’deki aile yapısının önceki bölümde incelenen; ailenin eğitim fonksiyonu, dini fonksiyonu ve koruyuculuk fonksiyonu gibi birçok parametreyi barındırdığı söylenebilir. Patriarkal yapısına yönelik birçok eleştiri alan Türk aile yapısı, daha çok kadın ve çocukları baskı altına almaktadır. Zaten Türkiye’de; erkek egemenliğine, toplumsal cinsiyet rollerine, kadının ikincil konumuna ve çocukluğun politik inşasına yönelik birçok eleştiri mevcuttur.

Kandiyoti de Türkiye’de aile yapısının gelenekselden, moderne geçiş sürecine ve aradaki formlarına dikkat çekmiştir (2013: 193) Türkiye’de ataerkil bir yapı bulunduğunu ifade eden Kandiyoti, Türkiye’de erkek egemenliğinin çok farklı etkenler tarafından biçimlendirildiğini ifade etmektedir. Ona göre erkek egemenliğinde başat rol oynayan kurumlardan biri ordudur. Türkiye’de ordu erkek kimliğinin üretilmesinde birincil derecede öneme sahipken, kadınları da dışlayan bir yapıya sahiptir. Kandiyoti ataerkilliğin tekil bir mantığı yansıtmadığını aksine toplumsal cinsiyet hiyerarşilerinin, siyasal süreçlerin ve iktidar ilişkilerinin alanı olarak belirginleştiğini ifade etmektedir (Kandiyoti, 2013: 186-187). Kandiyoti’nin bütüncül bakış açısı, Türkiye’de aile yapısının biçimlenmesindeki kurumsal etkiyi göstermektedir. Böylece Türkiye’deki aile kurumunda patriarkal yapının var olması sadece ekonomik ve tarihsel sebeplerle açıklanmayacağı ileri sürülebilir.

Türkiye’de aile kurumunun, yapısının ve fonksiyonlarının biçimlendirilmesi ile ortaya çıkan süreçler ideoloji aktarımı içinde uygun bir zemin oluşturmuştur. Patriarkal ve erkeğin otoritesine dayanan bir yapı da otoriter rejimlere taban oluşturacaktır. Militarizmin de otoriter zihniyetle sıkı bağları vardır. Öyle ki Mahçupyan’a göre militarizm “...otoriter zihniyetin çocuğudur ve otoriter davranış kalıpları içinde anlam kazanır.” (Mahçupyan, 2017: 120). Tabii ki aile ve militarizm arasındaki ilişkiyi otoriterlik üzerinden tek yönlü açıklamak yeterli olmayacaktır.

Türkiye’de ailenin militarizasyon sürecindeki rolü, milliyetçi söylem ile inşa edildiği göz önüne alınmalıdır. Ağduk’a göre Türkiye’de milli devlet inşa edilirken temel dayanak aile ve evdir ve bu milliyetçi projenin sınırlarını ise Kemalist ideoloji çizmektedir (2013: 304). Bu nedenle Türkiye’de milliyetçi diskur çerçevesinde ailenin militarizasyon sürecindeki rolünü incelerken; Yuval-Davis ve Anthias’ın, milliyetçiliğin kadınları etnik ve ulusal sürece dahil etmek için kullandığı yollar üzerinden ilerlemek süreci daha net açıklayacaktır. Bu yollardan bazıları şunlardır (Yuval-Davis ve Anthias, 1989: 7):

İlk olarak kadınlar etnik toplulukların biyolojik olarak yeniden üretici olarak, etnik ve ulusal sürece dahil edilmektedir. Doğumla yani annelikle milletin yeniden üretilmesini sağlamaktadırlar. İkinci olarak kadınlar; toplumun ideolojik üretiminde merkeze konularak ve kültürün taşıyıcısı olarak bu sürece dahil olmaktadır. Üçüncü olarak ise kadınlar, uluslaşma sürecinde kullanılan semboller olarak öne

çıkılmaktadırlar. Ve son olarak da kadınlar; ulusal, politik, ekonomik ve askeri sürece fiilen katılarak uluslaşma sürecine dahil olmaktadır.

Özkırımlı da Yuval-Davis ve Anthias'ın öne sürdüğü yollar üzerinden giderek, milliyetçi söylemin kadınlar için kullandığı iki düzeyi tanımlamıştır. Bu düzeyler üremeye yönelik ve simgesel düzeylerdir. Buna göre (Özkırımlı, 2005: 58-59); bazı düşünürler milletin geleceği için demografik unsurlara dikkat çekmişlerdir. Milletin geleceği için kadınların doğum yapmaları ilk öncelik olarak sunulmuştur. Bu durumda kadınların milliyetçi söylem içerisinde üremeye yönelik bir düzeyde değerlendirildiğine ve kadınlar için cinsiyetlendirilmiş, ayrı bir milliyetçilik türünün geliştiğine yönelik eleştirilerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Diğer taraftan kadınlar; milletin sembolik taşıyıcıları ve milli geleneklerin koruyucu olarak gösterilmektedir. Kadının iffetli, itaatkâr, kız çocuğu veya anne olarak belirli bir imajı vatani temsil etmektedir. Böylelikle kadın bedeni ulus için önemli bir sınır teşkil etmekte ve bu bedenlere yapılan saldırı millete ve milletin namusuna yapılan saldırı olarak nitelendirilmektedir. Böylelikle milliyetçi söylemin, kadınları simgesel düzeyde tanımlama süreci tamamlanmış olmaktadır

Kadının uluslaşma sürecine katılımı için gösterilen yolların birçoğunu Türkiye'de gözlemlemek mümkündür. Kadın sadece biyolojik olarak dünyaya çocuk getirmesi milliyetçi söylem ile birleştirilerek vatan için evlat ve asker doğurma noktasına gelmiştir. Milliyetçi militarist söylem böylelikle aileyi milletin ve ordunun temelini atıldığı bir konuma yerleştirmiştir. Kadınların ideolojinin merkezinde yer almaları ve kültürün taşıyıcıları olarak konumlandırılması sonucunda ise kadınların iyi eğitilmiş olmalarına yönelik vurgu artmıştır. Fakat kadınların eğitilmiş olması, çocukların iyi eğitilmesi içindir ve tabii ki bu eğitim ideolojiktir. Kadınların uluslaşmanın sembolleri olarak görülmesi ise daha önce tartışıldığı üzere vatan gibi kavramlar ile kadının özdeşleşmesine sebep olmaktadır. Son olarak ise kadınlar; ekonomik ve askeri mücadelelerde rol alarak, uluslaşma sürecine katılmaktadırlar fakat erkekler olmadığı zaman yani ikincil bir konumda bu durumu gerçekleştirmektedir.

Türkiye'de de aile kurumu ulusun inşası noktasında oldukça önemli bir konuma sahip olmuştur. Aileyi oluşturan kadın, erkek ve çocukların rolleri, bu inşanın temel dinamiklerini belirlemektedir. Ailenin kurumunun biçimlendirici

işlevselliği, milliyetçi değerlerle ideal vatandaşın yaratılması için oldukça uygun bir zemin oluşturmaktadır (Üstel, 2008: 121). Osmanlı'da toplumun kadın ve erkeğe ayrı ayrı verilen roller ile biçimlendirilmesi sürecinin, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında da devam ettiği görülmektedir. Bu noktada erkeğe biçilen roller kadar kadına yapılan vurgu da önemini korumuş ve Cumhuriyetin ilk yıllarındaki söylemlerde kendine yer bulmuştur (Yılmaz, 2010: 201). Cumhuriyetin ilk yıllarında aile kurumuna verilen önem ve kadın-erkek üzerinden ulusun inşası süreci, farklı milliyetçi değerlerin erkek ve kadın üzerinden yorumlanmasını beraberinde getirmiştir. Fakat burada sadece milliyetçi değerler değil çoğu zaman milliyetçilik içinde kurgulanmış militarist değerlere de rastlanılmaktadır.

Özkırmılı'ya göre uluslar çoğu zaman bir aile metaforu üzerinden tasvir edilmektedirler. Böylece geleneksel ev içi rolleri tekrarlanmakta ve kadının ev içi ile sınırlı kalması doğal bir şey gibi sunulmaktadır (Özkırmılı, 2005: 56-57). Bu noktada milliyetçilik ve militarizmin kaçınılmaz ilişkisi iyice belirginleşmektedir. Milliyetçilik aile üzerinden kadını ev içi ile sınırlı ikincil bir konuma itmekte ve aile içerisinde kadının ikincil konumu, militarist zihniyetin yerleşmesi için oldukça uygun bir ortam hazırlamaktadır.

Militarist eğilimlerin yükselişi ile beraber milliyetçilik ve militarizmin girdiği etkileşim aile kurumunun milliyetçi algı ile idealize edilmesini beraberinde getirmiştir. İdeal aile kurumunu oluşturan ideal kadın ve erkeğin militarist unsurlar çerçevesinde yeniden tanımlandığı görülmektedir (Öztaş, 2018: 66-67). Belge Türkiye'de var olan aile içi militarist-milliyetçi söylemlere dikkat çekmektedir. Tabii ki bu noktada tüm aileleri gözlemlemek mümkün olmasa da Türkiye'de genele yayılmış bir aile içi militarist, söylemler dizisine rastlamak mümkündür. Çocuklarının büyüyünce paşa olmalarını düşleyen ailelerin, militarizmi aşmış toplumlarda görülmeyeceği aşikardır. Türkiye'de bir çocuk şarkısı olarak söylenen 'Küçük Ayşe' şarkısının sözlerinin yönlendirdiği gibi kızlar bebek doğurup büyütmede, erkekler ise tüfeğini almakta ve kışlaya gitmektedir. Ayrıca Belge Türk aile yapısındaki otoriter erkek figürünün doğrudan olmasa bile dolaylı bir biçimde militarizmi desteklediği görüşündedir (Belge, 2014: 675-677). Türkiye'de militarist öğeleri barındıran şarkılar, öyküler veya söylemlerde görüldüğü gibi bazı cinsiyet kalıpları üzerinden militarizm işletilmekte ve Türk aile yapısındaki roller

militarizmin yerleşmesine kolaylık sağlamaktadır. Bu nedenle Türkiye’de aile kurumu üzerinden militarizm incelenirken erkekler ve kadınlar üzerinden ayrı ayrı kalıplarla biçimlenen militarist unsurlar incelenmelidir

3.3. Erkekler: Militarizm ve Zorunlu Askerlik

Çalışmanın ilk bölümünde de incelediğimiz üzere askerliğin biçimi ve algılanışı tarih boyunca değişmiştir. Fransız İhtilali ile beraber başarısını kanıtlayan yurttaş ordularının öncelikle gönüllülük esasına göre kurulması ardından erkek yurttaşlara zorunlu askerlik uygulamasının tüm Avrupa’da hızla yayılmasının önemli etkileri olmuştur. Bu etkilerden biri de vatandaşın biçimlendirilmesi noktasında askerliğin bir araç olarak kullanılması sonucundan ortaya çıkmıştır. Özellikle literatürü incelediğimizde zorunlu askerliğin militarizmin ortaya çıkmasında ve gelişmesinde önemli etkilere sahip olduğuna yönelik iddialar mevcuttur. Peki gerçekten Türkiye’de erkeklerin tabi olduğu zorunlu askerlik uygulaması militarizasyon sürecinin önemli bir aktörü müdür? Zorunlu askerlik erkeklerin askeri değerleri militarist bir yaklaşımla üstün saymalarına yol açmakta mıdır? Bu tür soruların cevabı ve militarizm ile zorunlu askerlik arasındaki korelasyon boyutunu anlamamız için öncelikle Türkiye’de zorunlu askerliği ve zorunlu askerliğin militarizmi güçlendirdiğine yönelik eleştirileri incelememiz gerekmektedir.

Zorunlu askerlik yurttaşların hem ideolojik olarak milli değerleri benimsemesine katkı sağlarken hem de yöneticilerin yurttaşları istedikleri kalıba sokmaları için önemli bir araç olmuştur. Böyle bir durumda milliyetçilik ve zorunlu askerliğin etkileşimi yöneticilerin halkı kontrol etmek için elini güçlendirdiği gibi milliyetçilik ve militarizm arasındaki ilişkinin kuvvetlenmesini de sağlamaktadır. Yöneticilerin, ulus devletin çıkarı adına milli değerleri, askeri bir sistemle benimsetmesi tek tip yurttaşlar yaratmasının yanı sıra militarist tutumların halk içinde yaygınlaşmasına da zemin hazırlamaktadır. Osmanlı’da ise zorunlu askerlik ilk defa 1826 yılında uygulanmıştır. 1826’dan 1927 yılına kadar birçok hukuki düzenleme ile zorunlu askerlik uygulaması şekillendirilmiş ve 1927 yılında 1111 sayılı Askerlik Mükellefiyeti Kanunu yürürlüğe girmiştir. 1111 sayılı kanunun ismi 1935 yılında değiştirilerek günümüzde hala geçerli olan 1111 sayılı Askerlik Kanunu olmuştur (Akyürek, 2010: 23). Türkiye’de zorunlu askerliğin süresi ihtiyaca göre

şekillenmiştir. Bazı dönemlerde artan zorunlu askerlik süresi bazı dönemlerde azalmıştır. Günümüzde ise profesyonel askerliğe geçiş için atılan adımlar neticesinde askerlik süresi eğitim durumu fark etmeksizin altı aya indirilmiş olup bedelli askerlik seçeneği ise kalıcı bir hale getirilmiştir (Habertürk, 2019).

Türkiye’de olduğu gibi dünyanın birçok ülkesinde zorunlu askerlik hizmeti uygulanmaktadır. Sancar toplumlarda güvenlik ve savunmanın zaruretine atıf yapılarak ortaya çıkarılan ve erkeklerden oluşan ordular aracılığı ile militarizasyona dikkat çekmektedir. Zorunlu askerlik uygulaması neticesinde oluşan orduların, askerlik süresi boyunca adeta bir erkeklik eğitimi verdiğini ifade eden Sancar, bu durumun militarist bir etkileşim yarattığını iddia etmektedir (Sancar, 2011: 10-12). Altınay ise uluslaşma sürecin bir parçası olarak ortaya çıkan zorunlu askerliğin militarizasyona katkı yaptığı görüşünü savunmaktadır. Zorunlu askerlik ile birlikte bir toplumun hemen hemen bütün erkekler askeri değerleri öğrenmekte, emir-komuta zincirine tabii olmakta ve silahlarla bir etkileşim içine girmektedirler. Zorunlu askerliğini yapıp geri dönen erkekler bir açıdan da toplumun neredeyse yarısını oluşturmaktadır, böylece toplumun yarısının askerlik ile ilişki kurması gündelik hayatta militarizmin yerleşmesine sebep olmaktadır (Altınay, 2013: 280-281). Altınay ve Bora gündelik hayatın içine yerleşen askeri sembollerin militarizasyona katkı sağladığı göz önüne alındığında zorunlu askerliğin bu askeri sembol ve terimlerin gündelik hayata yerleşmesinde oldukça etkili olduğuna dikkat çekmektedir. Zorunlu askerlik sadece askeri değerlerin gündelik yaşama entegre edilmesini sağlamakla kalmamakta ayrıca kadın ve erkek arasındaki toplumsal farklılaşmanın temelini oluşturmaktadır. Zorunlu askerlik bu farklılaşmayı sağlarken devlet, askerlik ve erkeklik üçgeninde bir bağ kurmakta ve kadınlar bu etkileşimin dışında kalmaktadırlar. Böylece halihazırda kutsal sayılan askerlik sadece erkeklerin yerine getirdiği bir görev olarak militarizasyona katkı sağlamaktadır (Altınay ve Bora, 2008: 144-146). Feminist eleştiri zorunlu askerliğin kadın ve erkek arasında bir farklılaşma yaratarak militarizasyona yol açtığını iddia etmektedir. Fakat burada sadece erkeklere militarist misyonlar yüklenmemektedir kadınlara da daha çok pasif militarist görevler verilerek bu farklılaşma daha da derinleşmekte ve militarizasyonun yoğunluğu artmaktadır.

Kadınların askerlik hizmetine katılması başka bir tartışma konusunu oluşturmakla birlikte zorunlu askerliğin biçimlendirici etkileri açıktır. Bu ideolojik biçimlendirmeye toplumun neredeyse bütün erkekleri maruz kalmaktadır ve bu durumun militarist değerlerin benimsenmesi için oldukça uygun bir ortam hazırlanmasında etkili olmaktadır. Zorunlu askerliğin militarizasyona az veya çok katkı sağladığı açıktır fakat zorunlu askerliği militarizasyonun temeline koymaktan ziyade diğer araçlar kadar etki ettiğini söylemek mümkündür. Başka bir bakış açısından bakarsak eğer zorunlu askerliğin bu görevi yerine getirecek kişiler için oldukça zorlayıcı bir süreç olduğunu söyleyebiliriz. Sonuçta zorunlu askerlik görevini yerine getiren erkekler belirli bir dönem sosyal hayatlarından uzaklaşmakta, yorucu bedeni eğitimlere tabii olmakta, kendi kişisel alanından uzakta emir altında kalmaktadır. Eğer zorunlu askerliği bu tür misyon yükleyici tarafıyla ele alırsak, erkeklerin militarist değerleri benimsemesini değil aksine militarist değerlerden soğumasına sebep olduğunu bile söyleyebiliriz. Toplumda çoğu erkeğin askerliğini rütbeli olarak yapmadığını ve askerlik şartlarının çoğu zaman zorlayıcı olduğunu göz önüne almak durumundayız. Askerlik görevini yerine getiren kişiler üzerinde yapılan bir çalışmada da çalışmaya katılan kişilerin birçoğu askerliğin bu zorlayıcı yönlerine değinmiş ve askere gelmeden önce militarist zihniyette olan kişilerin askerlikten sonra militarizmden soğuduklarını ifade etmiştir (Doğan, 2019: 75-77). Bu nedenle zorunlu askerliğin tek başına militarizasyonun temelini oluşturduğunu söylememiz mümkün değildir.

Zorunlu askerliğin kaldırılıp tamamen profesyonel askerliğe geçilmesi Türkiye’de zihniyetin militaristleşmesi üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olup olmayacağı muğlaktır. Türkiye’de tamamen profesyonel askerliğe geçilmesi durumunda askeri maaş harcamaları yaklaşık üç kat daha fazla olacaktır. Bu artış sadece ödenen maaşlardan kaynaklanmaktadır ve diğer eğitim, silah ve istihkak harcamaları hesaba katıldığında bu artış katlanarak devam edecektir (Işıklar, 2008: 809). Askeri harcamaların artması ve orduya ayrılan bütçenin büyümesinin militarizmle doğrudan ilişkili (Mann, 1987) olduğunu göz önüne alırsak profesyonel askerliğin Türkiye’de militarizmin gerilemesi konusunda ne derece etkili olacağı tartışmalı olacaktır.

Zorunlu askerliğin militarizasyon noktasındaki etkisinin çoğu zaman dolaylı olduğunu söyleyebiliriz. Zorunlu askerlik aile yapısını ve toplumu biçimlendirmekte ve itaat kültürü altında biçimlendirilmiş bir aile yapısı militarizasyona katkı sağlamaktadır. Böylece zorunlu askerliğin militarizasyon noktasındaki rolü de daha çok dolaylı hale gelmiş olmaktadır. Türkiye’de askerlik hizmetinin yapısına baktığımızda da askeri eğitimden daha çok toplumsal bir eğitim verildiği görülmektedir (bkz. İnan, 1930; Kırıl, 1937).

Altınay zorunlu askerlik uygulaması ile beraber kadın erkek arasındaki ayrışmanın sadece Türkiye’ye özgü olmadığını fakat Türkiye’de cinsiyet geriliminin zorunlu askerlik ile beraber arttığını iddia etmektedir. Ona göre erkeklerin bir araya toplanıp kadınlardan ayrıştırılması devletin eli yaratılmış bir cinsiyet farklılığını ortaya çıkarmıştır. Burada Türkiye’deki toplumsal cinsiyet rolleri ordu-millet tezi üzerinden değerlendirilmektedir. Ordu-millet tezinin askerliği yüceltmesi ve Türklerin savaşçı bir geçmişe sahip olduğunu iddia etmesi ile birlikte askere giden erkeklerin vatandaşlık noktasında ayrıcalıklı bir konuma ulaştığını ifade etmektedir (Altınay, 2004: 34). Ordu-millet tezinin Türkiye’deki militarizasyon noktasında öneminin ve özellikle eğitim sistemi üzerindeki etkisinin bir başka boyutu zorunlu askerlikle beraber cinsiyet ayrımı bağlamında belirginleşmektedir. Altınay’ın ordu-millet tezi üzerinden zorunlu askerlik ve cinsiyet rolleri arasında kurduğu korelasyon, bu türden bir cinsiyet ayrımının militarizasyona yol açtığı konusunda önemli çıkarımları kapsamaktadır.

Militarizm, erkeklik ve zorunlu askerlik üzerine yapılan çalışmalara baktığımızda genel olarak iki durum üzerinde durulduğu görülmektedir. Bunlardan ilki erkeğin vatani korumasıdır ikincisi ise ailelerin ve kadınların çocuklarını askere göndermeyi istemeleri üzerinedir. Bu bağlamda erkek vatani koruyacak olan öznedir ve erkek koruyan asker olarak kadın ise korunan vatan olarak kodlanmaktadır (Aktaş, 2010: 5). Böylece askeri ve kamusal alanda vatani koruyan erkek imgesinin sosyal alanda kadını koruyan erkeklige transfer edilmesi söz konusu olmaktadır. Sosyal alanda yerleşen bu kodların süreç içerisinde yerleri değişerek, aileyi koruyan erkeğin vatani korumak için her zaman askerliğe hazır olması gerekliliğine dönüşmekte ve böylece militarizasyon noktasında oldukça etkili olduğunu söyleyebiliriz.

3.4. Kadınlar: Militarizm ve Aile

Türkiye’de askerliğin yanı sıra milliyetçilik söylemleri çerçevesinde de bir aile yapısı oluşturmak istenmiş ve İTC’den beri ideal milli aileyi ortaya çıkarmak için endoktrinasyon çalışmaları devam etmiştir. Cumhuriyet döneminde erkeklerden ziyade daha çok kadınlar üzerinde durulmuş ve ideal aile yapısının ortaya çıkması için kadının görevlerine vurgu yapılmıştır. Bu noktada erkeklere yüklenen görevler kadar ve kadınlara verilen milliyetçi-militarist ödevlerde önemlidir. Militarizasyon sürecinde kadınların incelenmesi hem erkeklerin hem de aile kurumunun bu süreçteki rolünü daha içkin hale getirecektir.

Militarizasyon sürecinde kadının konumu hem ideolojik bağlamda hem de aile kurumu bağlamında oldukça kritiktir. Militarist zihniyet içerisinde kadınlara çok farklı roller biçilmiş ve militarizm içerdiği cinsiyetçi yaklaşım hasebiyle eleştirilmiştir. Kadın bu noktada kimi zaman doğrudan milliyetçi öğelerin kimi zaman ise dolaylı militarist arzuların odak noktası haline gelmiştir. Militarist-milliyetçi diskurda aile kurumunun bir ögesi ve çoğu zaman taşıyıcısı olarak tahayyül edilen kadına militarizmin ihtiyaçları doğrultusunda farklı roller yüklenmektedir.

Cynthia Enloe milliyetçi ve militarist bakış içinde kadınlara atfedilen bazı özellikleri sıralamaktadır. Bu zihniyette kadın milletin en değerli malı, milli değerleri bir sonraki kuşağa aktaran araç, vatanın gelecek kuşaklarını dünyaya getirerek yetiştirilmesi sağlayan kişi ve toplumun en savunmasız kesimi olarak tanımlanmaktadır (Enloe, 2003: 89-91). Militarizmin, kadına yönelik bu bakış açısı ve atfettiği özelliklerin bazılarının birbirinden çok farklı olduğu görülmektedir. Bu farklılığın sebebi olarak militarizmin ihtiyaca göre kadın algısını şekillendirmesi gösterilebilir. Kadın bazen savunulması gereken nesne bazense aileyi kuran, doğuran ve büyüten bir anne olarak tahayyül edilmektedir. Yuval-Davis bu noktada kadının net olmayan konumuna dikkat çekmektedir. Bu tür söylemlerde kadının nasıl olması gerektiğine dair bir dizi komutun, kadını istenilen aşağı noktada tutmak için bir araç olduğunu ileri süren Davis kadınlığın bu bağlamda bir öteki haline getirildiğini ifade etmektedir (Yuval-Davis, 2010: 67). Bu bağlamda militarist zihniyette kadınlığa atfedilen bazı özellikleri ele almak gerekmektedir.

Rubina Siagol militarizasyonun şiddet, çatışma ve silahlar ekseninde kurguladığı değerlerin, ulus devletle birlikte erotik bir boyuta ulaştığını ifade etmektedir. Ona göre bu tür militarist arzuların, kadınlar üzerinden yeniden üretilmesi toplumsal cinsiyeti daha da karmaşık bir hale getirmektedir. Kadınların cinselliği artık milli boyutta değerlendirilmekte ve baskılanmaktadır. Milliyetçi bağlamda kadının önemi ise ailenin öneminden kaynaklanmaktadır. Aile ile ulusun sürekliliği sağlanmakta ve kadınlarda bu aile kurumu içerisinde annelik ve eşlik rollerini üstlenmektedirler (Siagol, 2013: 230-236). Milliyetçiliğin kadını ulusun devamını sağlayan bir nesne olarak görmesi ve aile kurumuna attığı önem ile beraber önemli sayması militarizmde de karşılık bulmaktadır. Bu karşılık aslında militarizasyon sürecinde ailenin neden önemli sayıldığına ipuçlarını da saklamaktadır.

Afsane Najmabadi milliyetçi söylemde vatanın hem erkeğin arzuladığı hem de koruduğu bir nesne olarak kodlandığına dikkat çekmektedir. Bu tür bir kodlamada vatan hem arzulanan kadın/sevgili hem de sevilen anne olmaktadır. Böylece erkek vatanı korurken hem sevdiği kadını hem de annesini koruyacaktır (Najmabadi, 2013: 133-134). Bu tür bir milliyetçi vurgu aslında gizli militarist unsurları da içermektedir. Savunmak ve korumak için bir düşmana ihtiyaç olacaktır ve militarizmin bu düşman korkusundan beslenerek sivil değerleri baskılama süreci başlamış olacaktır. Najmabadi öne sürdüğü görüş ile bir bakıma korunan ve korunması gereken kadın imgesinin militarizasyon sürecinde oynadığı rol açığa kavuşmaktadır. Burada sadece militarizm ve milliyetçilik arasındaki illiyet bağı öne çıkarılmamıştır ayrıca bu süreç içerisinde kadının konumlandırıldığı nokta üzerinden bir etkileşim haritası sunulmuştur.

Türkiye’de ise kadının rolü milliyetçi bir bakış açısı ile çizilmiştir. Bu bakış açısında ulusun bir birimi olarak aile üzerinden kadın tanımlaması yapılmıştır. Türkiye’de rejimin değişmesi ile beraber Osmanlı’dan ve İslam kültüründen uzaklaşma çabaları kadın ve erkeğin eşitliğine yapılan vurguları beraberinde getirmiştir. Bu dönemde İslam öncesi Türk toplumlarında kadınların savaşçı ve yönetici karakterlerine bolca atıf yapıldığı da görülmektedir. Kadınların iyi eğitilmiş, cesur ve çalışkan olmaları üzerinde sıkça durulmaktaydı fakat bu özellikler kadının bir birey olarak sahip olması gereken özelliklerden ziyade bir anne olarak sahip

olması gereken özelliklerdi. İyi eğitilmiş bir kadın çocuklarını eğitebilir, cesur bir kadın vatan için cesur evlatlar yetiştirebilir ve çalışkan bir kadın ailesi için çabalayabilirdi (Belge, 2014: 677-678). Türkiye’de milliyetçi-militarist zihniyetin kadını aile üzerinden tanımlaması aileden toplumun bütününe yayılan bir militarizasyon sürecinin şifrelerini içermektedir.

Bu milliyetçi-militarist zihniyet kadını, vatan için kahraman askerler yetiştiren ve vakti geldiğinde evlatlarını vatan uğruna feda edebilen bir bakış açısında tasavvur etmiştir. Lakin militarizm kadını savaşta eşini bekleyen ve savaş için evlat yetiştiren olarak pasif bir biçimde tanımlamaz. Olağan üstü savaş durumlarında kadınında üstlendiği önemli görevler vardır. Erkekler savaşta olduğu için cephe gerisinde kalan kadınlar, normalde erkeklerin yerine getirdiği işleri yerine getirmekte ve gerektiğinde savaşta yardımcı hizmetlerde bulunup daha da uç noktada bilfiil savaşanlar olarak tanımlanmışlardır (Öztaş, 2018: 79). Kadınların savaş üzerinden tanımlanmasında dahi bir erkeğe yardım vurgusu vardır. Bu vurgunun ötesinde kadının savaş için evlat yetiştirmesi kadının önemli görevlerinden biri olarak gösterilmiştir.

Ordu-millet tezine ve kadınların Türkiye tarihindeki savaşçı kimliklerine yapılan vurguya rağmen Cumhuriyetin ilk yıllarında kadınların askerlik yapması mümkün olmamış ve kadınların Türk Ordusunda görev yapmaya başlaması ilerleyen yıllarda mümkün olabilmiştir. Bu durumun tek istisnası Atatürk’ün manevi kızı olan Sabiha Gökçen olmuştur. Sabiha Gökçen’in bir savaş pilotu olarak başarılar göstermesi ve kadınların askere alınması yönündeki çabaları Fevzi Çakmak’ın muhafazakâr tutumuna takılmıştır. Fevzi Çakmak, bir asker olarak Sabiha Gökçen’i takdir etse de Sabiha Gökçen kadınların asker olmaları fikrini Çakmak’a sunduğunda Çakmak bir ulusun var olması için kadınlarının yaşaması gerektiğini ifade ederek Gökçen’in bu teklifini reddetmiştir (Altınay, 2013: 276-277). Bu durumda da görüldüğü gibi kadınların savaşamayacaklarına dair bir düşünce yoktur fakat kadınların millet için öncelikli görevi olarak annelik öne çıkarılmıştır. Kadınlar üzerinden toplumun militarizasyon sürecinde savaşmak ikincil planda kalmıştır, militarizasyon sürecinde kadına asli olarak aile çerçevesinde bir misyon yüklenmiştir. Aslında bu durum Türkiye’de aile kurumunun ideolojinin militarizasyonu noktasındaki önemini göstermektedir.

Türkiye’de eğitimin doğrudan veya dolaylı olarak içerdiği militarist unsurlar; bu çalışmanın önceki bölümlerinde ele almaya çalışılmıştır. Kadın ve aile aracılığıyla ideolojinin militarizasyonu noktasında eğitim başat bir rol oynamıştır. Değindiğimiz gibi erkeklerin savaşa, kadınların ise ev işlerine ve anneliğe yönlendirilmesi militarizasyon bağlamında eğitim ve aile arasındaki etkileşimi göstermektedir. Nitekim Cumhuriyetin ilk yıllarında kadınların kamusal alanda daha da görünür olmasını hedefleyen Kemalist İdeoloji ile çelişen fakat milliyetçi-militarist diskur ile uyumlu bir kadınlık biçimlendirilmesinin eğitim üzerinden yapıldığı görülmektedir. Eğitim bir nevi aile kurumunun militarizasyon sürecine dahil olmasını sağlamak ve işlerliğinin sürdürülmesine yardımcı olmaktadır.

Aile ve eğitimin bileşik bir şekilde militarizasyon sürecinde oynayabileceği etkin role ilişkin Askeri Mecmua adı verilen ve Genelkurmay Başkanlığı tarafından çıkarılan bir dergide Yüzbaşı Nüzhet Bulca’nın yazdığı Milli Seferberlik ve Topyekûn Harp isimli yazısında önemli vurgular vardır. 1941 yılında yayınlanan bu yazıda çocuğun eğitiminde ailenin önemi üzerinde durulmuş ve savaş eğitimi için çocuğun aile temelinden başlayarak eğitilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bu eğitimin başlangıcı için ise erkek çocuklarının savaşa özendirebilecek nesnelere olan top, tüfek ve kılıç gibi oyuncaklar ile oynaması gerektiği, kız çocuklarının ise ev içi rollere ve anneliğe özendirebilecek nesnelere olan bebek, yumak gibi oyuncaklarla oynaması gerektiği ifade edilmiştir. Yazıda yine ailede başlayan savaşa yönelik eğitimin okul aracılığı ile devam edeceği ve bütünsel bir süreç içerisinde topyekûn harp için ulusun hazırlanmış olacağı ifade edilmiştir (akt. Özdamar, 2007: 40-41). Görüldüğü üzere dönemin militarist zihniyetinde gerek aile yapısı gerekse eğitim bütün bu aygıtlar çocukların ve ulusun savaşa hazırlanması üzerine kurgulanmıştır. Aile kurumunda başlayan militarist eğitimin, okullarda sürdürülmesi üzerine durulması militarizasyon sürecinde aile ve eğitim etkileşimli ilerlemesine yönelik bir amacı göstermektedir.

Aile ve eğitim arasındaki ilişki ile ideolojinin militarizasyonu sadece bu dönemle sınırlı değildir. İttihat ve Terakki’nin iktidarda olduğu Osmanlı’nın son döneminde başlayan bu militarizasyon süreci Türkiye Cumhuriyeti döneminde de devam etmiştir. Bazı dönemlerde açık bir şekilde hem aile kurumunda hem de eğitim sisteminde görünür olan militarist öğeler bazı dönemlerde örtülü bir biçimde aktarılmış olsa da varlığını her zaman sürdürmüştür. Bu nedenle aile üzerinden

militarizasyon sürecinde kadın ve erkek için ayrı ayrı kodlanan rollerin militarist zihniyetin bütün topluma sirayet etmesi için bir araç olarak kullanıldığını söyleyebiliriz. Bu süreçte genel olarak militarizmin milliyetçilik içinde yuvalandığı göze çarpmaktadır. Aile; sağlam bir milletin oluşturulması için temel görülmüş, eğitim milliyetçi değerler üzerinden tasarlanarak gündelik yaşam bir tür ulusal var olma mücadelesi olarak tasarlanmıştır.

SONUÇ

Militarizmin bir toplumda ortaya çıkması ve tutunabilmesi çok çeşitli etkenlerin varlığına bağlıdır. Bu etkenler toplumların yapısına göre farklılık gösterebilir. Bu çalışmada ise Türkiye’de militarizmin ortaya çıkışında ve bilhassa sürekliliğinin sağlanmasında etkili olduğu düşünülen iki aktör temel eğitim ve aile kurumu incelenmiş ve ‘‘Türkiye’de ideolojinin militarizasyonu sürecinde temel eğitimin ve ailenin rolü nedir?’’ sorusuna cevaplar aranmıştır.

Bahsedilen soruyu yanıtlandırabilmek amacı ile ilk olarak militarizm kavramı incelenmiştir. Militarizm kavramı incelenirken yapılan tanım ve değerlendirmelerde milliyetçiliğe yapılan vurgu dikkat çekmiştir. Bu nedenle milliyetçilik üzerinde durulmuştur. Fakat çalışmanın eklektik olmaması için hem militarizmin hem de milliyetçiliğin, sosyalizm ve liberalizm ile olan ilişkisi incelenmiştir. İnceleme sonucunda militarizmin esnek yapısı nedeni ile ideolojilerle kolayca iç içe geçebildiği tespit edilmiştir. Aynı durumun milliyetçilik içinde geçerli olduğu söylenebilir. Milliyetçiliğin de diğer ideolojilerle aynı potada eriyebilen ve homojen hale gelebilen bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Milliyetçiliğin ve militarizmin her ikisinin de esnek yapıda olması iç içe geçmelerini kolaylaştırmaktadır. Fakat militarizmin milliyetçilik içinde kurgulanmasının tek nedeni bu değildir. Milliyetçiliğin, ulusları meşrulaştırması bu ilişkinin temelini oluşturmaktadır. Orduların, milli arzu üretmesi milliyetçiliği, milliyetçiliğin ise diğer milletlerin potansiyel tehlike sayması militarizmi güçlendirmektedir. Birçok ulusun kurucusu olarak orduların kabul edilmesi de militarizm ve milliyetçilik ilişkisini güçlendirmiştir. Fakat bakıldığı zaman militarizmin hangi ideoloji içerisinde kurgulanacağı şartlara göre şekillenmektedir. Örneğin militarizm; SSCB’de sosyalizm içerisinde kendisine yer bulabilmekteyken, ABD’de ise serbest piyasa, uzmanlaşma ve teknoloji çevresinde biçimlenmektedir.

Türkiye’de ise militarizmin, milliyetçilik içerisinde kurgulandığı görülmektedir. Militarizmin, milliyetçilik içinde kurgulanmasının kökleri Osmanlı’nın son dönemlerine kadar uzanmaktadır. Osmanlı’da 19. yüzyılda, askeri elitlerin sivil yönetimlerde görev almaya başlaması ve 20. yüzyılda ideal Türklüğün askeri değerler çerçevesinde; yemin, şan ve şeref gibi kavramlarla tasvir edilmesi

(Kınlı ve Kınlı: 2020, 83), milliyetçilik ve militarizmin ilişkisinin temelini güçlendirmiştir. Osmanlı modernleşmesinin gözle görülür bir biçimde askeri alanda yoğunlaşması ve bu modernleşme hareketi sonucunda ortaya çıkan kurumların ve kişilerin Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda etkin rol oynaması, militarizm ve milliyetçilik ilişkisini kuvvetlendirmiştir. Türkiye'de militarizmin milliyetçi söylem içine oldukça uygun bir biçimde yerleşmesi de bu ilişkinin önemli bir ayağını oluşturmuştur.

Türkiye'de ordunun; sivil siyasetin üstünde bir konumda, rejimin koruyucusu olarak atfedilmesi ve bunun yasal bir zeminde karşılık bulması, sivil siyaset üzerinde askeri tahakkümü arttırdığı gibi doğrudan askeri darbelerinde olmasına sebebiyet vermiştir. Her darbenin ardından ise Türk militarizmi giderek güçlenmiştir. Öyle ki milliyetçi söylem içerisinde gizlenen militarist hedefler, askeri darbelerin ardından uygulamaya geçirilmiştir. İsminde bile Türk militarizminin iki önemli dayanağı olan; milliyetçiliğe ve güvenlik tehdidine yönelik unsurları barındıran Milli Güvenlik Kurulu, sivil siyaset üzerinde ordunun en önemli baskı aracı olmuştur. Darbelerin ardından MGK'nın gücü artırılmış ve Türk militarizminin politikadan ekonomiye birçok sivil alanı kontrol etmesini sağlamıştır. MGK'nın yanı sıra OYAK'ın ayrıcalıklı yapısı ile birlikte Türk militarizmi önemli rantlar elde etmiştir.

Türkiye'de militarizm bütün olumsuz yönlerine rağmen var olabilmiş ve sürekliliğini sağlayabilmiştir. Bu çalışmadan bu durumun nedenini ortaya çıkarmak amacı ile militarizasyon süreci üzerinde durulmuştur. Militarizmin var olabilmesi için bir toplumun ideolojisinin yani politik inanç sisteminin askeri değerlerin üstünlüğünü benimsemesi gerekmektedir. Bu da bizi ideolojinin militarizasyonu sürecine götürmektedir. “Türkiye’de ideolojinin militarizasyonu nasıl sağlanmaktadır?” sorusunun cevabına ulaşmak için ise çalışma da temel eğitim ve aile kurumu incelenmiştir.

Temel eğitim incelendiğinde, örgün eğitim kapsamında verilen derslerin, militarizasyona katkı sunacak biçimde yoğun militarist öğeler barındırdığı görülmektedir. Askerlik Dersi ve Milli Güvenlik Dersinin doğrudan askeri değerleri yücelttiği bunun yanı sıra diğer derslerde bulunan militarist öğelerin militarizasyonun sağlanma noktasında katkıda bulunduğu tespit edilmiştir. Fakat örgün temel eğitimin; kimi zaman tamamlayıcı kimi zaman ikamesi olan gençlik ve spor oluşumlarını da

hesaba katmak gerekmektedir. Çünkü sporun ve törenlerin yoğun bir biçimde militarist çerçeveye sığdırıldığı, özellikle milliyetçi söylemlerle militarizasyon sürecine katkısının büyük olduğu görülmektedir. Günümüzde hâlâ daha bu törenler üzerinden tartışmaların devam etmesi, konunun güncelliğini gösterdiği gibi bu alandaki militarist unsurların incelenmesini gerekli kılmaktadır. Bakıldığı zaman, gençlere yönelik oluşumlarda ve sporda; temel eğitimde olduğu gibi yoğun militarist unsurların olduğu görülmektedir.

Günümüzde hem gençlik oluşumlarında ve sporda hem de temel eğitimde militarist unsurların bir biçimde gizlendiği görülmektedir. Militarizmin bu aktörler bazında görülüyor olması ortadan kalktığı manasına gelmemektedir. Aksine militarizm eğitimin ve sporun içerisinde gizli bir biçimde tetikte beklemektedir. Bundan dolayı militarizmi görünür kılmak ve bu alan üzerine çalışmaları yoğunlaştırmak önem arz etmektedir. Sonuç olarak oldukça yakın bir zamana kadar; temel eğitimde, spor müsabakalarında, törenlerde ve gençlere yönelik oluşumlarda yoğun bir biçimde var olan militarist unsurların Türkiye’de ideolojinin militarizasyonunu sağladığı söylenebilir. Eğitimin davranışları, tutumları ve fikirleri biçimlendiren yönü göz önüne alındığında, militarizasyonun boyutları daha da derinleşmektedir.

Eğitimin yanı sıra aile kurumunu incelemek ideolojinin militarizasyon sürecini açıklığa kavuşturma noktasında oldukça fayda sağlamıştır. İlk olarak eğitim ve aile ilişkisine odaklanmak gerekmektedir. Bu çalışmada ele alındığı üzere, aile kurumunun fonksiyonları arasında eğitim bulunmaktadır. Eğitim fonksiyonun yanı sıra aile kurumunun diğer fonksiyonları bireyin sosyalleşmesi ve ideolojik biçimlendirilmesi için oldukça uygun bir ortam sunmaktadır. Eğitimin ve ailenin, bireyin düşünsel ve sosyal hayatındaki etkileri göz önüne alındığında, bu iki aktör arasında bir etkileşim olduğu görülmektedir. Nitekim bu çalışmada, eğitimin ve aile kurumunun eşgüdümlü olarak militarist unsurlar barındırdığı göz önüne alınarak, militarizasyon sürecinde böyle bir etkileşim olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Bu sonuca ulaşırken Türkiye’de ideolojinin militarizasyonu noktasında eğitim politikalarının ve aile kurumunun bir biçimde işlevsellik gösterdiği görülmektedir. Bu noktadan itibaren artık aile, milleti oluşturan bir parça olarak değerlendirilmektedir. Aynı biçimde eğitime tabii olan çocuklar sadece ailenin değil

aynı zamanda milletinde bir parçası olarak kodlanamaya başlamaktadır. Üstel'in (2008: 30) ifadesi ile “Çocuk potansiyel bir kamusal aktör olarak artık yalnızca ailesine ait değildir. Çocuk kimi zaman ulusun, kimi zaman ırkın geleceğidir. Yarının üreticisi, askeri ve vatandaşıdır.” Çocuğun yetiştiği aile ve okullarda adlıği resmi eğitimin barındırdığı militarist unsurların, militarizasyonu tamamlayacağı açıktır. Böyle bir ortamda milliyetçiliğin ve militarizmin homojen yapıda bireylere sunulması hem bireylerin algılama biçimlerini şekillendirecektir hem de militarizmin toplumda yerleşmesi için oldukça uygun bir ortam hazırlamış olacaktır.

Aile kurumu içinde, militarizasyonu sağlayan unsurlar incelendiğinde ise cinsiyet rollerindeki ayrışmanın militarizmi beslediği açıkça görülmektedir. Çalışmada ortaya koyulmaya çalışıldığı gibi özellikle bireyin yaşamını baskılayan geniş aile yapısına sahip toplumlarda militarizmin yer edinmesi çok daha kolay olmaktadır. Geniş aile yapısı; hem üyeleri üzerinde daha çok baskı kurarak hem de daha belirgin cinsiyet rolleri sunarak militarizasyonun sağlanabildiği önemli bir saha haline gelmektedir. Fakat burada asıl önemli olan aile yapısının geniş veya çekirdek olması değil, ailede ve doğal olarak toplumda kadının ikincil rollerle konumlandırılmasıdır.

Aile kurumunu militarizasyon süreci içerisinde incelemenin ulaştığı nihayet nokta sadece kadınlara biçilen roller değildir. Bu bağlamda çalışmada Türkiye’de sadece erkeklerin tabii olduğu ve sıkça eleştirilen zorunlu askerlik uygulaması üzerinden bir inceleme yapılmaya çalışılmıştır. Zorunlu askerliğin, militarizasyon noktasında belirli ölçüde rol oynadığı fakat zorunlu askerlik uygulaması kaldırıldığı takdirde militarizmde önemli ölçüde bir gerileme olmayacağı sonucuna varılmıştır.

Aile kurumu bağlamında, bütün bu sonuçlar göz önüne alındığında militarizasyonun sağlanması noktasında asıl etkili olanın, cinsiyet eşitsizliği olduğu göze çarpmaktadır. Kadınların aile içerisinde ikincil konuma atılmaları ve henüz çocukluktan itibaren her iki cinsiyet içinde aktarılan kültürel normlar Türkiye’de militarizmin köklenmesine sebep olmaktadır. Aile tarafından aktarılan kültürel normlar ve resmi eğitim tarafından bu normların militarist unsurlar ile desteklenmesi, militarizmin var olabilmesi için adeta bir vaha görevi görmektedir.

Eğitim ve aile gibi hem sosyalleşme hem de ideolojik biçimlendirme açısından önemli iki olgunun militarist unsurlar barındırması ve militarizasyona katkı

sağlaması Türkiye’de militarizmin her zaman bir tehdit unsuru olarak kalmasına sebep olacaktır. Bu çalışmada ortaya koyulmaya çalışıldığı üzere hem temel eğitim hem de aile kurumu, bireysel ve doğal olarak toplumsal militarizasyonun sağlanmasında oldukça önemli iki aktördür. Bu iki aktör; militarizasyon noktasında, birbirlerini tamamlayarak daha güçlü bir şekilde bireyi şekillendirecektir. Bu nedenle her iki aktöründe, geçmişte Türkiye’de olduğu gibi militarist unsurlar barındırması daha güçlü bir militarizmin var olmasına neden olacaktır.

Çok yakın bir zamana kadar yapılan düzenlemeler ile eğitimde var olan militarist unsurların kaldırılmaya başladığı görülmektedir. Bu Türkiye’de militarizmin gerilemesi adına oldukça önemli bir adımdır. Eğitim gibi aile kurumunun da militarist unsurlardan temizlenmesi gerekmektedir. Bunun için ise ailedeki cinsiyete dayalı iş bölümünün ortadan kaldırılması ve cinsiyet eşitsizliklerinin giderilmesi oldukça etkili bir yol olarak görülmektedir.

Militarizm gerek demokratik ilkelere gerekse özgürlüklere karşıt yapısı ile gelişmenin ve ilerlemenin önünde durmaktadır. Günümüz Türkiye’sinde geldiğimiz noktada militarizmle ilişkili birçok kurum ve uygulama ortadan kaldırılmış olsa da militarizm kendini kurgulayacak yeni alanlar bulmaya devam etmektedir. Militarizm sadece doğrudan askeri gücün kullanımını gerektirmez, sivil görünen yönetimlerin askeri değerleri ve vurguları kullanarak toplumu mobilize etmesi de militarizmin sınırları dahilindedir ve doğrudan askeri güç kullanımı kadar tehlikelidir. Sağlıklı bir hukuk sistemi, gelir adaletinin sağlanması, özgürlüklerin garanti altına alınması ve hatta gerçekten halkını savunabilecek güçlü bir ordu için militarizminden uzak durulması elzemdir. Militarizasyonun iki aracı olan eğitim politikaları ve aile kurumu bu sürecin önemli aktörlerindedir. Bu nedenle hem ailede hem de eğitimde militarist unsurları gün yüzüne çıkarmak ve temizlemek Türkiye’de militarizmden uzaklaşmak adına oldukça önemlidir.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (1996). *Demokrasi sürecinde Türkiye (1945-1980)*. (Ahmet Fethi Çev.). İstanbul: Hil Yayınları.
- Ahmad, F. (1999). *İttihat ve Terakki (1908-1914)*. (Nuran Yavuz Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ağaoğulları, M. A. *Ulus-Devlet ya da halkın egemenliği*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Ağduk, M. (2013). Cumhuriyet'in asil kızlarından '90'ların Türk kızlarına ... 1990'larda bir "Türk Kızı": Tansu Çiller. A. G. Altınay (Der.). *Vatan, Millet Kadınlar* içinde (s.s. 297-324). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akcan, E. (2013). İttihat ve Terakki Fırkası'nın paramiliter gençlik kuruluşları. (Yayımlanmış doktora tezi). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Konya.
- Akcan, E. (2015). Colmar von der Goltz Paşa'nın Osmanlı ordusu ve asker-sivil aydınlar üzerindeki etkisi. *Atatürk Dergisi*, 4 (1), 13-35. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniad/issue/2374/30415>
- Akcan, E. (2018). *İşgal İstanbul'unda İzcilik Teşkilatı*. Erişim adresi: <https://openaccess.29mayis.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12723/1852>
- Akça, İ. (2010). Ekonomide askerin varlığı, askeri sermaye, OYAK. Nihal Boztekin (Ed.), *Türkiye siyasetinde ordunun rolü: asker-sivil ilişkileri, güvenlik sektörü ve sivil denetim* içinde (s. 17-34). İstanbul: Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği.
- Akça, İ. (2016). "The conglomerate of the Turkish Military (OYAK) and the dynamics of Turkish capitalism." G. Elke ve Z. Abul-Magd (ed.) *Businessmen in arms: How the military and other armed groups profit in the MENA Region*, içinde (s.s. 69-78). New York: Rowman & Littlefield Publishers.

- Akın, Y. (2004). “*Gürbüz ve yavuz evlatlar*” *Erken Cumhuriyet’te beden terbiyesi ve spor*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akşam Gazetesi. (1937). “*Atatürk Gençleri Kurumu*”. 14 Nisan 1937. Erişim adresi: <https://www.gastearsivi.com/gazete/aksam/1937-04-14/1>
- Akşın, S. (1980). *100 soruda Jön Türkler ve İttihat Terakki*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Aktaş, O. F. (2010). Türkiye’de erkekliğin kurgulanışında askerliğin yeri. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul.
- Akyüz, Y. (2004). *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-M.S. 2008*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Alabarda, Y. (2016). Demokratik sivil-asker ilişkileri kapsamında TSK’nın dönüşümü. *Liberal Düşünce Dergisi*, (84), 5-18.
- Alexander, R. (2010). “Confronting militarization: Intersections of gender (ed) violence, militarization, and resistance in the Pacific”. *Gender, war, and militarism: Feminist perspectives*, 69-79.
- Alexander, R. S. (1991), *Bonapartism and revolutionary tradition in France: The Fédérés of 1815*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Altınay, A. G. (2003) Militarizm ve insan hakları ekseninde Milli Güvenlik dersi. B. Çotuksöken, A. Erzan ve O. Silier (Ed.). *Ders kitaplarında insan hakları: Tarama sonuçları içinde* (138-157). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Altınay, A. G. (2004). *The myth of the military-nation: Militarism, gender, and rducation in Turkey*. New York: Palgrave Macmillan.
- Altınay, A. G. ve T. Bora. (2008). Ordu, militarizm ve milliyetçilik. Bora, T. Ve Gültekingil, M. (Der.). *Modern Türkiye’de siyasi düşünce, milliyetçilik* Cildi. İçinde (s.s. 140-154). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Altınay, A. G. (2017). Eğitimin militarizasyonu: Zorunlu milli güvenlik dersi. A. Bayramoğlu ve A. İnel (Der.). *Bir zümre, bir parti Türkiye’de ordu* içinde (s.s.179-200). İstanbul: Birikim Yayınları.
- Altınay, A. G., ve Kancı, T. (2011). “Küçük askerleri ve küçük Ayşeleri eğitmek: Ders kitaplarında askerleştirilmiş ve cinsiyetlendirilmiş vatandaşlık”. M. Carlson, A. Rabo, ve F. Gök (Ed.), *Çokkültürlü Toplumlarda Eğitim: Türkiye ve İsveç’ten Örnekler* içinde (s.s. 47-71). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Altınay, A. G. (2013). “Ordu-millet-kadınlar: Dünyanın ilk kadın savaş pilotu Sabiha Gökçen”. A. G. Altınay (Der.). *Vatan, millet kadınlar* içinde (s.s. 261-294). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Altıntaş, Y. Z. Otto Von Bismarck ve Osmanlı’daki imajı. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı*, İstanbul.
- Althusser, L. (2002), *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları*. (Y. Alp, M. Özışık, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arat, N. (1986). *Kadın sorunu*. İstanbul: Say Yayınları
- Asan, H. T. (2013). Türki eğitiminde iktidar-eğitim ilişkileri ve insan yetiştirme politikalarının Michel Foucault’un panoptikın metoforuna göre incelenmesi (1795-1946). (Yayımlanmamış doktora tezi). *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul.
- Aybay, R. (1978). Milli güvenlik kavramı ve Milli Güvenlik Kurulu. *Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Dergisi*, 33, (1-2).
- Aycan, N, Uzunlar, Ş, Aycan, Ş. (2018). Liselerde verilen askerlik derslerinin tarihçesi. *Akademia Sosyal Bilimler Dergisi, Special Issue 1 (ASM5)*, 223-232. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asj/issue/40224/479026>

- Ayhan, D. (2019, 17 Aralık). *Atatürk 19 Mayıs'ta tüm stadlarda anılabilecek*. Erişim adresi: <https://www.sozcu.com.tr/2019/gundem/aturk-19-mayista-tum-stadlarda-anilabilecek-5513654/>.
- Balcıoğlu, M. (1999). Osmanlı Genç Derneklerinden İnkılâp Gençleri Derneklerine. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 15 (43), 139-162. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/aamd/issue/61068/903510>
- Barbak, A. (2015). Sivil kontrol 17'nci yüzyıldan günümüze gelişimi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 70 (4), 869-902. DOI: 10.1501/SBFder_0000002375.
- Barbak, A. (2018). Türkiye'de yönetimin sivilleşmesi: Ordunun siyasal kontrol süreci üzerine bir inceleme. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 9 (1), 31-65. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd/issue/37781/436205>
- Barrett, M. (1986). *Women's oppression today: The Marxist/feminist encounter*. London: Verso Press.
- Bayer, A. (2013). Değişen toplumsal yapıda aile. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(8), 101-129.
- Bayhan, V. (2012). Beden sosyolojisi ve toplumsal cinsiyet. *Doğu Batı Dergisi* 63, 147-164.
- Bayramoğlu, A. İnsel, A. Laçiner Ö. (2017). "Giriş". A. Bayramoğlu ve A. İnsel (Der.). *Bir zümre, bir parti Türkiye'de ordu içinde* (s.s. 7-12). İstanbul: Birikim Yayınları.
- Bayramoğlu, A. (2017). "Asker ve siyaset". A. Bayramoğlu ve A. İnsel (Der.). *Bir zümre, bir parti Türkiye'de ordu içinde* (s.s. 59-118). İstanbul: Birikim Yayınları.
- Belge, M. (2014). *Militarist modernleşme: Almanya, Japonya ve Türkiye*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Berghahn, V. R. (1984). *Militarism: the history of an international debate, 1861-1979*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Berkes, N. (2012). *Türkiye 'de çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Beşikçi, M. (2009). Militarizm, topyekûn savaş ve gençliğin seferber edilmesi: Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nda paramiliter dernekler. *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, 8, 48-92.
- Bora, T. (2018). *Milliyetçiliğin provokasyonu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bönker, D. (2012). *Militarism in a global age*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Börklüoğlu, L. (2017). Althusser'in ideoloji kuramı bağlamında Türkiye'ni çok partili haya geçişinde ordunun konumu. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Bursa.
- Burak, B. (2011). Osmanlı'dan günümüze ordu-siyaset ilişkileri. *History Studies*, v.3, s.1, 45- 67.
- Burk, J. (1993). Morris Janowitz and the origins of sociological research on armed forces and society. *Armed forces & society*, 19(2), 167–185. doi:10.1177/0095327x9301900202
- Cambridge Dictionary. "militarism". Erişim adresi: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/militarism>
- Chomsky, N. (2001). *Dil ve zihin*. (Ahmet Kocaman Çev.). Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Cizre, Ü. (2017). “Egemen ideoloji ve Türk Silahlı Kuvvetleri: Kavramsal ve ilişkisel bir analiz.” A. Bayramoğlu ve A. İnsel (Der.). *Bir zümre, bir parti Türkiye 'de ordu içinde* (s.s. 135-162). İstanbul: Birikim Yayınları.
- Çelebi, N. (1990). *Kadınlarımızın cinsiyet rolü tutumları*. Konya: Sebat Yayıncılık

- Çiftçi, A. (2019). Mareşal Fevzi Çakmak'ın 1946-1950 yılları arasındaki siyasal faaliyetleri. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21 (2), 967-985. DOI: 10.26468/trakyasobed.545471.
- Çitçi, O. (2006). Ordu-siyaset ilişkileri: 1920-1938. *Amme İdaresi Dergisi*, 39 (4), 17-44.
- Cumhuriyet Gazetesi. (1933). 31 Ağustos 1933. Erişim adresi: <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1933-08-31/0>
- Demir, F. (2004). Sivil-asker ilişkileri: Kuramsal çerçeve ve seçilmiş ülkeler. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Kocaeli.
- Demirel, A. (2003). *Birinci Meclis'te muhalefet: İkinci Grup*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Desch, M. C. (2001). *Civilian control of the military: The changing security environment*. USA: The Johns Hopkins University Press.
- Devran, Y. Özcan, Ö. (2016). 1960'tan 2016'ya askeri darbe ve muhtıra metinleri anlamlar amaçlar niyetler ve ideolojiler. *İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (İNİF E-Dergi)*, 1 (2), 7-20. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/inifedergi/issue/45222/566351>
- Doğan, E. (2019). Türkiye'de milliyetçilik ve militarizmin erkeklik inşasındaki yeri. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Mersin.
- Doğan, İ. (1991). *Aile kavramının alanı*. Türk Aile Ansiklopedisi, 1, 22-23.
- Dulffer, J. (1976). Bonapartism, fascism and national socialism. *Journal of Contemporary History*, 11(4), 109-128.
- Duman, M. (2019). Türkiye'de ordu-siyaset ilişkileri ve askeri darbelerin ideolojik kökenleri. *İnsan ve İnsan*, 6 (20), 145-164. DOI: 10.29224/insanveinsan.454066

- Duran, A. E. (2017). *Darbe girişimi Türkiye ekonomisini nasıl etkiledi?*. Erişim adresi: <https://www.dw.com/tr/darbe-giri%C5%9Fimi-t%C3%BCrkiye-ekonomisini-nas%C4%B1-etkiledi/a-39687394>
- Durusoy, M. (2016). Türkiye’de ortaokul ders kitaplarında militarizm: 1980-2013. (Yayımlanmış yüksek lisans tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilime ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Ankara.
- Dündar, F. (2008). *Modern Türkiye’nin şifresi İttihat ve Terakki’nin etnisite Mühendisliği (1913-1918)*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Eagleton, T. (1996). *İdeoloji: giriş*. (Muttalıp Özcan Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Eastwood, J. (2018). Rethinking militarism as ideology: The critique of violence after security. *Security Dialogue*, 49(1–2), 44–56.
- Embel, E. (2016). Topyekûn savaş uygulamasının tarihsel gelişimi. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 4 (1), 153-171. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/marusbd/issue/17219/179862>
- Enloe, C. (2000). *Maneuvers: The international politics of militarizing women's lives*. Berkeley: University of California Press.
- Enloe, C. (2003). *Muzlar, plajlar ve askeri üsler*. (B. Kurt, & E. Aydın, Çev.) İstanbul: Çitlembik Yayınları.
- Erdem, F. ve Coşun, V. (2009). Askeri yargı ve askeri vesayet. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 14 (20-21), 87-136. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/duhfd/issue/23020/246149>
- Ergin, K. (2017). II. Meşrutiyet döneminde ordu-siyaset ilişkisi. *Cedrus*, 5, 427-445. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cedrus/issue/51829/674324>
- Ergün, M. (1996). *II. Meşrutiyet devrinde eğitim hareketleri (1908-1914)*. Ankara: Ocak Yayınları.

- Eyce, B. (2000). Tarihten günümüze Türk aile yapısı. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 1(4), 223-244.
- Feaver, P. D. (1996). The civil-military problematique: Huntington, Janowitz, and the question of civilian control. *Armed Forces & Society*, 23(2), 149–178. doi:10.1177/0095327x9602300203
- Feaver, P. D. (2003). *Armed Servants: agency, oversight and civil-military relations*. Cambridge: Harvard University Press.
- Foucault, M. (1992). *Hapishanenin doğuşu*. (M. A. Kılıçbay Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Gellner, E. (1992). *Uluslar ve ulusçuluk*. (Büşra Ersanlı Behar, Günay Göksu Özdoğan, Çev.). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Giddens, A. (2008). *Ulus-devlet ve şiddet*. (Cumhur Atay Çev.). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Goltz, C. (2016). *Millet-i müselleha (Ordu millet)*. İsmet Sarıbal (Ed.). Mehmet Tahir Bey, Çev.). Antalya: Lotus Yayıncılık.
- Gökalp, E. (2007). Milliyetçilik: kuramsal bir değerlendirme. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 279-298.
- Gramsci, A. (1986). *Hapishane defterleri*. (K. Somer Çev.). İstanbul: Onur Yayınları.
- Gültekin, A. K. (2017). Antropolojik açıdan aile, evlilik ve cinsellik. *Bilim ve Gelecek*, (162), 74-81.
- Gümüsel, G. (2015). Ortaöğretimde askerliğe hazırlık derslerinden milli güvenlik derslerine uzanan sürecin eğitimsel bir analizi (1926-2012). (Yayımlanmamış Doktora Tezi). *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü*, Ankara.
- Gündüz, M. (2017). Türk eğitim sisteminde aşırı militarist uygulamanın başlaması (1926-1947). *Erdem*, (71-72), 69-90. DOI: 10.32704/erdem.536812

- Güneş, H. N. (2018). Feminist akımlarda aile. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 7(3), 142-153.
- Gürsoy, Y. (2011). The impact of EU-Driven reforms on the political autonomy of the Turkish Military. *South European Society and Politics*, 16(2), 293–308. doi:10.1080/13608746.2011.577950
- Güven, Ö. (1999). 19 Mayıs Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı'nın tarihsel arka planı Osmanlı'dan Cumhuriyete gençlik ve spor bayramları. *Toplumsal Tarih*, C.11, S. 65.
- Habertürk. (2019, Haziran 26). *Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan yeni askerlik yasasını onayladı*. Erişim adresi: <https://www.haberturk.com/son-dakika-askerlik-6-aya-dustu-surekli-bedelli-askerlik-geldi-2498477>
- Hale, W. (1993). *Turkish politics and the military*. London and New York: Routledge Press.
- Harrison, H. (1998). Martyrs and militarism in early Republican China. *Twentieth-Century China*, 23(2), 41–70.
- Hayes, C. J. H. (2010). *Milliyetçilik: Bir din*. (Murat Çiftkaya Çev.). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Heywood, A. (2013). *Siyasi İdeolojiler: Bir giriş*. (Ahmet Kemal Bayram, Özgür Tüfekçi, Hüsamettin İnaç, Şeyma Akın, Buğra Kalkan Çev.). Ankara: Adres Yayınları.
- Hobsbawm, E. J. (1995). *Milletler ve milliyetçilik*. (Osman Akınhay Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hobsbawm, E. (1999). *İmparatorluk çağı (1875-1914)*. (Vedat Aslan Çev.). Ankara: Dost Kitabevi.
- Hobsbawm, E. (2003a). *Devrim çağı (1789-1848)*. (Bahadır Sina Şener Çev.). Ankara: Dost Kitabevi.

- Hobsbawm, E. (2003b). *Sermaye çağı (1848-1875)*. (Bahadır Sina Şener Çev.). Ankara: Dost Kitabevi.
- Huntington, S. P. (1957). *The soldier and the state: The theory and politics of civil-military relations*. Cambridge: Harvard University Press.
- İlbars, Z. (1975). Aile-akrabalık ilişkileri ve değişmeler üzerine bir araştırma. *Antropoloji*, (07).
- İlyas, A. (2016). 27 Mayıs askeri darbesinin sancıları ve orduda tasfiyeler. *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, (22), 163-178.
- İnan, A. (1930). *Askerlik vazifesi*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- İnan, S. (2013). Türkiye'nin demokrasi eğitiminde netameli bir konu: sosyal bilgiler ders kitaplarında militarizm. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33 (33), 31-38. DOI: 10.9779/PUJE561
- Işıklar, C. (2008). Günümüz Türkiye'sinde ordunun askeralma sisteminin korunması meselesi ve millî devlet (Ulus-devlet) anlayışı ile ilgisi. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(1), 797-822.
- Jahn, E. (1975). The Role of the armaments complex in Soviet society (Is there a Soviet Military industrial complex?)1. *Journal of Peace Research*, 12(3), 179–194.
- Janowitz, M. (1964). The Military in the political development of new nations. *Bulletin of the Atomic Scientists*, 20(8), 6–10. doi:10.1080/00963402.1964.11454697
- Janowitz M. (1988), *The Professional soldier: A social and political portrait*, New York: Free Press.
- Jessop, B. (2009). *Kapitalist devletin geleceği*. (Ahmet Özcan Çev.). Ankara: Epos Yayınları.

- Kadıoğlu, R. (2016). *Darbelerin ekonomiye etkisi en az 7 yıl*. Erişim adresi: <https://www.dunya.com/kose-yazisi/darbelerin-ekonomiye-etkisi-en-az-7-yil/28841>
- Kalkan, B. (2016). oğulculuk problemi ve FETÖ: Olsoncu bir analiz. *Liberal Düşünce Dergisi*, (83), 51-74.
- Kandiyoti, D. (2013). *Cariyeler, bacılar, yurttaşlar: Kimlikler ve toplumsal dönüşümler*. (B. Aksu, F. Sayılan, ř. Tekeli, H. Tapınç, F. Özbay, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Kant, İ. (2020). *Eğitim üzerine*. (A. Aydoğan Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Kaplan, İ. *Türkiye'de Milli Eğitim ideolojisi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karaman, M. A. (2014). Meşrutiyet Dönemi basın ve basında ordu-siyaset ilişkisi. *Studies of Ottoman Domain*. (4/6). 1-20.
- Kardaş, Ü. (2017). Askeri gücün bir yargı alanı yaratması ve yürütme erkini etkin bir şekilde kullanması. A. Bayramoğlu ve A. İnsel (Der.). *Bir zümre, bir parti Türkiye'de ordu içinde* (s.s. 295-310). İstanbul: Birikim Yayınları.
- Karpat, K. H. (2006). *Osmanlı'da değişim modernleşme ve uluslaşma*. (Dilek Özdemir Çev). Ankara: İmge Kitabevi.
- Kaya, G. (2013). Millet-i Müsellâha'dan Mekteb-i Müsellâha'ya erken Cumhuriyet Döneminde yazılan bir risalede mekteb, maârif ve militarizm. *Kebikeç Dergisi*, 36, 37-52.
- Kaya, S. (2010). *Endoktrinasyon ve Türkiye'de toplum mühendisliği*. Ankara: Nirengi Kitabevi.
- Kayalı, K. (2018). *Ordu ve siyaset: 27 Mayıs – 12 Mart*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kaygusuz, Ö. (2014). Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye'de sivil-asker ilişkilerinin dönüşümüne bir bakış: Küresel eğilimler, AB süreci ve Kürt Sorunu'nun etkileri. *Mülkiye Dergisi*, 34 (268), 185-208. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mulkiye/issue/269/614>

- Kaynar, A. K. (2017). Milli Güvenlik Kurulu: Yarım asırlık askeri vesayet. *Uluslararası Ekonomi, Siyaset ve Yönetim Sempozyumu* içinde, Diyarbakır.
- Kazancı, M. (2006). Althusser, ideoloji ve ideoloji ile ilgili son söz. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 24(5).
- Keskikli, E. (2013). *Militarism in Turkey and conscientious objection as an antimilitarist act of civil disobedience*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrupa Çalışmaları Anabilim Dalı, İstanbul.
- Kınlı, O., & Kınlı, İ. (2020). Is every Turk born a soldier? A historical-processual analysis. *Historical Social Research / Historische Sozialforschung*, 45(1 (171)), 65-86.
- Kıral, T. (1937). *Türk askerine ve köylüsüne yaşayış öğütleri*. Samsun: Güneş Basımevi.
- Kıral, B. (2020). Nitel bir veri analizi yöntemi olarak doküman analizi. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 170-189.
- Kızılaslan, K. (2018). Sosyal bilimlerde bir araştırma alanı olarak sivil-asker ilişkileri. *Akademik Hassasiyetler*, 5 (10), 1-30. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/akademik-hassasiyetler/issue/41937/451748>
- Krieger, T. ve Traub, S. (2013). The Bismarckian factor. *CESifo DICE Report*, 11(1), 64-66.
- Kuntsman, A. ve Stein, R. L. (2015). *Digital militarism: Israel's occupation in the social media age*. California: Stanford University Press.
- Lasswell, H. D. (1941). The garrison state. *American Journal of Sociology*, 46(4), 455-468. doi:10.1086/218693
- Lenin, V. I. (1976). *Sosyalizm ve savaş*. (N. Solukçu Çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Lenin, V.I. (2003). *Devlet ve devrim*. Yer belirtilmemiş: Eriş Yayınları.

Lexico Oxford Dictionary. "militarism". Erişim adresi:
<https://www.lexico.com/definition/militarism>

MacKenzie, D. (1983). Militarism and socialist theory. *Capital & Class*, 7(1), 33–73.
doi:10.1177/030981688301900103

Mahçupyan, E. (2017). Bir mikro ideoloji olarak militarizm. A. Bayramoğlu ve A. İnsel (Der.). *Bir zümre, bir parti Türkiye’de ordu içinde* (s.s. 119-134). İstanbul: Birikim Yayınları.

Mann, M. (1987). The roots and contradictions of modern militarism. *New Left Review*, 162(1), 27-55.

Mann, M. (1988). *States, war and capitalism*. Cambridge: Blackwell,

Mann, M. (1996). *Authoritarian and liberal militarism: A contribution from comparative and historical sociology*. In S. Smith, K. Booth, & M. Zalewski (Eds.), *International Theory: Positivism and Beyond* (pp. 221-239). Cambridge: Cambridge University Press.

Mardin, Ş. (1991). *Türk modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Mardin, Ş. (1996). *İdeoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Mardin, Ş. (2008). *Jön Türklerin siyasî fikirleri 1895-1908*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Marshall, G. (2005). *Sosyoloji Sözlüğü*. (O. Akınhay, D. Kömürcü Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları

Marx, K. (2009a). *The eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte*. (D. D. L. Çev.) Yer Belirtilmemiş: Dodo Press.

Marx, K. (2009b). *Fransa’da sınıf mücadeleleri (1848-1850)*. (Erkin Özalp Çev.). İstanbul: Yazılama Yayınevi.

Marx K. ve Engels F. (2011). *Komünist Manifesto*. (M. Dost. Çev.). Ankara: Sol Yayınları.

- Mayor, T. ve Yayla, A. (2013). Avcı-toplayıcılar: Orijinal liberteryenler. *Liberal Düşünce Dergisi*, (71), 227-246.
- MEB. (1945). *Millî Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi*. 346. Erişim Adresi: <http://tebligler.meb.gov.tr/index.php/tuem-sayilar/finish/9-1945/3277-346-eylul-1945>
- Milli Güvenlik Öğretimi Yönetmeliği (1980, 2 Şubat). *Resmî Gazete* (Sayı: 16888). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/16888.pdf>
- Milovidov, A. S., ve Kozlov, V. G. (Eds.). (1974). *The philosophical heritage of VI Lenin and problems of contemporary war: A Soviet View (No. 5)*. US Air Force.
- Najmabadi, A. (2013). “Militarizasyon, ulus ve toplumsal cinsiyet: Şiddetli çatışma alanları olarak kadın bedenleri”. A. G. Altınay (Der.). *Vatan, Millet Kadınlar içinde* (s.s. 227-260). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Neocleous, M. (1996) *Administering çivil society: towards a theory of state power*, New York: Macmillan Press.
- Neocleous, M. (2000). *The fabrication of social order: A critical theory of police power*, Virginia: Pluto Press.
- Nordlinger, E. A. (1977). *Soldiers in politics: Military coups and governments*. New Jersey: Prentice Hall.
- Online Etymology Dictionary. "military". Erişim adresi: <https://www.etymonline.com/word/military>
- Önen, H. G. (2020). “1980 askeri müdahalesindeki Kemalist söylemin Atatürk ilkeleri çerçevesinden analizi”. A. Mumyakkı (Der.). *Darbeler: tarihi, siyaseti, sosyolojisi içinde* (s.s. 119-138). Ankara: Orion Kitabevi.
- Özbay, F. (1984). Kırsal kesimde toplumsal ve ekonomik yapı değişmelerinin aile işlevlerine yansımaları: Türkiye’de ailenin değişimi. *Toplumbilimsel İncelemeler*. 35-64.

- Özcan, B. (2019). The study of militarism: English-speaking world scholar and Turkey's scholarship compared. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). *Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı*, Ankara.
- Özdağ, Ü. (1997). *Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali*. İstanbul: Boyut Yayınları.
- Özdamar, H. (2007) 1930-1945 yılları arası dönemde Türkiye'de militer anlayış ve yansıması. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). *İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*: İstanbul.
- Özdemir, Ö. (2017). İki sistemli kuram olarak sosyalist feminizm. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 395-414.
- Özdilli, M. (2014). Fuâd Şükrü ve "Saltanat-ı Milliye temelleri". *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 29 (1), 253-300. DOI: 10.18513/egetid.69169
- Özev, M., Karayazlık, E. (2011). Sun Tzu'dan Clausewitz'e savaş anlayışında değişim. *Stratejik Öngörü Dergisi*. No: 14. (s. 112-125).
- Özgen, C. (2006). Türkiye'de zorunlu askerlik ve profesyonel ordu. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). *İstanbul Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul.
- Özkırmı, U. (2005). *Contemporary debates on nationalism: A critical engagement*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Özkırmı, U. (2008). Giriş. U. Özkırmı (Ed.). *21. yüzyılda milliyetçilik içinde* (s.s. 1-14). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özkırmı, U. (2010). *Theories of nationalism: A critical introduction*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Özmaden, M. ve Özmaden, H. (2010). Türkiye İdman Cemiyeti İttifakı (TİCİ) dönemi milli ruh ve milli temsil, siyasi ve milli propaganda ile ülkeyi tanıma-tanıtma çabaları. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7(1), 1439-1457.

- Öztañ, G. G. (2018). *Türkiye'de militarizm: Zihniyet, pratik, propaganda*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2016). *Türkiye'nin 200 yıllık iktisadi tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Parla, T. (1998). Mercantile militarism in Turkey, 1960-1998. *New Perspectives on Turkey*, 19, 29–52. doi:10.1017/s0896634600003010
- Parla, T. (2017). Türkiye'de merkantilist militarizm 1960-1998. A. Bayramoğlu ve A. İnel (Der.). *Bir zümre, bir parti Türkiye'de ordu içinde* (s.s. 201-223). İstanbul: Birikim Yayınları.
- Peterson, V. S. ve Runyan, A. S. (1999). *Global gender issues: Dilemmas in world politics*. Colorado: Westview Press.
- Pflanze, O. (1955). Bismarck and German nationalism. *The American Historical Review*, 60(3), 548. doi:10.2307/1845577
- Ross, A. L. (1987). Dimensions of militarization in the third world. *Armed Forces & Society*, 13(4), 561-578.
- Rousseau, J. J. (2013). *Toplum sözleşmesi*. (Vedat Günyol Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sancar, S. (2011). Önsöz. Ç. Akgül ve H. Çağlayan (Ed.). *Militarizmin Cinsiyetçi Suretleri* içinde (ss. 1-25). İstanbul: Dipnot.
- Sarisaman, S. (2000). Birinci Dünya Savaşı sırasında ihtiyat kuvveti olarak kurulan Osmanlı Genç Dernekleri. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 11 (11), 339-501. DOI: 10.1501/OTAM_0000000454
- Schiff, R. L. (1995). Civil-military relations reconsidered: A theory of concordance. *Armed Forces & Society*, 22(1), 7–24. doi:10.1177/0095327x9502200101
- Sencer, E. (2018). *Ordu ve millet 1930'larda Almanya ve Türkiye'de askeri kültür*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Sezen, S. (2000). Milli Güvenlik Kurulu üzerine. *Amme İdaresi Dergisi*, 33(4), 63-83.
- Shaw, M. (2013). Twenty-first century militarism: a historical-sociological framework. In A. Stavrianakis, & J. Selby (Eds.), *Militarism and International Relations: Political Economy, Security, Theory* (ss.19-33). New York: Routledge.
- Siagol, R. (2013). Sevgili ve ana olarak erotik vatan: Sevmek, sahiplenmek, korumak. A. G. Altınay (Der.). *Vatan, Millet Kadınlar* içinde (s.s. 129-166). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sieyes, E. J. (1789). *What is the third estate*.
<https://pages.uoregon.edu/dluebke/301ModernEurope/Sieyes3dEstate.pdf>
- Sjoberg, L. ve Via, S. (Ed.). (2010). *Gender, war and militarism: Feminist perspectives*. New York: Praeger Security International.
- Skjelsbaek, K. (1979). Militarism, its dimensions and corollaries: An attempt at conceptual clarification. *Journal of Peace Research*, 16(3), 213–229.
- Smith, D. A. (1994). *Milli kimlik*. (Bahadır Sina Şener, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Stavrianakis, A., & Selby, J. (2013). Militarism and international relations in the twenty-first century. In A. Stavrianakis, & J. Selby (Eds.), *Militarism and International Relations: Political Economy, Security, Theory* (3-19). New York: Routledge.
- Smith, R. (1983). Aspects of militarism. *Capital & Class*, 7(1), 17–32.
- Şenocak, M. B. (2007). Roma ordusunda lojistik. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Konya.
- Tansel, F. A. (1987). Memleketimizde gençler için kurulan ilk dernekler, gazete ve dergiler (1913–1920). *Belleten Dergisi*, C, 51, 199.

- Thee, M. (1977). Militarism and militarization in contemporary international relations. *Bulletin of Peace Proposals*, 8(4), 296-309.
- Tilly, C. (2001). *Zor, sermaye ve Avrupa devletlerinin oluşumu*. (Kudret Emiroğlu Çev.) Ankara: İmge Kitabevi.
- Tokatlıoğlu, A. E. (2012). İki dünya savaşı arası dönemde Türkiye’de spor ve siyaset ilişkisi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı*, İstanbul.
- Toprak, Z. (1985). II. Meşrutiyet döneminde paramiliter gençlik örgütleri. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, 2, 531-536.
- Toprak, Z. (1998). Meşrutiyet ve mütareke yıllarında Türkiye’de izcilik. *Toplumsal Tarih Dergisi*, 52, 13-20.
- Topuz, E. (2009). Osmanlı kimliğinin değişmesinde Tanzimat Fermanının rolü. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı*, Erzurum.
- Tunaya, T. Z. (1989). *Türkiye’de siyasal partiler: İttihat ve Terakki Cilt III*. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Tunçay, M. (1981). *Türkiye Cumhuriyetin’de tek parti yönetiminin kurulması (1923-1931)*. Ankara: Yurt Yayıncılık.
- Turğut, F. (2017). Tarihsel süreçte aile kurumunun dönüşümü ve geleceğine yönelik çıkarımlar. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 1(1), 93-117.
- Turhan, İ. (1988). Çoğunluk ilkesi. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4 (4), 45-85. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/duhfd/issue/22983/245843>
- Türk Dil Kurumu, "militarizm". Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>
- Türkmen, M. (2012). Siyasal toplumsallaşma aracı olarak beden eğitimi ve spor; işçi sporları ve Türkiye'deki etkileri (1923-1938). (Yayımlanmamış doktora tezi). *Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü*, Ankara.

Türkiye aile yapısı araştırması (2013). T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. Erişim adresi: <https://ailevecalisma.gov.tr/uploads/athgm/uploads/pages/indirilebilir-yayinlar/67-turkiye-aile-yapisi-arastirmasi-2013-tespitler-oneriler.pdf>

TÜSİAD. (1997). *Türkiye’de demokratikleşme Perspektifleri*. İstanbul.

Uluçakar, M. (2013). Türkiye’de sivil-asker ilişkileri ve ordunun demokratik kontrolü. (Yayımlanmamış doktora tezi). *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara.

Ulusoy, S. (2001). Türkiye’de milli eğitim politikaları ve ilköğretim ders kitaplarının örtük ideolojisi olarak militarizm. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı*, Konya.

Ünay, S. ve Dilek, Ş. (2017). 15 Temmuz: Başarısız bir darbe girişiminin ekonomi politiği. *SETA Analiz Dergisi*, 184, 7-26.

Ünder, H. (1999) “Milleti Müsellaha ve Medeni Bilgiler”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, 192, 48-56.

Üstel, F. (2004). *İmparatorluktan ulus-devlete Türk milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Üstel, F. (2008). *Makbul vatandaşın peşinde: II. Meşrutiyetten bugüne vatandaşlık eğitimi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Vagts, A. (1967). *A history of militarism: Civilian and military*. USA: Free Press.

Waldron, A. (1991). The warlord: Twentieth-century Chinese understandings of violence, militarism, and imperialism. *The American Historical Review*, 96(4), 1073.

Yamak, S. (2012). *Asker evlatlar yetiştirmek*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Yarar, B. (2014). Osmanlı’dan cumhuriyete geçiş süreci ve erken cumhuriyet dönemi Türkiye’inde modern sporun kuruluşu. *Hacettepe University Journal of Turkish Studies/HÜTAD Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Arastirmalari Dergisi*, 11(21).

- Yaşlı, F. (2008). Milliyetçilik ve faşizm Türkiye'de ırkçı milliyetçilik üzerine bir inceleme. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yeşildal, H. (2010). Türkiye’de 1960’larda toplumsal gerçekçi sinemada aile ideolojisi: “Kocanın en kötüsü hiç olmayanından daha iyidir”. *Folklor/Edebiyat*, 16(61), 213-226.
- Yılmaz, A. (2010). Osmanlı’dan Cumhuriyet’e kadın kimliğinin biçimlendirilmesi. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 9 (20), 191-212. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ctad/issue/25241/266898>
- Yuval-Davis, N. (2016). *Cinsiyet ve millet*. (A. Bektaş, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yuval-Davis, N. ve Anthias, F. (1989). Introduction. N. Yuval-Davis, & F. Anthias (Ed.). *Woman, nation, state* içinde (s.s. 1-15). London: Macmillan.
- Zeyrek, Z. (2014). II. Meşrutiyet sürecinde Osmanlı Devleti’nde ordu-siyaset ilişkileri üzerine genel bir bakış. *Osmanlı Hakimiyet Sahası Çalışmaları Dergisi* 4/6 (2014) 39-64.